

Итманак Сагынбеков

ЖАНЕК БААТЫР

Копр
9(6)к
С13

- 660686 -

Самойлов И.
Машин Бажар.
Б., 2008
100с

P. 98

УДК 821.51
ББК 84 Ки 7-4

С 14

Сагынбеков Иманак.

С - 14 Жанек баатыр. Б.: - Бийиктик. - 2008. - 260 б.

ISBN 978-9967-13-458-4

Бул чыгарма XIX кылымда көл боорунун Жети-Өгүз аймагында жашап өткөн кыргыз, казак, орус, калмактарга белгилүү Жанек баатырга арналган.

Жанек баатыр өз элинин чыныгы патриоту болгон. Балбай, Өмүр ж.б. баатырлар менен бирдикте, кокондуктарды көл айланасынан кууп чыкканга катышкан.

Азыркы Кумтор кенин калмактардан бошоткон. Орустардын колонизатордук саясатына каршы туруп, куралдуу каршылыктарды көрсөткөн. Бугу, сарыбагыш согушунда бапа, желдең урууларынын башында турган.

Чыгармада ушул жана башка окуялар боюнча даректүү маалыматтар берилет.

С 4702300100-08

УДК 821.51
ББК 84 Ки 7-4

ISBN 978-9967-13-458-4

© Сагынбеков И., 2008

Ушу китепти Жаңыбай кызы,
Сагынбек келини, менин сүйүктү
энекем Бүбүшайдын жаркыраган
элесине арнаймын!

Бул китептин басмадан чыгышына демилге көтөргөндөрдүн биринчи катарына Жанек баатырдын бешинчи муундагы урпагы, *Сарыгулов Айбек Жамангуловичти* жана «Тамга» айыл өкмөтүнүн башчысы *Узакбаев Акайды* коёр элем.

Акай китепти гана эмес, Жанек баатырдын сүрөтүн жол боюна коюуга демилге көтөргөн инсан.

Китептин чыгышына экинчиден болуп көмөк көрсөткөн Казакстан менен Кыргызстан боюнча «Тай-цзы-цюань» федерациясынын президенти, Тосор айылындагы бирдиктүү дүйнө жана маданий байланыш фондунун Кыргызстан боюнча директору, врач, маданият ишмери, бир нече китептин автору *Марусич Владимир* жана кыргыздын урп-адатын, каада-салтын Тосор айылынын мисалында изилдеп жаткан немец окумуштуусу, антропология илиминин доктору, профессор *Роланд* болду.

Тосор айылында жашаган Жанек баатырдын тукумдарынын ар бир түтүнү «бир жакадан баш, бир жеңден кол чыгарышып», ынтымакка келишип, Жанек баатырдын китебинин чыгышына милдеттүү түрдө каражат топтошту.

Мен жогоруда аты аталган инсандарга чоң ыраазычылыгымды билдирем. Ылайым, Жанек баатырдын арбагы колдосун!

Ал эми Жанек баатырдын урпактарына: Дайыма баатырдын атына татыктуу адамдардан болгула, демекчимин!

УЧУРАШУУ

Саламатсызбы, урматтуу окурман!

Бул сөздү мен сизге мындан отуз жыл мурун айтмак элем. Жашоонун оош-кыйышы менен созулуп жүрүп азыр айтууга туура келип жатат. Анткен себебим, Жанек баатыр боюнча чогулткан ар кыл окуялардын, кол жазмалардын тобун карап отурсам, эң биринчиси 1971-жылга тиешелүү экен. Ошондон бери уккан-көргөнүмдү, билген-иликтегенимди жыйнап келе жатам. Ойлоп койчумун, качан сааты чыгат болду экен деп. Көрсө, сааты чыга турган күн да келип калыптыр.

Эми китеп жөнүндө: акыркы убакта, айрыкча акыркы он-он беш жылдын ичинде «жапайы» жазуучулар абдан көбөйдү. Казыбай аба айтмакчы колуна калемсап кармап, эки сүйлөмдүн башын курагандардын көбү эле ата-бабасын мактап-жактап же өмүр баянын кооздоп, сырдап аны ырга айландырып акын болуп, ырга айландыра албаганы кара сөз менен майдандап ар кыл көлөмдөгү китепчелерди, китептерди жаратып жиберди. Балким, совет мезгилиндеги чектөө

адабият жаатында да орун алып, азыр демократиянын шарданы менен кулакты жырган шар суудай «жапайы» жазуучулардын санын көбөйтүп жаткандыр.

Эмнеси болсо да бул процесс жүрүп жатат. Ар ким өз дараметине жараша, жөндөмүнө, алган билимине, тажрыйбасына, иштөө эркине таянып, турмушта бир нерсе жарата алат. Балким ал дыйкан, балким ал малчы, балким ал окумуштуу, балким ал техника чебери, балким ал акын ж. б.

Алмуздактан бери адамзат ошол дарамети менен жашап келет жана мындан ары да жашай бермекчи. Бул жашоонун Адам ата, Обо энеден бери үзгүлтүксүз улана бере турган мыйзамдуу көрүнүшү эмеспи.

...Мен чоң сөзгө кирип кеткен турбаймынбы... Ошентип, мен да жанагы «жапайы» жазуучулардын биримин. Максатым Жанек баатырдын тарых-таржымалын, санжыра-сабак сөздөрүн эл журтума тааныштыруу, билгизүү, жеткирүү.

«Эр жигит эл четинде, жоо бетинде» деген ылакап илгертен ар бир жигит үчүн үй-бүлөнүн, уруунун, кыргыз элинин эркиндигин, бүтүндүгүн, көз каранды эместигин жана келечегин камтыган, улуттук духту көтөргөн, улуттук намысты чыңаган сөз болгон. Элдин намысы үчүн эчендеген жигиттер башын сайган. Ошондой инсандардын бири – Жанек баатыр. Жанек баатыр XIX кылымда көл боорунда жашап өткөн тарыхый инсандар: Балбай, Боронбай, Тилекмат, Сарт аке, Чыныбай, Өмүрлөр менен замандаш. Балбай, Өмүр баатырлардын үзөңгүлөш жан досу.

Жанек баатыр Жети-Өгүз аймагында 1815–1890-жылдары жашап өткөн. Өзү жашап өткөн доордо көлдүн тескей тарабында Жанек баатырга теңдеш баатыр болбогон. Балбай, Өмүр баатырлар менен бирдикте кокондуктарды көлдөн кууп чыкканга катышкан. Калмактар менен салгылашып, азыркы Кумтөр кенин ээлеп калышынан сактаган. Орустардын баскынчылык саясатына каршы туруп, бир нече жолу куралдуу каршылыктарды көрсөткөн. Кыргыз ичиндеги бугу-сарыбагыш согушунда бугу жаатындагы баатырлардын экөөсүнүн бири болгон. Мен жогоруда айтып кетпедимби, Жанек баатыр жөнүндөгү мендеги биринчи маалымат 1971-жылга таандык экен деп. Ошондон бери жыйналган маалыматтар бир топ эле болуптур. Тарыхый инсан болгон соң Жанек баатырдын өмүр жолу боюнча көп санжыралар, макалалар, китептен үзүндүлөр, архивдик материалдар бар. Китепке ошолордун ичинен ылгап, чындыкка ыкташкан маалыматтарды алууга аракет кылдым. Кээ бир окуялар боюнча кайчы пикирлер да бар. Мен адилетчилик үчүн алардын варианттарын толугу менен берип, аягына өзүмдүн оюмду айтууну туура көрдүм. Дагы бир айта кетчү жагдай, тагдырдын жазмышы менен Москвалык жазуучу, тарых иликтөөчү, Россия Илимдер Академиясынын географиялык коомунун анык мүчөсү Куксин Константин менен мындан 4–5 жыл мурда кезигип калдык. Баарлашып отуруп, Жанек баатыр боюнча бир окуяны ага айтып берсем абдан жагып калды. Жанымды койбой бир нече окуя-

ны мага айттырып, диктофонго жазып алган. Москвага кетип, баягы мен айтып берген окуялар боюнча орусча эркин котормосунун интернеттик вариантын салып жибериптир. Айтып берген окуялар мен айткандан да «таттуу», жагымдуу болгондуктан, айрым бир аттардын, сөздөрдүн каталарын оңдоп кайра салып жибердим. Чакан компьютердик китепче кылып, Москвадагы географиялык коомго тиешелүү кыргыз боз үйүнө келгендерге тааныштырса, алар аны өтө жылуу кабыл алышыптыр. Ошондон кийин Константиндин кызыкчылыгы ого бетер артып, Тосорго келип, Жанек баатырдын алты баласынын чөбөрөлөрүн сүрөткө тартып, мендеги материалдарды дагы айттырып, мурунку китепчесин чоңойтуунун аракетин кылып кирди. Тарых изилдөө илиминин ыкмасына салып чүрпөлөрүнүн сүрөтүнүн негизинде Жанек баатырдын тарыхый элесин калыбына келтирди. Ошентип, Жанек баатырдын сүрөтү, Жанек баатырдын китебинин Константин эркин которгон орусча варианты пайда болду. Сиздерге сунуш кылган ушул китеп, кыргызча жана орусча эки тилде чыгат. Орусча вариантында Константинге өтө жагып калган Кыргыз Эл жазуучусу Төлөгөн Касымбековдун «Сыңган кылычынын» лейтмотиви болгон Шералы менен Нүсүп баатырдын мамилесиндеги «чокой» эпизоду кирди. Бул эпизоддун киришине мен деле каршы болбодум. Себеби, ар бир адам ким болуп жүргөнүн кимдин, эмненин аркасында кандай ийгиликтерге жетишкенин эч качан унутпашы керек деп ойлоймун.

Жанек баатырдын тарыхын, жогоруда эскерткендей, дайыма изденип келдим. Бирок, акыркы төрт-беш жылда өзгөчө катуу кириштим. Ага балким Константиндин мага кезигиши себепкер болгондур. Өзүңүздөр билесиздер түндүк Кыргызстанды изилдеген орус саякатчылары Семенов-Тяньшанский, Н. Я. Пржевальский, Ч. Валиханов жана башкалар өздөрү менен кошо топограф, сүрөтчүлөрдү ала жүрүшкөн. Мисалы: Семеновду коштоп жүргөн Кошарев деген сүрөтчү 1850-жылдардагы Кыргызстандын түндүк жергесиндеги белгилүү инсандарды, кыргыздын кооз пейзаждарын тарткан. Ал эми жаш казак саякатчысы Чокон Валиханов өзү сүрөтчү болгон. Карандаш менен бугу манабы Боронбайдын, анын аялдарынын сүрөтүн тарткан. Чокондун кыргыздын жаратылышын чагылдырган жана кыргыздын балдарын, чалдарын тарткан сүрөттөрү бар. Сарыбагыш уруусунун белгисиз бир манабынын сүрөтүн тарткан. Ошол сүрөттү Сарт аке-ники деп, чаташып жүргөндөр да бар. Константинден Санкт-Петербургда, Москванын музейлеринде Жанек баатыр боюнча маалыматтар бар болду бекен, ошону изилдеп келбейсинби деп өтүндүм. Константин менин өтүнүчүм боюнча, Санкт-Петербург шаарына барып, Жанек баатырдын дареги боюнча маалыматтарды издеп, эч нерсе таппай келди. Өзү жашаган Москвадагы музей, архивдерден, Академиянын чыгыш таануу институтунан, географиялык коомдун архивдик материалдарынан Жанек баатыр жөнүндө жарытылуу эч нерсе таба албаптыр.

Эми Чокон Валихановдун эмгектери менен таанышып чыгыш керек болуп калды. Ал үчүн Алма-Ата шаарына барышка туура келди. Казак Илимдер Академиясында Ч. Валихановго бүтүндөй бир бөлүм ыйгарылган. Ал жердеги бай материалдарда кыргыздар жөнүндө көп маалыматтар айтылат. Айрыкча, кыргыздын үрп-адаты, каада-салты кеңири чагылдырылган. Манас жөнүндө да көп материалдар бар.

Жанек баатыр Чокон Валихановго эмнегедир айрыкча жакпай калгандыктан, ал киши боюнча өтө супсак келки-келки маалыматтар бар экен. Ал маалыматтарды окумуштуунун кол жазмаларынан алса да болот. Ыңгайлуу болсун үчүн, беш томдон турган тандалган чыгармаларындагы «Кашгарский дневник» деген бөлүмүнөн алууну туура көрдүм. Ошол маалыматтардын негизинде, китепте «Чокон чабыш» деген аңгеме орун алды. Окуучуларга даректүү болуш үчүн, Чокон Валиханов жазган, Жанек баатырга тиешелүү бардык маалыматтарды өзү кандай жазса, так ошондой кийирүүнү туура көрдүм. Ал китептин тиркеме бөлүмүндө орун алат. Жанек баатыр жөнүндөгү маалыматтарды Караколдогу архивден, музейден, көл жээгиндеги Н. Я. Пржевальскийдин музейинен да таппадым. Бишкектеги Улуттук музейден, архивден, тарых институтунан издөө майнапсыз болду. Мени кыргыз Улуттук Илимдер Академиясынын «көркөм өнөр жана Манастаануу» институтунун кол жазмалар фондунан табылган Жанек баатыр жөнүндөгү материалдар кубандырды. Аны да чып-чыргасын коротпой берүүнү туура көрдүм.

Үзүлбөгөн үмүт менен кол жазмалар фондунда он чакты күн отурдум. Ал жерде иштеген окумуштуулар менен ой бөлүштүм. Угушума караганда, Ташкенде кокон хандыгы боюнча көп маалыматтар бар дейт. Бирок, Ташкенге бара албадым.

Жогоруда айтылган иликтөөлөр көп убакытты, көп каражатты талап кылды... Бирок анча-мынча болсо да акыбет кайтып, Жанек баатыр жөнүндө маалымат топтогонума кудайыма ыраазы болуп, ичимден топук кылдым.

Константиндин дагы бир артыкчылыгы менин Жанек баатырдын изи менен барып келели деген оюмду колдоп, кошо жол азабын тартып, Нарын жергесинин көп жерлерин, Тосордун жайлоолорун, Тоң районундагы Жанек баатырдын Жанек булактагы кыштоосун, чулдусу калган үйүнүн ордун, Жанек дөбөнү, Жанек чокусун сүрөткө тартканы болду.

Кечээ кийин эле, Жанек баатырдын Барскоондогу ат камоосун билдик. Мунун чулдусун да Константиндин жардамы менен тарттык. Тарыхый чыгарма болгондуктан оош-кыйыш кемчиликтер болбой койбойт. Анын үстүнө, Жанек баатырдын урпактарынын ар кандай ойлору да болушу мүмкүн. Ошондуктан кандайдыр бир туура эместиктер болсо, сын пикирлерди эч кандай капа болбой кабыл алууга даярбыз. Жанек баатырдын урпактары жашап турган соң, ал киши тууралуу айтыла элек далай окуялар, сөздөр али алдыда.

ЖАНЕКТИН ТӨРӨЛҮШҮ ЖАНА БАЛАЛЫК КЕЗИ

Кодор атасы Боогачыны тартып эр көкүрөк, жоодон кайра тартпаган, беттегенин бербеген баатыр, кара кылды как жарган калыс, куюлуштуруп сүйлөгөн чечен жигит болгон дешет. Кодор Кубул элинен Меке деген сулуу кызды жактырып калып, жеңеси аркылуу ата-энесине айттырат. Кодордун кебин уккан ата-энеси алы-жаны калбай сүйүнүп, өзүбүз деле айталы деп жүрсөк ырас болбодубу деп барбаңдашат. Тогуздап мал алпарышып, Меке сулууну Кодорго алып беришет. Боогачы чоң той өткөрүп, келинин отко кийирет. Ак өргөө көтөрүлүп, Кодор менен келининин энчисин бөлүп берип, өздөрүнчө түтүн булаттырып коёт. Жыл айланып Мекенин боюна бүтөт. Баланы жөн көтөрбөй, кабылан шердин жүрөгүнө талгак болот. Кодордун өтүнүчү боюнча айылдагы мергенчилер кабылан шерди издеп кетишет. Таба албай айлалары кеткенде, ак илбирске кезигип, ошону атып, жүрөгүн алып келишет.

Ошентип Жанек деген наристе дүйнөгө келет. Бул 1815-жыл эле. Жанек беш жашка чык-

кыча бечел болуп бешикке бөлөнбөй, ак кийизге оролуп чоңоёт. Кийин өзү эле басып кетиптир, тили да чыгыптыр. Бирок Жанек өтө бейбаш чыгып, Кодордун азабын колуна берет. Кошуна-колондун бала-бакырасынын чоңубу, теңиби, кичүүсүбү таяк жеп, арызданбаганы калбайт. Ата-энеси канча аракет кылса да эч майнап чыкпайт. Жанек он экиге чыкканда тентеги ого бетер күчөп, башка айылдагы балдар менен чабыша баштайт.

Айласы кеткен Кодор жылкы башы Бокуну чакырып алып:

– Боку аба, ушул балам абдан бейбаш болду, кой деген сөздү укпады. Өзүңө берейин деп чечтим. Эти сеники, сөөгү меники. Жоокер өнөрүн үйрөтөсүңбү же жылкычы кыласыңбы, иши кылып бүгүндөн баштап Жанек сеники – дейт.

– Жарайт Коке, Жанекти өзүңүз айткандай тарбиялоого аракет кылайын. Менин тун уулум Жаны да майыптыгына карабай тири-карак боло турган, экөө эрикпей жүрө берет, – деп Жанекти ошол эле күнү жайлоого алып кетет. Ошентип Жанектин жайлоодогу күнү башталат. Кодорлор ансыз деле жайлоодо дечи. Бирок, жылкычылар илгертен өздөрүнчө болуп, жылкыны кенен ототуп, кенен жайып, ал эми кыш, жаз, күздө жылкыны айылдан алыс жайыттарда кармаган. Жанектин ал жерде да жаны тынбайт. Жаны экөө улам бир күлүктү минишип, чабышып күлүктөн күлүк калбайт. Ошентип жүрүп Жанек өзүнө «Кичи тармал» деген ары карылуу, ары сөөк саактуу, алдына жылкы салбаган

күлүктү тандайт. «Кичи тармал» быйылкы асый чыкма экен: Жаны болсо өзүнө атасы көргөзгөн «Тору кашканы» тандайт. Жаны төрөлгөндө эле бир буту бир бутунан кыска болуп төрөлгөн экен.

Ошого карабай жайдак баскан атка «шып» минген, шамдагай арык бала эле. Жанектей карылуу болбосо да шамдагайлыгы, чукугандай акыл тапкычтыгы менен айырмалануучу. Жаны Жанектен эки жаш кичүү. Жаны менен Жанек эки күлүктү минип алышып, Кодор атасынын айылына келишет. Чаң ызгытып келаткан экөөнү тааныган Кодор: «Бу кудай урган Жанек, дагы эмненин ичинен чыкты экен», — деп санааркап турат.

Жетип келишкен Жанек атасына: — Ата менин атым кандай экен?

— Муну менен жоо чапсам болобу? — деп сурайт.

Кодор батасын берип: — Ие балам, күлүгүң өзүңө куп жарашыптыр, жан-жигитиң андан.

Эми сага жоокерчилик өнөрдү тереңдеп үйрөнүш гана керек. Бокуну келип кетсин де, балам.

— Жарайт, ата.

Жанектер алеки саатта көздөн кайым болушат. Кодор уулунун бат эле бою өсүп, кичине токтолуп калганына ыраазы. Боку тез эле келиптир.

— Боку аба, Жанек менен Жаны аттын кулагы менен тең ойноп калышыптыр. Аттарын да жакшы тандап берипсиз. Эми сизден өтүнүч, экөөнө жоокерчилик өнөрүн мыктылап үйрөтүңүз.

Боку көп сүйлөбөгөн, ичимен тап киши эле. Кодордун сөзүн кунт коюп угуп отуруп, бир ооз гана: — Жарайт баатыр, — деп аттанып кетет.

Ошо күндөн тартып Жанек менен Жанынын жаңы турмушу, жоокерчилик турмушу башталды. Боку экөөнө ыргайдан эки жакшы келтек, четиндин түзүнөн эки найза, эки кылыч жасап берип экөөнө жоо чабыш өнөрүн үйрөтө баштады. Экөө тең зээндүү, Бокунун ар бир сөзүн илип алышып, бир жыл ичинде жоокерчилик өнөрүн мыкты өздөштүрүштү. Боку сынамакка: — Кана мага каршы чыгып көрчү, — деп Жанекке калтек көтөргөндө Жанек ушунчалык шамдагайлык менен Бокунун калтегин кагып жиберет.

Ичинен Жанек жоо өнөрүн мыкты өздөштүргөнүнө канааттанган Боку, Кодордун өтүнүчүн аткарганына санаасы тынып калды.

Ошентип күндөр өтүп жатты. Кеч күз, боз кыроо түшүп калган. Айылда кимдир бирөө кайтыш болуп, жылкычылар Боку баш болуп кетишкен эле. Бокуга жакын тууган болгондуктан, Жаныны да ала кеткен. Жанек жылкы менен жалгыз калган. Бир жылдан бери алгакүчкө толуп, акыл-эси токтолуп кадимки чоң кишилердей ой жүгүртүп калган Жанекти, жоокерчилик өнөр ого бетер такшалтты. Кечке жылкысын улам дүрбү менен түгөлдөп, кечке жуук сайма алачыкка жакындата жайып келип, жаңы эле тамакка отурган. Жылкылар четинен семиз. Семиз мал элирип турат эмеспи. Алыстан чоочун добуш угулду, жалгыздын иши жалгыз да. Бир чети делдейе түштү, бир чети эрдемсип

жүрөгүнө биринчи жолу душманбы, уурубу бет-ме-бет кармашам деген ой аны элиртип жиберди. Сайма алачыгынан акырын жылып чыкса, кыбыла тараптан топ атчан акырын бастырып келаткансыйт. Кечки карачкынын киргенине карабай түндүн бир топ жерине узап кеткен күндүн жарыгынын шаңы менен караандар бүдөмүк көрүнөт. Үн чыгарышпайт. Жанек булар жөн кишилер эмес экенин билди. Акырын басып казыктагы «Кичи тармалына» жетип шап минди. Калтегин ала баскан эле. Тигил келаткандар экиге бөлүнүп, жылкынын эки жагына бастырышты. «Кичи тармалын» темине берип, Желдең! Желдең! Кодор! Кодор! деген Жанектин үнү айсыз тынч түндө жаңырды. Аркасынан келгендиктен тигилер ага бурулуп камдангыча Жанектин калтеги бирөөнүн башына дал тийди. Экинчиси куралын көтөргөндө калтеги менен кагып жиберди. Боку абасынын үйрөткөндөрү талаага кетпегенине Жанек сүйүнүп жүрөт. Белгисиздер алтоо окшойт. Үчүнчүсү алдыда баратат, бир топ узап кетиптир. Байкоосуздан көрсөтүлгөн каршылыкка келгендер өздөрүн жоготуп койду. Жанек эми экинчи топко жөнөдү. Беркилерден айырмаланып алар тескерисинче Жанекти көздөй ат коюп калган экен. Бирок кыйкырып келатат. — Эй коркпоң, коркпоң! Бул жалгыз экен, кейпи бала көрүнөт, азыр жалпайта чабабыз! — деп. Сүйлөгөндөрүнө караганда калмактар. Аңгыча, дардайган бирөө жетип келип, чокморун шилтей бергенде Жанек шарт чалкалай алигинин чокмору ээрдин капына тарс

тийип ээр эмчегинин бирөөсүн сындырып түшөт. Күүлөнгөн Жанектин калтеги далдайгандын дал башына тийип, аттан учурду. Тигилердин дагы бирөөсү качырып сала берип, Жанекти чокмор менен уруп өттү. Бул чокмордон Жанек кутула албады. Даана жонго тийген чокмор өпкө-жүрөгүн өзөртө бир топко эсин эки кылды. Ого бетер кыжыры келген Жанек тигил бурулганча, калтегин ылдыйтан өйдө эки колдоп шилтегенде ушунчалык таамай тийген экен. Атынын үстүнө чалкасынан түшүп, кайра эңкейип келип, ооп түштү. Бир буту үзөңгүгө илинип калган экен, азоо ат сүйрөп жөнөдү. Бирөө анын атын кармайм деп аркасынан чаптырды. Оң жагына кеткендерден дайын жок. Баягы дардайган неме жатат, чылбыры колунда экен. Аты ары-бери тартып, ордунда туйлайт. Жанек жылкыны айланта чапты, түгөл сымал. Уурулардын калганы көрүнбөйт. Алар келген тарапка көз чаптырды. Алыста алыста караандар сороктоп кетип бараткансыйт. Кайра чаптырып келип, дардайган немеге эңкейсе тирүү көрүнөт. Таноосунан дем алганы сезилет. Кайыш тизгинин чечип алып, эки колун артына Боку абасы үйрөткөндөй күрмөп карыштыра байлап, чылбырды ага байлады. Беркисине барып, өзүнүн канжыгадагы кыл арканын чечип алып анын да колу-бутун мыктылап байлап, тигилер кайтып келеби деп күтүп калды. Көрсө, бу Кодорго танапташ жүргөн калмактардын уурулары экен.

Бокунун жылкычылар менен кеткенин көрүп, кечке сербейип жалгыз бала жүргөнүнөн улам,

ишенимдүү түрдө кечки каракчыда келген уурулардын жөнү ушундай. Жүрөгү сезгенби Боку менен жылкычылар таң ата келип калышты. Жанектин эки ууруну аттан ыргыта чаап, байлап салганын көрүп: – Айланайын, ак сарбашыл – деп безеленип жиберди. Бул кабар желдең элине, жалпы бугу журтуна бат эле жетти. Кодор ичинен тынып: – Уулум ушул үчүн токтоло албай жүргөн турбайбы? Аман жүрсүн эл журтуна арка бел болуп! – деп калды.

Желдендин сакалдууларын чакырып, ак боз бээни чалып, элден бата алды. Ошондо желдең уруусунун мыктыларынын бири Карга бий: – Бу желдең элинде буга чейин Жанек сымал бала баатырлар чыкпаган. Балага батабызды аябайлы. Туума бабабыздын, Желдең чоң атабыздын арбактары колдосун! Бала аман жүрүп, элдин керегине жараган баатырлардан болсун, оомийин! – дегенде чогулган эл жапырт тура калып бата кылышты. Эл тарагандан кийин, Кодор Бокуну алып калып:

– Э Меке, алып кел жанагыны, – дегенде Меке сулуу суйкая басып барып, сандыктан кымкап чепкен, суусар тебетей алып, Кодордун алдына койду:

– Аба, мен сизге абдан ыраазымын. Ушунун баары сиздин тарбияңыз, сиздин өнөрүңүз, сиздин эмгегиңиз. Мындан ары да уулума билгениңизди аянбаңыз! Мынабу чепкен, тебетей келиниңизден, жылкыдан, өзүңүз билесиз, тандап туруп бир жорго миниңиз, ал менден.

Боку Кодорго алкышын айтып, аттанып кетти. Боку көптү билген, бирок билем деп мактанбаган, ашык сүйлөбөгөн токтоо киши эле. Андай деле атагы таш жарган баатыр болбогон менен найза сайыштын, кылыч чабыштын ыкмаларын өтө билген, ошо билгендерин шакирттерине жеткире берген устат болучу. Дагы бир артыкчылыгы, жоого мине турган аттарды кулун кезинен эле сынап, саяпкерлигин ар кимден сураштырып билген Кодор баатыр асылып жүрүп жылкы башчылыгына көндүргөн. Боку аттанып кеткенден кийин ушулардын баарын көз алдынан өткөргөн Кодор баатыр өзүнүн туура тандоосуна ыраазы боло жылмайып койду. Эртеси эле Жанек менен Жанынын жаңы өркүндөтүлгөн машыгуусу башталды. Ошентип жүрүп, Жанектин балалык күнү да өтүп кетти...

КОДОР БААТЫР

Арадан күндөр өтүп, Жанек бала баатырлык курагын жигитчиликке өткөрүп бергенин өзү да байкабай калды. Бокунун жоокерлик машыгуусуна баш оту менен кирген Жанек менен Жаны чоюн билек, өрт жүрөк жигиттерден болуп чыга келишти. Кодор баласынан эч нерсесин аябады. Бокунун айтуу боюнча: кокондон Жаны менен Жанекке айбалта, кылыч, чокмор баш, түтөмө мылтык алдырды. Бала кездеринде минип жүрүшкөн «Кичи тармал» менен «Тору кашка» аттарын, «Чоң тармал» жана «Карагер» аттарга алмаштырып, жоо жарагын колго алышып, түймө зоотторун кийгенден кийин Жанек менен Жаны илгерки бабалары Манас менен Акбалтанын Чубагындай эле болуп калышты. Бир айырмасы, Жанек Манас бабасындай зор, бирок моюну ак куунукундай узун, ал эми Жаны бир аз сылтып басканында эле. Ичинде кири барлар Жанекти «куу моюн», Жаныны «төкөр» деп коюшчу.

Тентек бала тез кагылат болуп Жанек тез өзгөрдү. Баягы үй көрбөй көрүнгөндү сабап, ызычуу кылган Жанек жок. Кадыр эсе салмактуу,

салабаттуу болуп Кодор атасындай калыс, Боку абасындай токтоо, айлакер «жети өлчөп бир кес» макалынын аткаруучусундай жигит болду. Кодор менен Меке уулунун ушундай өзгөргөнүнө ыраазы болуп, Бокуну кайра-кайра алкашып: — Эми бир ылайыктуу жерден бүлө табылса үйлөндүрүп коёлу дешип, ниет кылып турушканда ойдо жок окуя болуп кетти. Бул окуя 1834-жылы жазында болду. Ошондо Жанек туура он тогузда болучу. Кодор кырктын кырында кылыч болуп турган убагы. Кодордун улуу кызы Жайна жыйырмага толуп, Тилекмат бир уулуна куда түшүп кетет. Ошонун камын көрүп, чамынып жаткан кез. Ыса он төрткө чыгып, малды тейлеп, Муса он бирге келип оюнга тойбой, эң кичүүсү гүлдөй назик Гүлжан эжеси Жайнанын жанынан чыкпай шынаарлайт. Чукулда кетет деген ойдон болсо керек. Ошо куданын тегерегиндеги кам менен Меке төркүнүнө Кодордун жоого минген «Ак желкесин» минип кетет. Жанек да Жаны экөө бир топ жигит алып салбыраңга кетишкен болот.

...Тээ илгери калмактар арык тукумун чаап, көп мал-мүлк, кыз-келиндерди олжолоп баратканда жолдон Желдең баатыр жигиттери менен ажыратып калат. Анда Желдең баатыр үйлөнө элек кези. Кыз-келиндердин арасында Тогузбайдын Тунук деген сулуу кызы болот. Жигиттер Тунукту Желдеңге ыйгарышат. Тунук өзү да каршы болбойт. Анысы түшүнүктүү эле да. Калмактардын туткунунда болсо кандай тагдыр күтүп тураарын бир кудайдан башка эч ким билбейт

болучу. Бирок Тунук сулуу айтат: – Макул, мен тогуз уул төрөп берем, бир шарт, үстүмө аял албайсың, ичим тар. Желдең макул болот. Тунук эне – Азарбек, Манжы, Куттукожо, Маркаш, Муратчан деген беш уул төрөйт. Тунук энебиз беш уул төрөгөндөн кийин Желдең баатыр убадасын бузуп, Шүкүр катынды алат. Ошондон Тунук эне төрөбөй калат.

Муратчан атабыз үч аял алат. Биринчи аялынан – Шапак, Абайылда, Боогачы. Экинчи аялынан – Таттыкожо, үчүнчү аялынан – Календер. Муратчандын тун уулу Шапак. Шапактын Боку, Кылжыр, Ташыбек деген үч уулу болот. Боку кадимки эле Жанектин устаты, Кодордун жылкы башы. Ал эми Кылжыр Жуукунун «Ак-Жар» деген жеринде турчу экен. Сарыбагыштар көлдүн тескейиндеги тынч жаткан айылдарды чаап, эркектерди өлтүрүп, өндүү-түстүү кыз-келиндерди зордуктап, колуна тийген мал-мүлктөрдү тоноп кирет. Ак-Жарга жетип, Кылжырдын айылын басмак болот.

Кылжыр өзүнүн жигиттери менен сарыбагыштарды айылга жолотпой, салмоор менен зырылдатып таш уруп турушат. Айылдагы кыз-келиндер таш чогултушуп жардамдашат. Акыры чукул жердеги таш түгөнүп, Кылжырлардын атканы сээлдей баштаганда сарыбагыштар Кылжырды көптөп, басып калышат. Бул теңдешсиз согушта Кылжыр каза болот. Кодордун айылы Чычкандын башында жаздоодо отурган. Жогоруда айтпадык беле, Меке төркүнүнө кетти деп. Кубулдар чоң Кызыл-Сууда болгондуктан, Меке

тыңыраак деп Кодордун жоого минген атактуу «Ак желкесин» минип кеткен эле. Кодор Меке кечиккенде санааркайт же Жанек жок, утурулап кел деп, жиберейин десе. Боку болсо жылкылар менен бөксө жайлоодо. Күңгөй беттер ачылаары менен жылкыларды айдап кетишкен болучу. Короодо калган жылкылардын тыңыраагы, жаңы бышты чыкма атты минип Мекени утурулап чыгат. Жолдон сарыбагыштардан качып бараткандарга кезигет. Алар Кылжырды сарыбагыштар өлтүргөнүн айтышат. Кылжырдын дайынын уккан соң, Кодор Ак-Жарга жетип келет. Кылжырдын сөөгүн көрүп, абдан ачуусу келген Кодор айтат: «Силерди Кылжырымдай кылбасам, же өзүм Кылжырымдай болбосом Кодор атым өчсүн», – деп, артынан кууп отуруп, Чычкандын кой ташына келгенде жетип, жекеге дегенине болбой сарыбагыштар жапырт ат коёт. Кодор жалтанбай кармашка кирет. Колунда камчыдан башка жарагы жок Кодор, жаракчан сарыбагыштарды четинен карсылдатып койгулашып жүрөт. Ошентип кармашып жатканда бышты чыкма атынын бели үзүлөт. Сарыбагыштар Кодорду колго түшүрүп, кийимин дырдай жылаңач кыла чечип алышып, кете беришет. Жолдо кобурашып отурушат: «Кудая тобо, жаңкы бугунун денеси аппак, желкесинде жалы бар, адамдан бөлөк жан экен» – дешип. Алардын арасында Кодорду тааныган бугунун жээни бар экен. Ошол айтып калат: – Кодор баатыр деген ошол. Алдында «Ак желке» аты, курал-жарагы болгондо ошол жерде шейит болуп жатмакбыз –

деп. — Кокуй анда, анча алыстай электе кайра барып, аны жайлайлы, жоо аяган жаралуу, — дешип сарыбагыштар кайра тартышат. Келишсе, жарыктык Кодор тигилер таштаган жерде эле, таш үстүндө отуруптур. Алардын келгенин тоготуп да койбойт. Сарыбагыштар Кодорду найза менен бишкектеп өлтүрүп кетишет.

Меке келип, жигиттерди туш-тарапка чаптырса, Кодордун сөөгүн таап келишет. Башына каран түн түшкөн Меке кырка чыкпай беш бала менен жесир калат. Салбырандагы Жанек атасынын кабарын угуп, жетип келет. Орду толгус кайгы жаш Жанектин жанын кейитип, мөгдүрөтүп салды. Атасы барда эч нерсе менен иши жок дардактап жүргөн Жанек бир паста томсоруп, телмиргенден телмирип, унчукпас бек болуп кетти.

Туугандан айланса болот, жалпы муратчан көтөрүп, желдең болгон жери чогулуп, Кодор баатыр менен Кылжырды акыркы сапарга узатышты. Желдеңдин тукуму ар кай жерде чачкын жашап жүрүшкөндө бир-бирден жоого жем боло берет турбайбы. Кой, жок дегенде ата-ата боюнча чогуу жашайлы туугандар, — деген Карга акенин сөзүнөн кийин желдең болгон жери Кескен-Белден Караколго чейинки аралыкта топтошуп, ата-ата боюнча чогуу көчүп, жайлап-кыштап калышты. Карга акени экинчи бир ойго терең ойго салган Жанек болду. Анын көз алдында өрттөн кайра тартпаган эр көкүрөк, жалындаган жаш баатыр өчүп бараткансыйт. Атасынын кыркын бергендин эртеси күнү Карга аке Жанекти

чакырып алып: — Жанек балам, Кодор баатыр сенин гана эмес, жаш болсо да, журт атасы болучу, элге кызматы эбегейсиз. Эң болбогондо Токтоматтын тентип кеткен тогуз уулдарынын казак арасынан бир баласын, сарыбагыштагы бир баласын таап келиши, же ушул эле жолу Кылжыр үчүн өзүн курмандыкка чалганын, эл кантип унутсун. Башыңды көтөр балам. Азыр сен ата ордуна ата болдуң, ошого татыктуу бол, жаш эмессиң. Кечээ бала кезинде калмактын эки уурусун жыга чаап бала баатыр атандың элең. Желдең эли, дегеле жалпы бугу журту сенден көптү үмүт кылабыз. Андан көрө эл журтуңа бел болуп, кайраттанып оокат кыл. Желдең элине баш-көз бол — деп, батасын берип, сөзүн аяктады. Карга акенин сөзү Жанектин намысын козгоду, анын үстүнө Меке энесинин мүнкүрөгөнү сай-сөөгүнө батып кетти. Ак тилекти күтүп турган Жайна эжесин ойлоду, инилери Ыса менен Мусанын, карындашы Гүлжандын тагдырлары колунда экенин сезгенде кадимкидей чыйралып, Боку абасына, жылкыга аттанды. Боку абасы менен Кодор атасынын жылкы эсебин тактады. Жайна эжесин атасынын ашы өткөнчө күтө турушун өтүнүп, Тилекматтарга чабаган жиберди. Ошентип турмуш мурдагы угуна түшкөнсүдү. Аза күтүү менен жаз, жай, күз, кыш өттү. Кодордун шейит болгонуна жыл айланып, желдең эли Каркыра жайлоосунда. Мал четинен семиз, кичинекей доошко дыр коюп бышкырышат. Карга акенин кеңеши боюнча Жанек Кодор баатырдын ашын күздө өткөрүүнү

чечкен. Ашка солто, саруу, кушчу, черик, саяк, кошуна эл: казак, калмактан көп меймандар чакырылды. Ашты Карга аке өзү башкарып, өтө иреттүү өттү. Аш чыгымын Жанек, муратчан тукуму, андан тышкары тиешелүү ынтымак боюнча желдең эли менен бугу болгон жери көтөрдү. Аш өтүп-өтпөй баатырдын арты жакшылык болсун деп Тилекмат баш болгон жоон топ киши куда болуп келишип, Жайнаны алып кетишти. Ушул жооптуу эки иш Жанек үчүн чоң сыноо болду. Айрыкча, аштан кийин Жанек ого бетер оозго алынып, Кодордун уулу атасына татыктуу өсүптүр деп, эл кеп кылып жатышты.

ЖАНЕК МЕНЕН АЙГАНЫШ

...Мезгил күзгө таяп калган, Каркыранын Чаар кудугундагы желдең эли бүгүн-эртең жакага көчсөкпү деп турган чак. Өткөндө жакага барып келгендер буудай бышып калганын айтып келишкен. Жанек андан мурун өзү да муратчандар турчу Жети-Өгүз жергесине барып, буудай тегиз баш алып, жакшы чыкканын, кудай букурса, быйыл түшүм мол болоорун көрүп келген. Буудай бышып, коромжуга учуратпай тез аранын ичинде жыйнап, кыш камын эрте-леп көрбөсө болбойт. Анын үстүнө атасынын ашына Караколдон асыя ун, күрүч, чай-чамек алган. Аларды тууралашка Жанек милдеттүү. Ушундай көр тирликтин оюна тунжураган Жанек Чоң беттеги Боку абасына бараткан. Убакыт чоң шашке маал болучу, аңгыча келин-кыздардын шыңгыр күлкүсү жаңырып, арт жактан аттын дүбүртү угулду. Бурулуп караса беш-алты кыз-келин. Түз эле Жанек бараткан төтө жол менен чаптырып келатышат. Чоң беттеги көлдө сарыбагыштар жайлап жүргөнүн Жанек билчү. Атасы сарыбагыштар колдуу болгондон бери аларды көрөйүн деген көзү жок эле. Ал турсун атта-

рын укканда итиркейи келчү. Бул кыз-келиндер ошол сарыбагыштардан болсо керек деп этибар албай жолун уланта берди.

— Эй жаш жигит, аял заты болсок да ага карабай салам айтабыз. Алик алыңыз, назар салыңыз! Атыңызды айтыңыз? — деди, ак жуумал татынакай келин. Жанек аларды караса, эки атчан өтө эле чукул кирип келиптир. Азыркы тийише сүйлөгөн го сыягы, келишкен сулуу келин экен. Экөө жанаша тургандыктан Жанек кулааттын үстүндөгү келинби, кызбы кароого аргасыз болду. Ат үстүндө ай десе айдай, күн десе күндөй бир асыл зат аны карап турат. Айдай сулуунун үкүлүү топусу, кош этек ак көйнөгү, күрөң чыптамасы өзүнө куп жарашып, ого бетер анын көркүн ачат. Бакырайган көздөрү, ак жуумал жүзү, кырдач мурду, акактай тиштери саал көрүнүп, жылмайып турганы Жанектин ички сезимин бир паста жан алакетке түшүрүп койдү. Буга чейин мындай сезимге берилбеген Жанек келиндин суроосуна жооп бериштин ордуна, кайсалап не кыларын билбей калды. Бейкапар келаткан сезимине бүлүк түшүп, балакет баскыр шайтандай болуп булар кайдан чыга калды эле деген ой, Жанекти мыжып кирди. Кыз-келиндер андан жооп күтүп, карап калышты.

— Ой кыздар, бул жигит уктап калды го, бирөөң камчы менен бир чаап ойготуп койбойсуңарбы? — деген дагы бир келиндин сөзүн кыз-келиндердин элирген күлкүсү коштоп кетти.

— Жеңе силердей чүрөктөрдү көрүп кантип уктап калайын. Тек гана баары ушунчалык тез

болгондуктан, ой топтоого убакыт керек болуп калбадыбы. Өзүмдүн атым Жанек желдең уруусунан болом. Төмөнкү Чаар кудукта турабыз. Чоң беттеги жылкыларга бараттым эле. Андан көрө, өзүңөр жөнүндө кеп салгылачы? Кайсы элден-сиңер? Ким болосуңар? Аттарыңар ким?

Келин-кыздар топтошо түшүп, кужулдашып жоопту торусун ойдолоткон баякы биринчи келин бермей болду окшойт. Калгандары анын сөзүн тыңшай турган өңдөнүп, тынышты.

— Биз сарыбагыш элиненбиз. Айтылуу сегиз беги бар атабыздын келин-кыздарыбыз. Мен Акылдын зайыбымын, атым Сырга. Бу кыз экөөбүздү жогорку атабыздын кыз-келиндери мейманга чакырган. Ошояктан келе жатабыз. Жалгыз келе жаткан өзүңдү көрүп кууп жетпедикпи деген ачык айрым айткан Сырганын сөзүнө Жанек ичинен ыраазы болуп, аны жылмая тиктеди. Ниязбектин сегиз беги сарыбагыш элинде кел-кели келип тургандардан эле. Мал десе малдуу, жан десе жандуу, өз ара ынтымактуу. «Ынтымак бар жерде ырыс бар» дегендей, Ниязбектин ыгынан чыкпаган балдары өнүп-өсүп, азыр ар кай жерде эл бийлеп калган кези. Ал жөнүндө Жанек да кабардар болчу. Сырга жеңенин айтуунда Субандын келин-кызын Шамендин келин-кыздары чакырып, ошол жактан келатышкан турбайбы. Демек, Сырганын жанындагы сулуу Субандын кызы экен да.

— Ээ жеңе, эми сиздер артка кайта берсеңер болот. Бизди мындан ары Жанек кайним узагып барсын, жолубуз бир турбайбы? Бала кезин-

де эле эки калмакты жалпайта чаап алган кайнимдин жанында коркпостурбуз – деп Сырга шыңкылдады.

Шамендин келини менен эки кызы артка кайтышты. Күтүлбөгөн сунушка Жанек ичинен кымындады.

– Албетте, Сырга жеңе сиздерди каалаган жериңиздерге чейин узатам да – деди. Ошентип ойдо жок жерден сулуу кыз менен анын ачык айрым жеңесине туш келген Жанек буга чейинки бук кылып келген оор жүгү жонунан түшкөндөй, жашоосу өзгөргөндөй боло түштү. Атасын сарыбагыштар өлтүргөндөн бери, сарыбагыш уруусунун бир дагы адамы менен мамиле кылып көрбөгөн. Ал турсун, атасынын ашына дагы эч кимди чакыртпады.

Калыгул эки элге калыс, түз киши, жок дегенде, ошону чакырып коёлу – деген Карга акеинин сөзүн дагы укпай койгон.

– Андай түз киши болсо, тынч жаткан элди чаап, катын-балага чейин өлтүргөн сарыбагыштын жигиттерин кантип укпай, билбей калсын. Эмнеге аларды тыйып койбойт?

Орундуу каяшага Карга аке дагы макул болгон. Эми тагдырдын жазмышы менен каргыш тийген сарыбагыштардын кызы менен келинин узатууга туура келгенин карабайсыңбы?

– Сырга жеңе, айып болбосо карындаштын аты ким болду экен? Узак жолду кыскартып барбайлыбы?

Ушул сөздү айтаарын айтып алып өзүнө-өзү таң! Деги эмне деп жатам! Бул келин менен кыз

азезил эмеспи? Мени жолдон чыгарган. Атамды өлтүргөн жексур сарыбагыштын, болгондо да, түтөгөн сарыбагыштын келин-кызы менен сүйлөшүп баратам. Кызык, турмушта эмнелер гана болбойт.

– Жанек, кайын сиңдимдин аты Айганыш. Биздин эрке кенжебиз болот. Кенжебизди эч кимге кыйбай жүрүп, башы бош. Таанышып алсаңар болот. Жарк этип Жанекти караган Сырганын өңү тамылжыйт. Айганыш жеңесинин сөзүнө уялган болуш керек, Жанекке көрсөтпөй качы сап менен аны бөйрөккө нукуганы Жанектин көз жаздымында калган жок. Жанек «Чоң тармалын» жеңил эле теминип койгондо, ал аткан октой Сыргаларга жанаша түштү.

– Сырга жеңе, чүрөктөй кайын сиңдиңизге тааныштырганыңыз үчүн эки дүйнөдө тең ыраазымын. Кудай таалам оң буюрган экен, сиздерди мага кездештирди. Дагы көрүшүп калаарбыз. Кандай дейсиз жеңе?

– Ооба Жанек кайним, туура айтасың. «Эки тоо көрүшпөйт, эки адам көрүшөт» дейт эмеспи. Ал эми мындан ары кезигишүү, кезигишпөө өзүңдөн...

Чынында, Сыргага да, Айганышка да олбурлуу, москоол жаш жигит жаккан эле. Жакындан таанышып, аты-жөнүн билген соң ого бетер ойлонуп калышты. Бала баатыр Жанек деген кабар сарыбагыш элине эбак эле жеткен. Кандай жигит болду экен дегендер көп болчу. Албетте, Субандын келини менен кызы Кодорду сарыбагыштар өлтүргөнүн угушкан. Ал турсун,

Жанек ашка сарыбагыштардан эч кимди чакырбаганынан да кабардар эле. Аны алар билмексенге салып, жай гана сүйлөшүп келе жатышты...

Ошол эрте күздөгү кездешүүдөн кийин, Айганыш Жанектин эсинен кетпеди. Жаны аркылуу энесине айттырып көрдү. Бул кабарга сүйүнгөн Меке Бокуну Карга акеге чаптырат. Жанекти жаш кезинде эле жакшы көргөн Карга аке Субанга куда башы болуп өзүм барам деп айттырат. Туу калган сур бээни жетелеп, Карга аке Абайылданын Туркеси жана Жанектин устаты Боку болушуп, боз кыроо түшкөн маалда, Оргочордун шилисинде күздөөктө отурган Субандыкына келип түшүп калышты. Бугу элинде кадыр-баркы чоң Карга аке, кайда барбасын урмат-сыйга ээ. Субан Карга акелердин келишинин жүйөсүн билген соң ого бетер чакчелекей түшүп калды. Себеби, жалпы эле сарыбагыш элинин турмушка адилет карагандарынын бири болгон Субан, Кодордун бөөдө өлүмүнө нааразы болгондордун бири болучу. Карга аке баш болуп, ошол Кодор баатырдын уулу Жанекке кызы Айганыштын колун сурап келгенге так кесе каршы болбоду. Бирок байбичесине кайрылып:

— Кызындан сурачы, өзүнүн ою кандай экен дейт. Энеси Айганыштан сураса кызы кылы-йып, жер тиктейт. Өңү албырып башкача. Ошол жерде отурган жеңесине караса, анысы да тескери карайт.

— Эй Сырга, силердин бир шойкомуңар бар го? Мурда тааныш белеңер? — десе, унчугуш-

пайт. Бир-топтон кийин Сырга энесине эрте күздөгү окуяны айтып берет.

— Аа, анда Айганыштын көңүлү бар турбайбы! Атаңа айтайын.

Ошол эле түнү Субанга кызынын ою жетти. Карга акелерге жакшылап сый көргөзгөн Субан кызын Жанекке берүүгө макул болот. Бирок, калыңдын алды Кодордун «Кара атаны» болсун деген шарт коёт. Кодордун «Кара атаны» оң, солго белгилүү төө болгон. Бир айыл элдин ок дарысы менен, тамак ашын кебелбей көтөргөн төөнү, көп киши самаган. Субандын калыңдын башы «Кара атан» болсун дегени ошондон. Жарыктык, «Кара атан» чөккөндө алты канат боз үйдөй дүгдүйчү экен.

Карга аке Субандыкынан келгенден кийин, тез арада эле, «Кара атанды» баш кылып, тогуздап мал тартуулап, өзү, Турке, Боку, Меке баш болгон кудалар Субандыкына түшүп калды. Жанектин күйөө жолдошу болуп Жаны келди. Субан кызына өзүнчө өргөө көтөрүп, ата-бабадан калган салтты толук сактап, Айганышты Жанекке узатты.

ЖАНЕКТИН БААТЫР КАТАРЫ ТААНЫЛА БАШТАШЫ

1. Кездик жоголгондо

Дагы бир жолу Жанек баатыр Кытайга жоо кубалап бара жатып, Үзөңгү-Кууш капчыгайынын ичинде кездигин түшүрүп салат. Кийинки жылы түн катып келе жатып, бир жерге токтоп, найзасын жерге сайып, жигиттерине кайрылат: «Ушул жерде былтыр түшүрүп салган менин кездигим жатат, ошону алып бергиле» — дейт. Жигиттердин бирөө аттан түшүп, найзанын учун сыйпаласа, чыны менен эле кездиги ошол жерде жаткан болот. Жанек баатырдын мындай касиетине жигиттер абдан таң болуп, баштарын чайкашат. А баатыр болсо кебелбей: — «Былыр шашып алалбай кеттим эле» — деп коёт.

2. Солто чөгөдөтмө

Солто элинде эл жакшыларын, баатырларды чөгөлөткөн, намысына тийип басынткан, ыза кылып зоболосун төмөндөткөн бир «тамаша» салтка айланып кетиптир. Алар айрыкча башка уруу-

лардын жакшыларын, баатырларын шакаба чеккенде черлери жазылчу экен.

Жанек баатырды солто элинде өтүүчү бир чоң топко чакырып калышат. Бугунун кыйынсыган баатырларынын бирин шакаба чегип басынталы деген ойдо, ага эртелеп кам көрүшөт. Баатырдын жанына солтонун төрт-беш балбан жигиттери келип орун алып, баатырды кепке алып кобурашып отурушат экен. Ортого Жанек баатырдын атын атап чакырышканда эки балбан жигит баатырдын апкытына асылышып, жерге ныгыра кармашат. Жанек баатыр эч нерсе болбогондой жай гана кадам шилтеп ортого жөнөйт.

Эл эле каткырып жатат дейт. Эмнеге күлүп жатышат десе, эки жигит күчүктөн бетер Жанек баатырдын бутунда илээшип жүрөт. Баатыр болсо эч нерсе болбогонсуп кетип барат. Акыры экөө эки өтүктүн эки апкытын колдоруна кармап эки жерде чокчойуп отуруп калышат. Алардын ошол кейпине отурган эл кыраан каткы.

Ошентип, баатырды шылдыңдайбыз деп жатып солтонун жигиттери өзүлөрү шылдың болуптур. Алар кылган иштери үчүн Жанек баатырдын алдына түшүп, алдына ат тартып, үстүнө чапан жаап кутулушкан деген сөз бар экен солто элинде.

3. Жанек баатыр кантип таш оодарды?

Муратчан эли Жети-Өгүздө жүргөндө дың жер өздөштүрүлүп, ал жерге суу алып келүү керек болду. Жети-Өгүздү жердеген ар уруктардын

арасында аз сандагы муратчан элине, ошончодон, өтө таштак жер туура келип калды. Арык казгандар арыктын бир топ жерине келип калышкан. Толгон токой таштарды, шагыландарды чыгарышты, бирок бир чоң ташка барып такалып, шашкеге чейин илешип, чыгара алышпайт. Тегерегин тазалап, ташты бошотушса да эби-сыны жок таш такыр чыкпайт.

— Кой, үйдөн аркан, калтек алып келип, өгүзгө сүйрөтүп, чыгаралы — дешип, эл үйлөрүнө кетишет. Ошол учурда жумуштап бир жакка бараткан Жанек баатыр арыкка жарыш жол менен келатса, арыкта бир чоң таш жатат.

«Эки жагын казып ташты эмне таштап салышкан, мынча болду бул ташты арыктан чыгарып салайын» — деп, арыкка отура калып эки буту менен арыктын экинчи тарабын тээп туруп, аркасы менен баягы ташты өйүзгө копшойт. Жанекти бекеринен кызыл калтар түлкү колдобойт да, ошондуктан күч менен бирге баатырда түлкүдөй айлакерлик да бар эле. Ийни менен копшогон сайын, алдына мурдатан даярдап койгон майдараак таштарды коё берди. Таш улам копшолгон сайын өйдөлөп отуруп, жарымы арыктын кырына келип кыйыша түшкөндө Жанек ийин менен түртүп, баягы ташты тышка чыгарып салат. Кагынып-силкинип аттанып кетет. Жумуштарын бүтүрүп, кайра келатса, муратчандын бирөө алдынан чыгып:

— Баатыр биздин ишибиз оңолот экен эртеден бери чыгара албай койгон бир ташты бизди уба-

ра кылбай эле арыктан Кудай таалам чыгарып коюптур — дейт.

— Чын эле кудайым чыгарыптырбы? Билбейм, жана мен ушул ташка окшош ташты арыктан чыгарып койдум эле, ошол эмеспи? — Баатыр, кудай кечирсин, кой антип айтпа! Сенин баатыр экенинди билебиз. Бирок, арыктагы ташты сен жалгыз чыгара албайт болчусуң, — дешет бир тобу чурулдап.

— Эгерде мен чыгара албасам, анда ал ташты арыкка кайра сала албайм да, кана көрөлүчү, — деп баягы ташты кайра арыкка тоголотуп салат. Ошондо ташты чын эле Жанек баатыр арыктан чыгарганына ишенишип, ошол жердегилердин баары баатырдан суранышат. Жанек баатыр мурунку ыкма менен ташты арыктан чыгарат. Ошол арада жүргөн желдең уруусунун акылманы, эл сыйлаган Карга бий аксакал Жанек баатырга бата берип, желдең эли Жанек баатырдын сөзүн эки кылбасын, мындан ары желдең тукумунун башында Жанек баатыр болсун деп жарыялайт. Бул окуя 1836–1837-жылдары болуптур дешет. Бул окуяны Нарындын Эмгекчил айылынан 90 жаштагы Төрөгелди Шамен уулуна уктук.

ЖАНЕК БААТЫРДЫН ҮЙ-БҮЛӨСҮ ЖАНА ТУУГАНДАРЫ

1. Жанек баатырдын аялдары

Биз жогоруда Жанектин Айганышка үйлөнгөнүн жазганбыз. Ошол Айганыш энебиз — Тооке, Бейиш, Сагынбек деген үч уул төрөйт. Алардын тукумдары азыр алтымыштай түтүн, кудайдын кулагы сүйүнсүн, өнүп-өскөн эл болду.

Дагы бир жолу Жанек баатыр Кытайдан Ат-Башы аркылуу келатып калың койго туш келет. Күн жаап турганына карабай, бир кыз кой четинде «Бекбекей» айтып турат дейт. Жанек бир жигитин баягы кызга жиберсе: Жанек баатырды билерин, мурда бир эки жолу көргөнүн айтып, макалдата салам айттырат. Жанек баатырга «тири карак» кыз жагып калат. Ошол эле жерден жигиттерин жиберип кызды өңөртүп келип өзү менен кошо ала кеткен деп айтышат.

Ошол Ат-Башыдан Казан-Куйганга чейин учкашып келген кыздын көчүгү жооруп кетет. Ал кыздын аты Толгонай. Толгонай атына жараша заты дегендей кырдач мурун, нур жүздүү сулуу кыз болот. Алып келип баатыр Айганышка дайындайт. Күндөр өтөт, ал кезде Ыса менен Муса үйлөнө элек мезгили. Жанек баатыр Ысага же Мусага Толгонайды алып берсемби деп ойлогон.

Жанек баатыр ошол Толгонайга кезиккен маалда көлдүн мыкты чыгаары, Боромбай тарабынан куугунтукталып, Тянь-Шандын Казан-Куйганында жүргөн болот. Толгонай өңү менен сөзү гана эмес, колунан да көп нерсе келген ишмер кыз көрүнөт. Айганышка Толгонай абдан жагып калат. Баатырга айтат: — Баатыр экининди талаштырбай, Толгонайды өзүм эле сиңди кылып алайын, — деп. Ошентип, Жанек баатыр Толгонай энебизди экинчи аялы кылып алат. Толгонай энебиз баатырга Кылкан, Шаркан деген эки уул төрөп берет. Кылкан, Шаркандын тукумдары — Тосордо. Түпкү энебизди тартып кырдаач мурун, сулуу-сумак болушту.

Кечээ кийин, Жанек баатыр алтымышка жакындаганда, Ала көз Каба элинин мыкчыгери, айтылуу Маматкан ажынын эрке кызы Эркеганды үчүнчү аялы кылып алат. Эркеган энебиз эркек мүчө, алибеттүү, зор киши болгон дешет. Эркеган Жанек баатырга — Баркан деген уул төрөп берет. Баркан балбан мүчө, баатыр мүнөз, Жанек баатырдын өзүн тарткан бала болуп чоңоюп келе жатканда, эртелеп үйлөндүрүшөт. Андан — Базаркул.

2. Жанек баатырдын бир тууганы Ыса жөнүндө

Жанек, Муса, Ыса үчөө кийинчерээк энчи бөлүшөт. Көбүн Жанек алат. Ыса бирдеме-ардемеге көп кирише бербеген өз алды менен жүргөн киши болсо керек. Себеби, Ыса айткан төмөнкү кеп азыркы урпактарга чейин сакталып калган.

«Жанек чаптым дейт, Муса сүйлөдүм дейт». Анын дагы бир сөзү: «Кудайдан тилегендин курсагы чыгат, кишиден тилегендин эки көзү чыгат». Мен баланча бер деп айтпайм бергениңерди алам. Эңчиден Ысага отуздай кой-эчки, он чакты кара мал тиет. Ыса сыртка баратып, ашуунун белинен аксак көк козу таап алат. Ашуудан ашкандардан калып калган го деп койлоруна кошуп, Үч-Эмчекке жетип ошол жерде жайлайт. Жайлоодо баягы көк козунун буту айыгып жай бою күлтүйгөн бала кочкорго айланат. Күзүндө Бугу-Мүйүзгө түшүп, күздөөктө отурганда Ыса таман бээ союп, бир туугандары Жанек менен Мусадан бата сурайт. Тилегеним беш уул, бир кыз ошого бата берип койгула дейт. Жанек баатыр менен Муса батасын берип, сыйын көрүп кетишет. Жогоруда айткан көк козу жараган көк кочкор болуп, Ысанын кою үч-төрт жылда эле жүздөн ашып кетет. Дагы бир жылы күзүндө Бугу-Мүйүздөгү күздөөсүндө отурса бир жүргүнчү келатат дейт. Бир топ койду он жашар балага айдатып алыптыр. Мейманды түшүрүп, бел чечип чайлашкандан кийин алиги жүргүнчү айтат:

— Мен мобу баланы сатам.

— Канчага?

— Он кой дейт. Ыса он койду санап берип, баягы баланы алып калат. Баланын аты — Мырза экен. Ыса бээ союп ага-тууганды чакырып, жентек берет. Ыса айтат: — Мырза Тиленчи менен Касымбектен кичүү Дооронбек, Өмүрбек, Өзүбектен улуу болсун, — деп. Бир да бирөөң ака-

рат айтпагыла дейт. Ошентип, айлар, жылдар өтөт. Баягы Мырза бой жетип, эр-азамат болот. Тиленчи Мырзаны үйлөндүрөт. Жыл айланбай Мырза уулдуу болот. Атын — Койгелди коюшат. Өзүбек Мырзага менин жалгыз уулума жолдош болсун, Койгелдини Үсөнбекке ини кылып бер деп сураганда Мырза макул болот. Ошентип, Койгелди Өзүбектин баласы болуп калат. Ысанын да көзү өткөн. Күздүн күнү Мырза кыштоодо (Бугу Мүйүздө) кой багып туруп, Тиленчиге барат. Себеби, Ыса өткөндөн кийин Ысанын балдарынын улуусу катары Тиленчи инилерине баш көз болуп калыптыр. Мырза «Ава, Ат-Башыга кайын-журтума барып келиниңди учураштырып келейин, аман болсом келермин» — дейт. Тиленчи макул болуп, бир туугандар аттап-тондоп жөнөтүшөт. Мырза ошол боюнча кайра кайрылбаптыр. Анын уулу — Койгелди Өзүбектин баласы бойдон кала бериптир.

Касымбек чоң атам сөзмөр, акылга дыйкан киши болуптур. Жамактатып ыр, макал айтчу дейт. Мисалы, төмөнкү ыр саптары терең философиялык маанини камтыйт:

Бай болбогон бай болсо,

Башы бүтүн чөп койбойт.

Бий болбогон бий болсо,

Бийлебеген сөз койбойт.

же төмөнкү саптарда жакшынакай салыштырмалар жатпайбы:

Жарды жүрүп байыгандан сактан, Жаман жүрүп жакшы болгондон сактан. Же төмөнкү чымчыкейдеги каймана маанини карачы: «Күздебай менен Буланбай көйнөк кылып кийчү сатинден бешмант тиктирип алыптыр».

3. Жанек баатырдын Муса иниси жөнүндө

Көк-Кыянын түштүгүндө «Мамырбай доо берген» деген өтөк бар. Мамырбай болуш болуп турганда вексулга кол коюп эле ала бериптир. Вексулдардын ээси Караколдук Расул деген өзбек болот. Чогулган карызы 50 кара, 500 кой болгондо Расул малайлары менен келип айдап кеткен дейт. Көк-Кыя малга толуп, чуру-чуу менен кирип кеткенде Мамырбайдын жалгыз кара чолок аты калат. Мамырбай кара ат менен калганда Кыштообай жасоолун Жантайга кошуп күнгөйгө жиберет. Мамырбайдын жакшы катышы Такабай «Желе-Карагай» деген жерде отурчу экен. Такабай дүйнөсү толуп, бакыбат жашоодогу адам го. Кыштообайдын салам дубасын угуп, Такабай Жантайга айтат:

— Көтөр башыңды үтүрөйгөн “күчүк”, мен барда Мамырбай досумду жер каратпайм. Ошентип, көп мал, оокат менен Жантайды кайра жөнөтөт.

Ал эми Мамырбайды болуш кыл деп Жанек баатыр өзү Ырыстан өтүнөт. Ал мындайча болот. Жанагы каран баскыр күндүн азабы менен

жылкы чатагынан кийин, Жанек баатыр төшөк таяп бир жылдай жатып калат. Бир күнү Ырыс көрөйүн деп барса, Жанек айтат:

— Ырыс эмчектеш чоңоюп, жаман-жакшылыкты бирге көрдүк, күндүн чыры болбогондо ортобузда кара жок эле. Минтип төшөк тартып калдым, менден кеткендер болсо кечир. Эми сенден бир өтүнүч: — Ушу Мамырбай тири карак, муратчан элине пайдасы тие турган. Чыныбайга барып, болуштукту Мамырбайга кыйсын дө дейт. Ырыс аке ошол эле түнү менен жүрүп отуруп, таң ата Караколго жетет. Жанек баатыр Ырыстын жанына жолдош кылып балдыраган Турдубайды кошо жиберет. Жанек ойлойт, эгерде Ырыс таза болсо, түз барат, туура чечет. Болбосо...

Чыныбай даарат ушатып жүргөн экен. Меймандарды түндүк учтатып эс алдыргыла дейт. Алар укташып, шашке ченде турушуп, сый көрүшөт. Тамак үстүндө Ырыс өтүнүчтү айтат. Же бар, же жок деп айтпаган Чыныбай:

— Ээ Болгон, «саат сакалга» күзгү алып келип берчи? — дейт.

Ырыс күзгүгө каранып туруп, сакалын сылап:

— Дагы эки-үч жылдык жашы бар турбайбы — деп коёт.

Эт жеп бүтүп аттанышып, күн бата айылга келишет. Эртеси Турдубай Жанекке барат.

— Кана эмне кылганыңарды бүт айтып бер дегенде, Турдубай болгонун болгондой айтат. Ошол жылы Мамырбай коргол салбай туруп, болуш болуп кетиптир. Кезек Бапаныкы экен.

Чыныбай күчкө салып, муратчанга берген. Жанек Ырыстын ак экенине ошондо ишениптир.

Мамырбайды болуш болушун менен деп кулдук ур дегенде элдин көпчүлүгүнөн кулдук ура албай койгон дейт.

4. Жанек баатырдын Баркан уулу жөнүндө

1870-жылдары, Жанек баатыр пайгамбар жашына жакындап калган маалында, Боронбай өлгөн соң, көл боорун туруктуу байырлап Чоң-Чычкан, Жети-Өгүз, Ак-Терек, Тосор, Коргондуу-Булак деген жерлерде көчүп-конуп желдең, муратчан туугандары менен жашап жүрөт. Айганыш менен Толгонайдын төрөлгөн Тооке, Бейиш, Сагынбек, Кылкан, Шаркандар кол арага жарап, асты үйлөнүп очор-бачар болуп калган кези. Баатыр ойлонуп отуруп, балдарын көз алдынан сымаптай өткөрөт. Караса, балдарынан өзүн тарткан балбан мүчө, баатыр мүнөз бирөө жок. Өмүр болсо өтүп баратат. Кыдык туугандардан Ала көз Каба Маматкан ажынын балбан мүчө, бойго жеткен мыкты кызы бар экен деп угат. Ошол кызга куда түшсөк деген ойго келет. Айганыш байбичеси менен Толгонайды кеңешке чакырат. Эки аялы тең баатырдын оюн туура көрөт. Ыса менен Мусадан да кеңеш сурайт, алар да макул. Желдеңдин жакшылары:

— Баатыр, сен эрезеге жеткени желдең эли жер караган жокпуз. Өзүң айткандай, өзүңдү тарткан тукумдун болбогону бизди да ойлонду-

рат. Маматкан ажыга кызынын колун сураганга биз барып берели — дешет. Ошентип, Жанек баатыр алтымышты таяганда Маматкан ажынын эрке кызы Эркеганга үйлөнөт. Эркеган эне эркенин акылдуусу экен. Эрке токолдук кылып, Айганыш менен Толгонайга күнүлөштүк кылбай ынтымакта чоң үй, орто үй, кичүү үй болуп очор-бачар жашоо уланат. Жыл айланып баатырга уул төрөп берет. Баланын атын — Баркан коюшат. Баркан төрөлгөндө эле балбан мүчө, баатыр мүнөз болот. Улам көзгө көрүнүп чоңойгон сайын баатырдын ичи ысып, кудайдын бергенине курсант. Арадан бат эле 18 жыл өтөт, баатыр улгайып калган кези. Бирок карыса да, баатырлык кайратын жоготпой, дагы эле, керек болсо жоо жарагын таштай элек. Көзүмдүн тирүүсүндө уулумду үйлөндүрөйүн деп Барканга колукту алып берет.

Баатырлар ала көөдөнүрөөк келет эмеспи, Баркан бир чети жаштык кылып, экинчи чети балбандыгы боюна батпай бир окуяга туш келет.

Ал мындайча болот. Ак төөнүн карды жарылган күз мезгили. Кырманда кызыл сапырып, бир топ эл жүргөн. Баркан кырманга келсе Ыса абасынын улуу уулу Тиленчи да жүргөн экен. Тууган ичинде Тиленчи Баркандан бир топ улуу болсо да, экөөнүн мамилеси жакшы эле. Бир чети эреркеп, бир чети мактаныч кылып Тиленчи абасынын алты пуддук таар кабын ат үстүнөн эңип алайынбы дейт.

Тиленчи: Балбанмын, балбанмын эле дейсиң, кана балбандыгыңды көрөйүн? Баркан чымчым буума таар капты ат үстүнөн эңип алып ээрдин

кашына койгондо ээрдин мойну сынып кетип, ат тизелей жыгылат. Баркан аттын алды жагына секирип кетет.

— Ооуй, чын эле балбан экенсиң! Баатыр экенсиң! Жанек атамды сен чындап тартыпсың, — деп Тиленчи барбалаңдайт.

Ошол жерде дагы бир сакалдуу киши турган экен. Ошол киши гана:

— Ай Баркан, бул эмне кылганың, чунак бала. Желдең элине тирек боло турган балдардан эмес белең. Түгөнгүр, Тиленчи сен деле кой деп койбойсуңбу? — деген экен. Тиленчи деле, Баркан деле алиги кишинин сөзүн көп этабар алган эмес. Ошондон Баркан үйүнө барып эле башым деп жатып калыптыр. Ошо боюнча эртеси бул дүйнө менен коштошот. Көрсө, Барканга көз тийген экен. Баркандын өлүмү Жанек баатыр үчүн абдан чоң сокку болот. Баатыр кадимкидей чөгүп, тиктеген адамын таарып өткөн көзүнүн оту өчкөндөй болду. Ордумду баскан уулум бар деген үмүтү өчтү. Жашоого болгон умтулуусу жоголду, жашоонун жыргалчылыгы түгөндү. Ага удаа Ырыс менен болгон чатак, баатырды тушап жыккандай эле болду. Баатыр төшөк таяды, ошо боюнча турган жок. Акыры акырет жайга кете берди...

Бул 1890-жыл эле. Жанек баатыр ушу жылы 75 жашка чыкмак.

5. Жанек баатыр жана анын тукумдары

Казак сынчысы Жанек баатырды сынаган дейт: «Ээрчигени кызыл калтар түлкү экен. Маңдайлашып жоо жеңе албайт, артынан жоо жете албайт». Ошондон улам Жанек баатырдын үчүнчү аты «Кызыл койкоң». Ошол эле сынчы: — «Ой бай ай! Мунун душманы жок экен гой, алышкан менен убара гой» — дейт.

Жанек баатырдын балбандыгы, баатырдыгы өзүнөн кийин эң кенже уулу Барканга келген, ал бир балалуу болгондон кийин көз тийип кайтыш болгонун жазбадыкпы. Эми ошол баатырлык менен балбандык неберелерде да калыптыр. Ал мындайча болот: Жанек баатырдын биринчи аялы Айганыштын кенжеси Сагынбек эки аял алат. Биринчи аялы Уулкандын төркүнү Нарындан экен. Ошол Уулкан — Кылычбек, Оболбек деген эки уул төрөйт. Уулкандын уулдары бала кезинен эле баатыр мүнөз, эр көкүрөк балбан мүчө болуп чоңоюшат. Айрыкча Кылычбек атына заты жарашып албарс кылычтай ары баатыр, ары балбан жигит болуп эрезеге жетип келатканда, кудум Баркан абасындай беш пуддук арпа салынган капты эрге ашырып алдына койгондо ат чөгөлөй калат. Карап тургандардын көзү тийгенби же кудайдын эле бир дартыбы, ошондон көп өтпөй Кылычбек дүйнөдөн кайтат. Кайран жигит үй-бүлө күткөнгө да үлгүргөн эмес экен. Оболбек да карылуу эле дейт. Бирок Кылычбекке, Барканга, Жанек чоң атасына жетпептир. Сагынбектин экинчи аялынын аты Калыйча. Калыйча энем — Сарыгул деген бир уул, Сулайка жана Айымгүл эжелерди төрөгөн.

ЖАНЕК БААТЫРДЫН ШЕРИКТЕРИ

1. Аян балбан менен Жанек баатыр

Жанек баатыр бир сапар Тынымсейиттин Аян уруусунан чыккан Кутуй (кээде Аян балбан дешет) балбан менен жолугушуу үчүн Сары атын минип алып, жигиттерин ээрчитип Нарынга жөнөйт. Мезгил күзгө таяп калган учур экен. Жолдо, Кочкор чендеги бир мүрзөдө көркоо карышкырдын бар экенин угуп, билет. Мүрзөдөн сактанып, айланып өтүшөт. Ары бир аз өткөндөн кийин, алдынан жупуну кийинген башында ма-лакайы бар, эки этегин кайрып белге илип түрүнгөн, олбурлуу бир жөө адам жолугуп са-ламдашат. Өтө берээрде Жанек сөз айтат: – Те-тиги мүрзөдө көркоо карышкыр бар экен, айла-нып өт, абайла! – дейт. Анда ал: – «Ээ, баатый-лай, иттен да киши койкобу?» – дейт да, жолун улап кете берет. Мүрзөнүн тушуна жеткенде чаң эле уюлгуп калат, булак-булак эткен эле караан-дарды көрүшөт. – «Оолда кокуй ай, кайран ки-шини жарып салды ээ, кокуй адам баласы эмес-пи, барып сөөгүн жашырып коёлу. Карышкыр-

ды биз өлтүрөлүк. Таштап кетсек мусулманчы-лыка жатпас» – деп Жанек баатыр баштаган адамдар кайра кайтат. Барышса экөө тең суна-лып жыгылып жатканын көрөт. – Оой баатый, колум кайышып калды, чыгайып койгулачы. Ит иттигин кылбай койбойт туя. Мейт кылып сала жаздабадыбы, – дейт. Тиги кишинин «р»га тили келбей чулдур сүйлөгөн жайы бар экен. Жанек аттан ыргып түшүп, колун ушалап араң чыгарат. Көркөө карышкырдын жаагын экиге бөлө тарткан боюнча колу карыша түшүптүр. – Ээ жарыктык, жөө-жалаңдап же бир куралың жок, бу кандай? Ким болосуз? Атыңыз ким? Мен болсо желдең Жанек деген болом – дейт. – Кудайга шүгүй, Жанек баатый, киши туйбай-сыңбы. Мен Аян Кутуй деген болом. Балдайы-ма дан-дүн издеп, көлгө баяттым эле. Тигини сага сый кылдым, алып кой – дейт Кутуй. Ка-рышкырдын терисин Сары атка арта салганда, тумшук учу менен куйрук учу жерге тийип, топурак чие сүйрөлүп калат. Жанек баатыр жигиттеринин биринин атына балбанды мин-гизип, кайра тартышат. Кутуй балбанды көлгө ээрчитип келип, аябай коноктойт. Төөгө эгин жүктөп, өзүн көтөргүдөй бир мыкты ат тартуу-лап, кийинтип-ичиртип, чоң сый менен узатат. Кутуй өзү Тынымсейит арасында көп балалуу, кембагал жашаган адам эле дешет.

2. Жанек баатыр менен Ырыс

Жанек баатырдын күңү өз бети менен жүрүп эле жоголуп кетет. Ары издейт, бери издейт табышпайт. Ошондон бир кабар болобу деп күтүп жүрүшсө, Жанек баатырдын ат кошчусу, мурун Ырыстын жылкычысы Жаны:

— Баатыр мен сиздин күндүн дайынын билдим. Аны Ырыс Бексултандын колуктусунун калыңына берип жибериптир — дейт. Менин күнүмдү айтпай-дебей туруп калыңга бергидей Ырыстын эмне өчү бар экен деп Жанек баатырдын абдан ачуусу келет.

Ал эми Жаны бул сөздү жөн эле Ырыс менен Жанектин ортосуна чагым салыш үчүн айткан экен. Себеби, мурда Ырыстын жылкысын багып жүргөндө таарынычы калганбы же өзү кийин моюнуна алгандай: «Эгерде силер урушпасаңар мен кайдан пайда табам» — дегендей кылганбы, иши кылып Жанек баатырды Ырыска жоо кылат.

Болбосо Жанек баатыр менен Ырыс тең төрөлүп ал турсун, Кодор менен Турке жакшы санаалаш болуп жүрүп, Жанек менен Ырыс эмчектеш чоңоюшкан. Жанек Ырыстан аяк алып ичээр улуу болгон дешет.

Ушундай ынтымакта жүргөндө кудай алгыр күндүн айынан, Жанынын чагымынан улам Ырыс менен Жанектин ортосунда чыр башталып отурбайбы. Андан калса, Жанек баатыр Ырыс экөө тең ошол убакта пайгамбар жашынан эбак өтүп, жетимиштен ашкан кези.

Бир чети ачууга жеңдирип, экинчиден бузукунун тилине кирген Жанек баатыр Ырыстын бүт жылкысын чаап алат. Абайылда уулу текши дүргүп, «Жанектин бул эмне кылганы, калмактан чапкансып жылкыбызды чаап» — дешип, кечээ эле Жанектин жигиттери болуп жүргөн балбан билек, баатыр жүрөк Шамен, Усуптар айрыкча күпүлдөшөт.

Биз да чаап алабыз Жанектин жылкысын дегендердин саны улам көбөйөт.

Ырыс айтат: — Жанектен жылкыны күч менен тартып алабыз десек чыр чыгат, кан төгүлүп кетиши мүмкүн, эки бир тууган ортосунда анын кереги жок. Андан көрө, адилеттикти жогору жактан издейли — деп, Ырыс Омскка жарым пашага барат деген сөздү Мукелең байке айтат. Жүкөш жездемдин айтуусунда Бишкекке сокур уездге баргызат. Ал эми Төлөмүш Соодонбеков абабыз Верныйга баргызат. Кимисиники даана чындык экенин айтуу кыйын. Бирок, ошол убактагы шартты, жолду эске алып: экинчиден, Жанек баатыр Ырыстын болгон жылкысын чаап алганын; үчүнчүдөн, Ырыс орусча тил билбегенин чындык экенине ынансак: менин өз оюм Караколго Чыныбайга арызданып барган болуш керек. Чыныбай Каракол уезд башчысы Ивановдун жардамчысы болгондуктан (султан деген наамда) чоң күчү болгон. Пара берсе Чыныбайга бергендир. Себеби, кийин Мамырбайды болуш кылам деп Чыныбайдын үйүнө түз эле сүзө качырып барып жатпайбы. Кыскасы, «Жанек баатыр Ырыстын жылкысын үч жылдык төлү ме-

нен кайтарып берсин» деген уездин башчысынын буйругун алып келет.

Буйрукту аткартып, анын аткарылганын өз көзү менен көрүш үчүн уезддин башчысы арыз ээси менен өзүнүн старшинасын кошо жиберчү экен. Ырыс менен старшина кошо келет. Доочулар келгенде Жанек баатыр үйдө жок болот. Старшина менен Шамен, Усуп жана башка Абайылданын жигиттери кошо келишет. Төлөмүш байкемдин айтуусунда Жанекке доочулар келгенде ал Жылуу-Сууда болгон делинип, малды айдап жөнөгөндө, Толгонай сыр аякка кымыздан тартылган арак алып чыгып:

— Уул, уул жеңең куру калабы? — дейт.

Ырыс: — Жаны сары айгырдын тукумун бөл — десе.

— Ал тукумчул эле — дейт Жаны.

— Капыр, ушунун баары сенин айыңдан болуп жатат.

— Ооба, ошол силерди уруштуруп жансактап жүрбөймүнбү — деген экен Жаны.

Жылкыны Жылуу-Сууну өрдөтө айдашат. Жанек баатыр үйүнө келсе жылкы жок. Мал ачуу, жан ачуу дегендей аркасынан куба жөнөйт. Жанек баатырдын сүрүнөн коркушуп Шамендер алдынан чыгышат. Жанек баатыр четинен карсылдатып киргенде, Шамен Жанек баатырды чаап жиберет экен. Көптөп баатырдын колун көтөртпөй баса калышат. Аңгыча Ырыс келип: — Алда Шамен ай, баатырга бекер кол көтөрдүң эми оңбой калбадыңбы деп айткан дешет. Жанек баатыр ошондон үйүнө барып эле бир жак

өрөөнү кыймылдабай жатып калган экен. Ошол боюнча турбаптыр.

Ал эми Мукелең байкемдин айтуусунда: Бул окуя болжол менен 1888–1889-жылдары болот. Чыныбай султандын жасоолу «Жанек Кодор уулу Ырыс Турке уулуна чаап алган малы үчүн мыйзам боюнча жооп берет. Ошондуктан, Каракол уездинин султаны Чыныбай Тилекмат уулу Ырыс Турке уулунун бардык талаптарын канааттандырсын» — деген, Каракол уездинин генерал-губернатору Ивановдун буйругун алып келет.

Туркенин тукумдарынан он чакты жигит жасоолго кошулуп Жанектин жылкысын айдап келгенге жөнөшөт.

Ырыс: — Жанек касиетүү киши, жасоолдун айтканы менен малын берсе жөн алгыла, каршылапса кол көтөрбөгүлө, өтө эле чектен чыгып баратса аттан оодара салып, жылкысын айдап кете бергиле.

Тигилер барганда Жанек баатыр:

— Эчтеке бербейм, эр болсоңор алып көргүлө — дейт. Ырыстын айтканы менен аттан оодара тарталы десе он чактысына бой бербей кылычын суурмак болот. Ошондо тигилердин артынан барган Ырыс:

— Ээ, баатыр эми күчүбүздү туугандарга чыгарып, бири-бирибизди кырабызбы? Алдыгы ини-балдарыңа кылыч суурганча мына, мени өлтүр! — дейт.

Ошондо Жанек баатыр:

— Ай болбостур Ырыс, сен келген экенсиң, ээ. Болбосо, мыногу мурдун кесилгир бөлтүрүк-

төрүндүн баштарын топтой ыргыта чабат элем. Эми билгениңерди кыла бергиле — деп, бастырып кетет.

Ырыс Жанек баатырдын бастырып баратканын карап туруп:

— Ай балдар, чыныңарды айткылачы, баатырдын шыйкыры качыптыр, ээрде отурганы, бастырганы оң эмес — дегенде.

— Мен камчы менен чаап жибердим эле — деп, Шамен мойнуна алат.

— Каап, бекер кылыпсың, баатырдын каргышына калган турбайсыңбы, балам. Ошо боюнча Жанек баатыр үйүнө барып, башым деп жатып калат. Ырыстар жылкыга барганда Жанектин эрке токолу. Эркеган үйдөн чыгып:

— Уул келгиле, үйгө киргиле — дейт.

Беркилер тыштан эле кетели дешет. Үйдөн кымыздан ачылган аракты алып чыгып куят.

— Эмне өтүнүчүңөр бар, жеңе — дегенде:

— Уул, чаар айгырдын үйүрүн таштап кеткиле.

— Жарайт жеңе.

Жигиттер, чаар айгырды үйүрү менен бөлгүлө! — дегенде жигиттер бөлүшсө, жылкынын теңме-теңи эле чаар айгырдын үйүрү экен, жалаң тайы кырдан ашуун.

Ал эми Жүкөш жезденин айтуусу боюнча: Жанек баатыр өтө карылуу, бирок коркок болуптур. Кол көп болгондо четтеп, кол аз болгондо аралап кетчү дейт. Жаны Жанектин күңү Арбектин колуктусунун калыңына кетти деп чагым кылат. Ачуусу келген Жанек Чалбанын малын чаап алат.

Бишкекте сокур уезд деген болуптур. Ырыс жөө ошого барат. Беттеше албай 3—4 күн жүрөт. Бир күнү сокур уезд терезеден караса сакалдуу киши баласы менен чүкө ойноп жатат. Жасоолду жиберип чакыртып келет. Тилмеч аркылуу сүйлөшсө Ырыс чечендете арызын айтат.

Тынымсейит элинде Берик деген болуш менен Ырыс дос экен. Сокур уезд ошо Берикке буйрук чиет: «Берик, Жанектен Ырыстын карызын бир жылдык төлү менен алып бер» — деп.

Сырттагы Кызыл-Сазга көп эл чогулат. Бериктин сөзүнө Жанек моюндабай коёт. Чалбалар кармагыла деп, күчкө салып киришет. Жанек качып баратып, аты мүдүрүлөт. Чалбалар тегеректеп калышат. Булан бир чаап жиберет. Ырыс кыйкырат: «Токтогула, тийбегиле, чаба көрбөгүлө» — деп. Жанек кылычын суура албай жатканда Шамен да бир чабат. Ошондо Ырыс айткан экен: — Сен эми оңбой калдың. Өмүр бою эшек минип калбадыңбы?

3. Ыман бий жөнүндө

Ыман бий желдендин Азарбек уулунан. Карга бийден кичүү, Чыныбайдын учурунда чыккан. Ыман бий карапайым элдик бий болгон. Ыман бийден — Шамыр, Шамырдан — Үсөн, Үсөндөн Эшмамбет болуп кетет (Намазбек тайкенин айтуусу боюнча).

Ушул жерде Солтобай ырчынын дагы бир ырын мисал тарталы:

Кимдер мүлжүбөйт томукту,
Касиеттүү Ыманым.

Тааныган падыша Орусту,

Олуя-Ата Меркеде,

Кудайым өзү болушту.

Акыл баада сый алып,

Айтып берем сынтагып.

Мүйүздүү эне колдогон,

Кыдыр өзү жолдогон.

Баатыр желден атасы...

Бугудан барган өкүлчүлүк чоң сый урмат менен кайтты, анын ичинде Ымандын бийик беделі өсүп, колдогон эки көк жалы баргандардын айрымдарына көрүнгөн тура.

Сарыбагыш, саяк, бугу манаптары жер той өткөрүшмөк болушат. Албетте, мындай тойдо ат чабыш, эр сайыш, эр оодарыш, төө чечмей, кыз куумай, күрөш болору бышык. Бугу менен сарыбагыштын чатагынан кийин көлдө дубан бузган күлүктөр жокко эсе болуп, арыш керип алыска чуркаары сүзүлгөн. Мындай тойдо элге намыс алып берүүчү дубан бузган күлүк элден чыкпаса, бедел түшүп назар сынат. Эки жыл өтүп: «күздө берилет той» деген жар-жарыя дубан-дубандарга, чөлкөм болуштарга чабармандар аркылуу маалымдалды. Ыман бий айылы да бул кабарды эчак угушкан. Бий ичинен түпөйүл, сынына толгон күлүк жок. Алдаяр Мойт аке, саяк Садыр аке Карбаш айылына Ыман бийдикине келип түшөт. Эки «аке» бекер келишпегенин бий эчак эле түшүнгөн. Дасторкон үстүндө кеп коз-

голду. Кеп төркүнү тойго чабыла турган күлүктүн жоктугуна барып такалды. Жарактуу күлүктүн жоктугу бийди да, акелерди да тунжуратты. Үч инсан эрте аттанышты, намаздарын окуп алышып, Караколдун кан базарын көрүп чыгышмакчы. «Чоң колдун» кара багына жете бербей шолп-шолп желдирип сопол куйрук чобур минген бир сарт учурады алдыларынан. Чоң калтек менен камчыланса, зоңк-зоңк желип коёт чобур ат. Ыман бий кол жаңсады, тиги кетип бараткан сартка.

— Бери тарт, азирети жолоочум. Кайда баратасың?

— Шу-ки, «аргымакты» пулдамакка.

Бий ичинен жылмайды. Издеген жогу табылды, чобурду көз токтото карады. Садыр менен Мойт лам деп ооз ачышпады. Чобурдун кунунан эки эсе сөлкөбай берип узатты, тигини. Анан ыраазы боло айтты: «Мына издеген күлүк!» Эки аке дендароо, бийдин шылдыңыбы, оюнубу же чыныбы? Мейли дешти ичтеринен. Бий айылына кайра бурулду. Бир жарым жыл Чычкан башында чобурду жайлоого кое берип, күздөөдө суутуп, арам терин алып, анан кыш күрөөдө жылытып суу берип, болгон дараметин аябай бакты. Боз кыроодо өлөндүү саз чөбүн откозду. Чобур ыргыштаган аргымак болуп, жал куйругу төгүлүп чыга келди. Той Токотойдо өтмөк. Күлүктөр Тондун Оттугунан коё берилип, мара Чычкандын Кой-Ташына чейин Ыман бий Кулагер күлүктү коштоп тойго келип түштү, дубан-дубандардан келген күлүктөр эчак топтолуп-

тур. Үстүнө үртүк жабууланган күлүктөргө тымызын андуу жүргүзүлүп, саяпкерлер жаземдебей жаңылыш жерлерин айтмайы да бар. Биринчи келгенге жүз жылкы, жүз төө, жүз уй, жүз жамбы, миң дилде. Ыман бий күлүктү эч жанга көрсөтпөй үч мертебе үртүк жабуулаттырды. Чабандес Байсерке уланга күлүктөр айдалып жөнөлгөндө бек зекип тапшырды. «Уктап калба. Алаксыба! Ээр кашына жети оро, тизгинди. Бар-Булактан бир оромун, Кескен-Белден өткөндө эки оромун, Кекиликтин сайынан үчүнчү оромун, Шарпылдактан төртүнчү, Тосордун Ак-Чийинен бешинчи оромун, Барскоондун чатынан эки оромун толук жандыр. Уктуңбу! Оң кулак сол кулагыңа куюп ал. Күлүк чыкпай калбаса «карышмын». Касиеттүү Мүйүздүү эне менен Чээжимжан эненин арбагы колдосо байге биздики. Тогуздун бир жүзүнөн каалаганың сеники. Бул балким, акыркы өтүнүчүм, аяккы аманатым».

Күлүктөр кетти айдалып, чабылуучу Оттукка. Балбан күрөш, эр сайыш, аркан тартмай, тыйын эңмей өз шааниси менен өтүп жатты. Жетер жерине жеткенде күлүктөр бир күн өргүдү, жетимиш ат айдалып чабылды.

Байсерке кымыздын гүлүнөн көп ичип уктап калды. Ойгонсо чоң шашке. Кулагер жер чапчып туруптур. «Кара көзүм кашайды! Мени кара балекет басты» – деп ыйлап жиберди Байсерке. Кулагерге учуп минди ыйлап да, ызаланып да алган. Күлүктөрдүн да, ат айдоочулардын да дайын-дареги жок. Кулагер алып учуп жөнөдү.

Ичинен жаратканга жалынып, ыйлап да, сыздап келет. Бар-Булакты, Шор-Булакты басып өткөнүн билбей калды. Ээ бербеген күлүктүн эки оролгон тизгинин кандай кое бергенин өзү да билбейт. Ар кандай арыш кергени жел менен жарышып, закым болуп учуп, үстүндөгү жигит бар-жок экени билинбей даңканы жол жарып келет. Шарпылдактан кууп өттү көбүн. Андан арыда да эки-үч күлүк биринин ичи көөп, дагы бири очорулуп тура албай жатат. Тосор суусун тепчип өткөндө топ күлүккө аралашты. «Желдең» деп ураан чакырды. Үч күлүккө куйрук улаша жармашты, экөөнү басып өтүп өтө чыкты, акыркы эки ором жанды. Кулак-мурун тызылдап, эми ураанын «Ыман бий» деп бакырды. Байсеркенин кудайлаган муң-зарынанбы же тилебатыл ураанынанбы же Ыман бийдин жолунанбы, жетимиш күлүк ичинен Кулагер баш байгени алып, Ыман бий жүз байгенин бирин чабандеске берип, калгандарын жалпы элге калыстык менен текши бөлдү. Мындан башка майда чабыштарда баш байге Кулагерден чыккан жок, Ыман бийдин атагын ого бетер көтөрдү. Кулагер күлүк анын көзү өткөндө бели мертинип өлгөн дешет.

Тынчы жок заман. Ушундай мезгилде бий эл үчүн жол баштап таянар тоо, аска-тирек, акыл кеңеш берүүчү акылмандыгы менен айырмаланып жигит күтүп, кол кураганга өбөлгө түзгөн. Ыман бийдин заманы кыргыз журтунун коркунучтуу душманы Кокон бийлигине да, улуу коңшулаш Кытай менен Орусияга да тушуккан учур

эле. Ич ара, өз ара араздашуу өкүм сүрүп Коңурат, Тилекмат, Дөөлөс уруулары бапа, желдең уруулары байыр алган жерлерин ачык эле талашууга өтөт. Айрыкча бугунун уезд башчысы Ивановдун орун басары Чыныбай ачык эле Ыман бийге көп жолу бут тоскон, карөзгөйлөнө топто сүйлөтпөөгө аракет кыла баштаган. Ымандын өтө кечиримдүүлүгү Чыныбайга болгон араздашууну басып турган. Бапа, желдең жерсиз калбаш үчүн Ыман бий өзү аттанат. Верныйга сурай сурай иликтеп отуруп губернатордун үйүнө түз эле барып түшөт, койнунда тай туяк жамбы, ээрчиткени Караколдон коштой чыккан татар тилмеч. Улук жандыралы үйүндө жок. Зайыбы бар болуп чыгат, же орус тил билсечи. «Маржадан» башка сөзү жок. Губернатордун сый конок үйүндө тай туяк жамбы менен эл атынан жазылган арызнааманы аманат таштап элине кайтат. Каркырада топ болуп Чыныбай, Балтабай, губернатор жана башка бийлик төбөлдөрү катышат. Чыныбайдын сунушу четке кагылып, Ыман бийдин өтүнүч арызы канааттандырылып, Тосор суусунан Жууку суусуна чейинки жер бапа, желдең уруусуна биротоло бекитилет. Канча жолу өмүрүнө коркунуч түшсө да Ыман бий эл-жер үчүн өмүр сарптоодон кайра тарткан эмес экен.

Аз сандагы саруу уруусуна Жуукунун өрдөшүн, биринчиден: боору ачып, экинчиден Мамажан бий менен Ыман бий куда болгондуктан убактылуу бердирет. Көлдүн күнгөй-тескейиндеги атка минер жакшылары Ыман бийден кепкеңеш, акыл-айла сурашкан. Эгер бий өзү бар-

бай калса топусун берип жиберген. Бул белги «ынтымак менен бүт» деген бүтүм. Ал эми камчысын берип жиберсе айып төлөө менен чоң бүтүмгө айланышы менен аяктаган. Мейли, чоң топ же жыйында «карыш» деп ызы-чууну басып аттанып кете бергенин улуу муундагы санжырачылар, тамгалык Мырзабек Жайылган уулу, барскоондук Садыбакас Жылчы уулу менен Калмаш Орозбек уулу, жаргылчактык Жумакадыр Данке уулу, шалбаалык Мангыт уулу, Сагымбай небереси Акун уулу Мукаштын таңдайларын так катыра тамшанган кундуу даректүү баяндары биз үчүн кол жеткис үлкөн керемет сый.

Өмүрүнүн көбү, ат жалын мингенден тарта, эл үчүн жанын да аябаган Ыман бий Караколдон жыйындан кайтып келатканда Чыныбай айылына түшүп калат. Эгерим артын кылчайып карабаган бий Караколдун карабагынан бир кылчая карап өзүнчө кобурайт: «Колдоочу эки кабылан көк жал көрүнбөйт, касиетим кетип, кунум учтубу!»

Айткандай эле куту учуп, Чыныбай айылынан чала ууланат, бир жыл эл аралабай өргөөдөн чыкпай, акыл эсинен ажырабай акыры өмүрү тамам болот.

Чоң-Жаргылчактын Кара-Коктусунун оозуна кырк боз үй тигилип, кара ашы берилет. Солтобай ырчы солкулдап, Кара ырчы экөө бир күн кечке кошушкан дешет.

Ыманым!

Ак жылдыз болуп учтуңбу?

Азапка салып журтунду.

Басташып жүргөн Чыныбай,
Акыры минтип жуттуңбу?
Азирейил бар болсо,
Арманымды уктунбу?
Кырааны элең бугунун,
Улаары элең улуунун.
Кайрылгыс болдуң кантейин.
Бузулбас бекең уюткун?
Элим деп жүрүп Ыманым,
Кийбедиң тондун жылуусун.
Падыша менен жанаштың,
Бак конуп далай жол ачтың...

Кара ырчы, Солтобай акын, Жанек баатыр
жана бугунун билерман жакшылары баш болуп
Ыман бийди акыркы сапарына узатышты...

4. Асаке үйлөнгөндө

Ташыбек малдуу болгон экен. Боку менен
Кылжыр орто заар мал күтүшүп, Ташыбекке көз
артып жүрүшкөндө, күтүүсүздөн кайтыш болот.
Бир туугандар сыртынан кайгыргансыганы ме-
нен ичтеринен сүйүнөт. Айрыкча Кылжырга
жакшы болот. Себеби, Шапакты бийлеп турган-
дыктан Ташыбектин мал-мүлкү ага өтөт. Ташы-
бектин кичүү баласы Асаке атасы өлгөндө жети
жашта экен, агалары Черикчи менен Бөрү үчөө
Кылжырдын колунда калышат. Ташыбек тирүү
кезде күнгөйлүк бардар бирөө менен Асакеге бел
куда түшкөн экен, ошо киши кудасынын кай-
тыш болгонун угуп, Асакени алып кетет. Ошен-

тип, Асакенин бала күндөрү саяктардын арасын-
да өтөт. Күндөр өтүп айга тогошуп, айлар өтүп
жылга тогошуп арадан он чакты жыл өтүп ке-
тет. Асаке эрезеге жеткенде баягы киши кызын
алып берет. Кол бала болуп калган Асакеден
ажырагысы келбесе да, «Күч күйөө» деген жа-
ман атты сөздөн аркалап элине жиберейин, ти-
рикарак көрүнөт, өз алдынча оокат кылып кетет
деген ойдогу кайнатасы Кылжырга келет. Ошондо
Кылжыр Чычкандын боюнда экен.

— Кылжыр, ининди ал! Эрезе жеткирип, кы-
зымды алып бердим. Эми эл журтун тапсын —
дейт:

Кылжыр кой саадырып жаткан экен. Куда-
нын сөзүн укпамыш болуп коёт. Куда баягы сөзүн
дагы кайталайт, Кылжыр унчукпайт. Анда куда
сурайт:

— Жанектин айылы каерде?

— Мына-мына Ак-Теректе — деп, сөөмөйү ме-
нен көрсөтөт.

Куда Ак-Терекке, токтоосуз Жанектин айы-
лына жөнөйт. Жанек, жаңыдан Жанек аталып,
эл оозуна кирип калган. Келген кеткендин аягы
үзүлбөй, кермеге ат байланып дегендей.

Мезгил күүгүм тартып, кой саан аяктайын
деп калыптыр. Дөңдө кызыл чепкенди желбе-
гей жамынып отурган адам, бейтааныш адам-
ды көрүп утурлай басат. Жакындай берип жо-
нундагы чепкенди көк шиберге силке салып,
салам айтат. Көрсө Жанектин өзү экен. Өзү ат
алып кермеге байлай үйгө киргизет. Чай үстүндө
отуруп:

— Аба, биз сизди тааныбай турабыз — дейт экен Жанек.

— Мен өзүм күнгөйдөнмүн. Бу силердин Ташыбектин кудасы болом, жашым 76га келди. Ыраматылык Ташыбек экөөбүздүн ымалабыз жакын эле. Дос айрылат сөөк кайрылат демекчи, балдар төрөлө электе эле бел куда түшкөнбүз. Мен кыздуу, Ташыбек уулдуу болду. Кудайдын буйругу экен Ташыбек дүйнөдөн эрте өтүп кетти. Мен арбакты сыйлап мындан 14 жыл мурун Ташыбектин уулу Асакени алып кеттим эле, азыр 21 жашта. Мындан бир жыл мурда экөөнү баш коштуруп, энчисин бөлүп, өргөө көтөргөм. Жылдан жылга улгайып баратам. Көзүмдүн тирүүсүндө Асакени эл журтуна дайындайын деп келсем, Кылжыр саламга келбей койду. Сен жөнүндө кабардар элем, сурамжылап өзүңө келип отурам.

— Анда Жанек:

— Куда эми тааныштык, сапар эми карыды, биз айтмайын кетпейсиз, мейман болосуз — деп, кудага аябай сый көрсөтөт.

Өзү эртең менен эрте аттанып, желдең уруусунун сакалдуусу, акылман Карга акеге барат. Болгон кепти айткандан кийин Карга аке:

— Жанек айланайын, Ташыбектин баласын тентитип коймок белек? Алып келгиле! Тууманын атка минерлерин чогулт! Төрт түлүк малдан тогуз түр алып барып келгиле, — дейт. Жанек элди чогултуп, Карга аке баш болуп, ийри отуруп түз кеңешишет. Жер алыс болгондуктан малдын бечелин албайлы, тогуз төөгө той жүктөйлү, бир айгыр үйүр жылкы алпаралы деп

чечишет. Ошентип, Жанек баш болуп Тууманын жакшылары кудага жөнөшөт. Куда да бардар киши экен, келген меймандарды абдан жакшы тосуп алып, сый-урмат көрсөтөт. Кызынын себинен тышкары 100 койду эки жигитке эртелеп айдатып, бир жигитти Асакеге кызмат кылганга калтырат. Ошентип, Асаке элине келет. Той бүтүп, эл тараган соң, Жанек Асакеге айтат:

— Мага барасыңбы же мында каласыңбы?

— Төркүндүн төбөсү көрүнгөн жерде барууга болбойт го — деп, калып калат. Бир чети жакын тууганы, экинчи чети Шапактын билерманы Кылжыр Асакени көп өтпөй жылкычы кылып коёт. Удаа эле Асакенин колуктусу кыз төрөйт. Ал кызга бурулуш болсун, артынан эркек бала келсин дешип, атын Бурулча коюшат. Чын эле бата тийгендей болуп, андан кийин уулдар келет. Асакенин эки агасы Черикчи менен Бөрү Асаке күнгөйдө жүргөндө эле Кылжырдын кызматын кылып, жансактап жүрүшкөн экен. Асаке бир күнү Кылжырдын беш уулу Черикчи менен Бөрүнү сабап жатканынын үстүнөн чыгат. Ыза болгон Асаке Кылжырдын беш уулун тең аябай жанчат. Кайнатасы белекке берген көк чаары менен Жуукуда жаткан Кылжырдын жылкысын түнү менен имерип, Черикчи менен Бөрүгө жылкы ичинен тандап ат мингизип, Балгартка ооп кетет. Ошондо жылкынын саны 700дөй экен.

1860-жылдар. Жанек баатыр Аян менен дос болгон. Аян көлдөгү алсейит туугандарына көп каттачу болуптур. Айрыкча Жанек баатырга жакын эле. Жанек баатырдын аркасы менен мал сал күтүп, турмуш-жайын оңдоп, тирденет. Аян азыр «Аян баатыр, Аян балбан» аталып элге-журтка барк алган кези.

Ошондой күндөрдүн биринде, күркүрөгөн күздө, Кочкордо бирөө чоң аш берип калат. Ашка солто, саяк, сарыбагыш, бугунун жакшылары бүтүн чакырылып, ат чабыш, эр сайыш, балбан күрөш ж. б. оюндар өткөрүлөт. Ар уруудан шамдагай балбан жигиттер мелдештерге катышып, өз уруусунун намысын коргошот. Намыс деген кыйын, айрыкча мелдештерде сен тарап утулуп калса бүтүндөй урууга сөз тийип, аппак сакал карыдан тартып, чатырап толуп турган жаштарга чейин жер карап, катуу сынышчу.

Кезек балбан күрөштө. Жанек баатыр ушул ашка Аян досун эртелеп камдап, ээрчите келген эле. Сарыбагыш уруусунан Эзгара деген балбан чыгып, саяк, солтонун балбандарын жыгып, кезек бугуга келет. Эзгара ортодо комдонуп отурса «кудай бетин көргөзбө, өзүнчө эле тоо» — дейт.

Ортого Аян чыкканда Эзгара аны көрүп алып күлөт. — Ой катын бугу, мына бу эргежээлден башка киши таппай калдыңарбы? Мунун куну, убал-сообу кимге? Чакыр ары жактан башкасын, тең-теңи менен тезек кабы менен дейт эмеспи. Мен күрөшпөйм муну менен. Аян унчукпайт,

бирок Эзгаранын басмырлаганы жинин аябай келтирет. — Кудайдын сага деген да бир балээси тургандыр — дейт ичинде.

Тойду уюштургандар балбандарды сестентиш үчүн ортого кишичил чоң таргыл буканы эки карылуу жигит эки жагынан эңкилдете жетелеп келип, экөөнүн ортосуна жеткенде, кыл аркандын илмегин чыгарып жибергенде таргыл бука Эзгараны көздөй атырылып жөнөйт. Эзгара эки көзү оттой кыпкызыл болуп оозунан көбүк бүрккөн бука жакындай бергенде мүйүздөн кармай көтөрүп урат. Буканын жини ого бетер келип, ордуна тура калып, багыты боюнча Аянды көздөй атырылат. Себеби, Эзгара көтөрүп урганда бука тескери карап калган эле. Катуу качырган таргылдын мүйүзүнөн кармоого үлгүргөн Аян буканын күүсү менен жыгылып баратып, эки мүйүздү эки жакка тартканда буканын башы качырай түшөт. Жаны чыгып бараткан бука акыркы жан далбасы менен калчылдап, күү менен сүрдүгө Аянды баса жыгылат.

Бугу дөбөдөгү эл уу-дуу. Маңдайдагы сарыбагыш дөбөдөгүлөр андан. Кыскасы, ач айкырык, куу сүрөөн менен Кочкор өрөөнү дүңгүрөп турду...

Ошол уу-дууда Жанек баатырдын «Аян», «Аян» деген күркүрөгөн үнү, Аян балбандын күчүнө күч кошту. Эзгара букадан кийин бул алдында турган өзүнөн эки эсе кичине «кыттуу сакадай» болгон балбандан чочуркап калган. Ал турсун, мени менен чын эле кармашчу киши

табылды деп ойлоого да үлгүрдү... Эзгара менен беттеше келгенде, Эзгара:

– Билегинди тос – дейт, Аян оң колун Эзгарага сунганда Эзгара оң колу менен каруудан катуу кармап тартканда Аянын оң билегинин териси жаргак бешманттын жеңи менен кошо кетет.

Эзгара мыйыгынан күлүп коёт. Кезек Аянда. Эзгара колун сунганда, Аян балбан анын колун ыкшап-ыкшап туруп, катуу силккенде оң колу ийиндин аштоосунан ажырап кетип, кол солдоюп эле асылып калат.

Ачуу бир айкырып алган Эзгара, сол колу менен оң колун сүйөй кармап болгон күчү менен сарыбагыш дөбөгө чуркайт. Дөөдөй болгон Эзгара безеленип чуркап баратса, боз үйгө бут бүткөнсүп көрүнөт экен. Ага боору эзилип күлгөндөр андан көп. Көпчүлүктүн ызы-чуу үнүнөн көбүрөөк басымдуусу «Бугу, бугу!» деген ураан.

Ортого жетип келген Жанек баатыр Аянды так көтөрүп «Аксарбашыл, аксарбашыл» – деп кыйкырып жүрөт, кубанып жүрөт. Аян болсо: – Баатый, баатый! Мөйөйдү го айдык! Тиги Эзгайага жаман бойбодубу! – деп кейип жүрөт.

БАЛБАЙ МЕНЕН ЖАНЕК ЖӨНҮНДӨ...

Балбай баатырды ким билбейт! Жарыктык адамдын сыртаны тура! Балбайдын доорундагы замандаштарынын маалыматтарын карап отурсак, чындап келгенде бугу сарыбагыш чабышканда бугуну тукум курут болуудан алып калган Балбай баатыр болгон. Ар кандай кошумча аракеттер болуптур, бирок баары барып, канжыгага башын байлап коюп, жоо менен тике маңдай салгылашканга жетеби. Көл боорундагы кыргыздарды казактардан, калмактардан акыры орус-тардан коргогон баатырлар Балбай, Жанек, Өмүр, Карачтар болгон. Алардын арасынан Балбайдын аброю өзгөчө көрүнүп турат.

Сөз менен көп нерсени жасаса болот. Чеченсинип тилди сайратып, эки элди бири-бирине кайрап, чабыштырып орто жерден пайда тапкандар болгон. Бүтүндөй журтту орустарга чыгымдап, сатып жер оодарткандар болгон. Алар ошонун эсебинен барк, даңк, байлык жана бийлик алышкан. Ооба, болгон. Ага мезгил күбө, эл күбө, санжыра күбө.

Балбай баатырдын дагы бир сырттандыгы эки сүйлөбөгөнү. Айтканын айткандай кылган, терең

адамкерчилиги эле. Болбосо сөзүн эки болбосун деп саяк кемпирге кулагын тосуп береби? Ормондун орунда жатканда бир кабагын чытыбай, ит көрбөгөн кордукка да кашкөй чыдаган баатырды кантип сыйлабайсың. Төрөгелди баатыр тескерисинче Балбайдын жигиттик сыноосуна туруштук бере албай өзүнүн алсыздыгын көргөзөт. Ошентсе да, аттап-тондоп кадимки сыртандардай узатат.

Жанек баатырдын Балбай баатыр колго түшкөндө бошотом дегенинде кайчы пикирлер бар. Жанек баатырды жолдон айныткандар, кээси Тилекмат десе, кээси Зарыпбек дейт. Менин оюмча, 1940-жылы жазылган К. Маликовдун «Балбай» поэмасы даана көрсөткөндөй экөө тең окшойт.

Экинчи бир кайчы пикир: Балбай улуубу же Жанек улуубу? – деген суроо. Менин пикиримде Балбай улуу. Себеби, биринчиден айтылып жүргөндөй Балбай 1791-жылы туулган, Жанек болсо 1815-жылы туулган. Ага ишенбесек Солтобай ырчы айткан Балбайдын керээзи аны далилдеп турат:

Кара мурут кезинде,

Кайып жоого кире албай,

Качып жүргөн кезинде,

Ак бараңын түтөтүп,

Атып жүргөн чагында.

Жоону мындай саят деп,

Атты мындай алат деп,

Тизгиндеп жүрүп эр кылдым.

Эр уулу менен тең кылдым,
Эр Жанекке керээз айт.

Төмөндө биз Балбай менен Жанектин ортосундагы мамилени ар түрлүү булактардан сунуш кылабыз.

1. Балбай менен Жанек

Жанек баатыр 20–25 жашка келген кезинде кадыр-баркы өсүп, көл айланасына аты угулган. Бир жылы Жанек баатыр жанына Бапа, Берикбай баатырды алып, Иле тарапка жылкы тийгени аттанат. Жолдо Каркыранын башында Балбай баатырга жолугуп, бири-бирин сынашып беттеше кетет. А дегенде Жанек баатыр найза менен сайып, Балбайды эсинен тандыра аттан оодарып түшүрөт. Бир оокумдан кийин Балбай эсине келип, Жанек баатырды аттын көчүгүнө чейин сүрө саят. Балбайдын эрдигине Жанек баатыр баа берип, экөө кол алышып достошкон экен. Ошондон тартып Балбай Жанекке үзөңгүлөш жолдош болгон. Балбай баатыр Жанек баатырдан 10–12 жаш улуу болгон үчүн, Балбай баатыр Жанек баатырды бир жума үйүнө алып барып сыйлап, ат мингизип узаткан экен. Балбай текестен чыккынчылык менен падыша аскерлеринин колуна түшкөндө, Мойнок деген баласына керээз кылып, айткан сөзү:

«Эңкейиште эр сайган
Экөөнү кабат бир сайган.
Токоолчу болгон оң колум,
Эр Жанекке керээз айт».

«Атаңдын көрү дүнүйө жок дегенде Жанегим жанымда болгондо, дини бузук каапырларга колго түшпөс элем» – деген Балбай Алма-Атага айдалып кетиптир деген кабарды уккандан кийин, Балбайды куткарып алам деп Чоң-Чычкандын башынан Жанек баатыр беш жүздөй кол менен аттанып баратып, жолдон Өмүрзак жана Зарыпбек манаптарга алданып, досу менен коштоно албай кайра тартат. Өмүрзак менен Зарыпбек манаптар ошол кезде элди эзип, элге жакшылык кылбай, чыккынчылык кылып Балбайды да алдап колго түшүрүп берген экен.

2. Жети баатыр

Балбай, Урдөөлөт, Жунуш, Ногой, Өмүр, Жанек, Сабатыр – бул жети баатыр казак Шоорук баатыр менен беттешүүгө, бир чети ошонун жылкысын алалык деп аттанат. Барып бир кырга өргүшүп, бир карагайдын ичинде жатат. Жылкы талаада жайнап жатат. Бир убакта кароол карап жатышса, калың айыл турат. Тегерегинин баары жылкы, бээни байлап таштаган, кой короодо, көп кой ыңкып жатат. Баягылар кеңеш кылат. Купта жылдыз маңдайга туура келип калбасын, же оң ийинде, же сол ийинде болсун – деп.

– Бүгүн ат өргүтүп алып, азык-түлүктү камдайлык. Жылдызга оң* эртең тийелик жылкыны.

Алтүндө бир экөөң, тетиги короодон кой алып келгиле. Ким барат, ким барат? – десе жежеңдеп, кылчандашкандан кийин Урдөөлөт баатыр айтат:

– Кана бирөөң чыгып мага жолдош болгула, эң кичүүнөр мен турбаймынбы – десе, Жанек баатыр: – Сен барасыңбы? – деп ээрчитип жөнөйт.

– Эми Урдөөлөт, короого сен түшкүн, атты мен кармайын – дейт Жанек.

– Макул! – деп түшүп, атты карматып, короого кирип, кой кармайын десе бутунда чалынып бирдеме эле жүрөт. Караса жылаңач бала бутуна оролуп жүргөн экен. Бая баланы алып коюп, төр жагынан кой кармайын десе, төр жагынан да бутуна чалынып жүрөт. Баланы алып бооруна басып, эки бетинен эки өбөт да, жерге коюп коет. Жолдошуна барат.

– Кой кана?

Жок, бул короодон кой албайм. Алсак бөлөк короодон алалык – дейт.

– А короонун эмнеси бар экен?

– Бул короодон албайм.

– Ой ушундан эле алып кетебиз, атты кармаптур! – деп, Жанек баатыр бир койду Урдөөлөткө өңөртүп, бир койду атка арта салып, чыгып барат. Куржунга мууздатып салып, жол азыгын

* Жортуулчу уруш-талаш болгондо көбүнчө жылдызга карап жөнөчү.

камдап, эл жатты го деген кезде жылкыны тийип, күн-түндөп жүрүп отурат.

Уйкуга адам чыдайт, бул жылкы жаныбар чыдабайт. Жолдо айдап келе жаткан жылкылар уктап кетип, жыгылып кайта чочуп тура калат. Кыргыздын чегинен өттү. Жылкыны бир сайды өрдөтүп таштап, ээр токумдун баарын жайып коюп, тандап туруп бир кулунду союп бышырат. Эми тамактаналык, уктайлык не бар не жок көч жагыбыздан кол келип калабы, саатка өлчөп кароолго кырга киши коёлук. Кокустан кароолчу уктап калабы деп бири-бирин ойготуп турат. Кароолчуга кыйкырат:

— Эчтеме билинеби?
— Эчтеме билинбейт. Ыраактан бир жалгыз чаң чыгат.

— Көп чаң өңдөнөбү?
— Бир эле созулган чаң чыгат.

— Андай болсо ээр токумуңарды токуп этиңерди чыгарып, жегенин жеп, жебегенин муздатып тургула. Өзүңөр тамактанып тойгондон кийин, бирөөң келип тургула. Тетиги чаңды көрдүңбү, ошондон көзүңдү айырбагың! — деп келип анысы тамактанды.

— Ой ал чаң эмне болду? — деп беркилер кыйкырат. Жылкынын изине салып, бери эле келатат.

— Эмне болсо да камынып тургула.

— Бир киши эмне кылаар эле дейсиң! — деп кээ бирөө айтат.

Баягы жалгыз киши экен, жакындап келатат. Жонунда түпөктүү найзасы бар. Жакындап бир кырга келип, найзасын жерге сайып коюп:

— Эй баатырлар, жети баатыр жетөөң тең баатыр экенсиң, соогат баатыр! — деди.

— Болсун! — деп беркилер жооп берди.

— Жетөөң тең баатыр экенсиң, соогат деп не кылайын, жетөөң тандалып туруп, бирөөң чыккын. Абылай хандын Шоорук баатыр дегени менмин. Тандалып туруп чыксаң, алып калсам жылкыны кайтаргыла. Алдагы жылкы менин жылкым эле. Кулун тайы менен кеминде беш жүз жылкы болсо керек.

— Апырай, Шоорук баатыр дегендин кабары катуу эле, кимибиз чыгалык — деп Балбай.

— Өмүр баатыр сен чыкпайсыңбы? — Чыкса чыгайын.

— Сен жарабайсың.

— Ногой баатыр сен чыкпайсыңбы? — Чыкса чыгайын.

— Сен да жарабайсың.

— Жанек баатыр сен чыкпайсыңбы? — Чыкса чыгайын.

Ошентип, бешөөн айтты эле, Жунуш баатырды чыкпайсыңбы деп айтпай койду. Сабатыр Молдо баатырды:

— Молдо сен чыкпайсыңбы? — Чыкса чыгайын.

— Ай, Урдөөлөт тарт атты, Балбай мен чыгайын — дейт.

Балбай сайышка жайдак түшчү экен, Урдөөлөткө мага жандап жакын жүрчү дейт.

Теминип качырышып келип, коюшуп өттү. Балбай аттын жамбашына чейин сүрүлүп барып токтоп, кайра кагылышып келип, коюшуп

өткөндө аттан түшүп кала жаздап, кайра тартты. Урдөөлөт сенден касиет качкан белем, кечигип калдык го — деди.

Урдөөлөт: — Эми тизгинди көздөбөсөң, айлаңды кетирет го.

Урдөөлөт кошо жандай жүрөт. Тизгинди көздөп катуу барып, коюп өткөндө тизгин найзанын ачасына илинип, ат чалкасынан жыгылды. Шоорук ошондо найзаны сундуруп, аягы менен тик түштү. Кийинки качырышканда өз атын чакырып:

— Балбай! Балбай! — деп барып түшүрдү. Түшүрүп калганда найзаны кармап;

— Сен Балбайымсың! — деди.

— Мен Балбаймын.

— Ой, Балбай болгон атыңан айланайын. Түш атыңан, Балбай! — деп кучакташып, бек көрүштү.

— Быягы кытай, тыягы калмак, кыргыз казактан нечен сайышып, алышып, бирөөдөн жеңилгеним жок эди! Кыргыздан Ысык-Көл деген жерде Балбай баатыр деген кабарың улкен угулчу эди!

Кыргыздан Балбай, калмактан Акматбек, Жусупбек деген, чегине киши барбаган үчөө калды деп эшитчү эдим. Балбай сени менен беттештим, бул дүнүйөдө арманым жок. Эми Балбай мен сага алдырдым го — деди.

Жайын айткандан кийин:

— Жүрүндөр! — деп кошуна ээрчитип келишти. Тамактантып, жетөөң менен тең дос болом, чечининдер — деди. Чечинип, баары кучакташып достошуп, кеңешти.

— Эми баарыбыз менен дос болду. Көч жагыбыздан жалгыз кууп келсе, баатыр болгондо мындай баатыр болобу — деп баа беришти.

— Эми мунун жылкысын кайрып берелик — деп, бир сөзгө келишкен экен.

3. К. Маликов «Балбай»

...Автор бул поэманы 29 жашында 1940-жылдары апрель, май айларында жазып бүткөн... (5-бет.)

Балбай башка каармандардан жеке эле баатырдыгы эмес, адилеттиги, ой жүгүртө билгендиги, акты-караны тааный билген акылы менен да айырмаланат. Анын бул касиеттерин Төрөгелди Ормондун кунун бугу уруусунан доолаганда Боронбайдын, Зарыпбектин, Тилекматтын бүлүк түшүп калышкан жеринде Балбайдын акыл-эс менен каршы турушун жогору көркөмдүктө сүрөттөгөн. Ормондун өлүмү хандын зордукчулугунан келип чыккандыгын, бирөөнүн өмүрүн эч аябай көнгөн Ормон өлүмүнө өзү гана күнөөлүү экенин, ошондон келип ага кун төлөө адилетсиздигин айткан. Балбайдын акылына көнүшпөйт да Боронбай, Тилекматтар өз мансаптарынан, даражаларынан ажырап калуудан коркушуп, Россия падышачылыгынан аскер чакырышат. Аскерди да элге жалпы бугуга, анын ичинде Балбай баатырга кеңешпей турушуп, тымызын, ич ара жашыруун чакырышат. Мындай даража мансап үчүн гана арамза ойго жетеленишкен Боронбай, Тилекмат, Зарыпбектердин акылсыз-

дыгына Балбай аябай каршы турат да баатырдыгын ошондо көргөзөт. (7-бет.)

Поэмада, Балбайдын, элдик баатырдын сырткы (орустар, калмактар, казактар ж. б.) жана ички душмандар (Ормон, Төрөгелди ж. б.), ошону менен катар «өздөн чыккан жат жаман, өзөктөн чыккан өрт жаман» болуп Зарыпбек, Тилекматтардын чыккынчылыгы менен душманга кармалып бергени толук баяндалат.

Зарыпбек, Тилекматтар баштап элди,
Калкылдап Каркырага жетип келди.
«Коркутуп, алдап эптеп алаксытып,
Балбайдан айныталы ушул элди.
Падышанын эми жүзүн көргүс болуп,
Андоостон тарттырбайлы ардак ченди.
Түркөй эл айдай берсең көнө берет,
Балбайга тарттырбайлы дагы жемди».
Деп алар кеңеш куруп обол толук,
Балбайга эл көзүнө күйгөн болуп.
Оңолбос кимдер баштап барды экен деп,
Ар кимге опурулуп тийген болуп.
«Сойдук» деп бул чунакты ичтеринде,
Кыйтыйып, мурутунан күлүп коюп.
Бир жактан миңге жакын солдат менен,
Колпаков жетип келди короздонуп.
Бир четте Керет, Өмүр, Жанек,
Өзүнчө тил алганын жыйнап келет.
Чаалыккан көк быштысын селпилдетип,
Кийимин боп-боз таар эски кенеп.
Айдоодо, суу боюна жетти Балбай,
Баатырың элди карайт, этип тилек.
Окустан кол салбасын кыргыздар деп,
Колпаков элдин алдын торой берет.

ЖАНЕК БААТЫРДЫН ЖООКЕРЧИЛИК ТУРМУШУНАН

1. Чокон чабыш

1858-жылы күзүндө орус армиясынын поручиги, султан Чокон Валиханов Россия өкмөтүнүн жашыруун буйругу менен «сырдуу» кербенди баштап Кашгарга бараткан болот. Алтымыштай кербенчи соодагер кийимин кийишсе да, орус армиясынын ошол убактагы эң акыркы мылтыктары менен куралданган, такшалган жигиттер эле. Кашгарлык исламчылар жана жолдогу «жапайы» кыргыздар аларды «капырлар» деп ойлобосун үчүн жигиттер татарлардан, казактардан жана кокондуктардан куралган болучу. Алар ушул сапарга чыгаардын алдында атайын даярдыктан өтүшкөн эле. Жанек баатыр Ч. Валихановго эки жолу кезигет: биринчиси, жайында Каркыра жайлоосунан; экинчиси, күзүндө Жети-Өгүз суусунун боюнан. Экөөндө тең Чокондун орус солдаттары менен жүрүшү, кербендеги мыкты куралданган жигиттер, Жанек баатырга кандайдыр бир шектүү көрүнөт. Кыраакы баатыр, Чокондун соодагер кейиптеги жигиттери, айдат-

кан койлору көз жазгырган парда экенин байкап, — Негизги максаты эмне болду экен? — деген ойдо калат. Не бар не жок, кербендин артынан андуу коёт. Кербен Жууку капчыгайына бурулду, кербенди узатып жүргөн орус солдаттары Караколду көздөй кайра тартты деген кабар келет. Ошондо Жанек баатыр, Чокон орус өкмөтүнүн тыңчысы экенин, азыр анын карамагындагы жерлерди изилдөөгө баратканына көзү жетет. Солдаттар кеткенинен пайдаланып, кол салууну чечет. Даяр турган жигиттери менен аттанып чыгып, кербен Дүңгүрөмөгө кирген кезде кол салат. Ал жөнүндө Ч. Валиханов өзүнүн күндөлүгүнө минтип жазат: «...Жуукунун Дүңгүрөмөсүнүн тар өткөөлүнөн өтүп бара жатканыбызда ач-айкырык, куу-сүрөөн менен жырткыч Жанек кол салды. Анын найза, кылыч, союл менен куралданган жетимиштей жигити бар экен. Биздин жигиттер да өзүлөрүн жоготушкан жок. Төөлөрдү чөгөрө салышып, төөлөрдүн, таштардын далдаасына жашырына «жапайы» кыргыздарга окту жаадырышты. Жааган ок кыргыздарды чегинүүгө аргасыз кылды. Ошого карабай Жанек бир нече жигити менен биздин коргонуубузду бузуп өтүп, эки татарды колго түшүрүп, жолду бөгөй, жогору чыгып кетти. Биз кыргыздардын үчөөсүн туткундадык. Чегинген кыргыздар арт жагыбызда калды...» Жанек баатырдын камоосунда калган Чокондун айласы кетет. Эмне кылыш керек? Эгерде бул жерде көпкө кармала турган болчу болсо: биринчиден, ченелүү тамак-ашына күч келет; экинчиден, сентябрь

аяктаса ашуу жабылып калышы мүмкүн. Анда анын Кашкарга бараткан иш сапары ойрондолмок. Ошондуктан, басынса да, Жанек баатыр менен элдешүүгө аргасыз болот. Кербен башы Мусабайды Жанек баатырга элчиликке жиберет. Ал Жанек баатырды элдешүүгө чакырып, колго түшкөн туткундарды өз ара алмашалы деп өтүнөт. Жанек баатыр мындай сунушка макул болот. Себеби, колго түшкөн кыргыздардын арасында анын жакын иниси Мамырбай бар эле. Убада боюнча, туткундар алмашылып, кербен жолун улайт. Бирок Жанек баатыр Ч. Валихановду кербени менен тескей тарапка экинчи келгис болсун деп чечет. Кербендин «сары изине чөп сала» артынан калбай жүрүп отуруп, сырттын Каракол өрөөнүндө өргүп жатканда, таң атпай дагы кол салат. Кербендегилер эмне болгонун түшүнгөнчө, бир топ койлорун бөлүп кетет. Ушулардын баары Ч. Валихановду Ысык-Көлдүн тескей бетин экинчи көргүс кылган окшойт. Кашкардан кайтканда Кетмалды аркылуу күңгөйгө өтүп, ошондон ары Верныйга ашып кетет. «Азыркы» кыргыздын көз карашы менен Ч. Валиханов жана дагы ушу сыяктуу орустун саякатчыларынын Кыргызстанды изилдеши, прогрессивдүү көрүнүш дечи. Бирок, ошондой «жакшылыкка» Жанек баатырдын жамандык кылып жатышы, Чокон өзү атагандай «жырткычтык» кылык-жорук катарында бааланышы мүмкүн. Ошентсе да элестеткилечи, Ч. Валиханов келген учурдагы биздин элди! Же мурдатан мындай жарактуу орус солдаттарын көрүшпөсө. Аларын

болсо каалаган жерин суроо-сопкуту жок аралай беришсе. Болгон жерлеринде жергиликтүү элди адам катарында эсептешпесе... Албетте, Жанек баатыр өңдөнгөн баатырлар мындай мамилеге каршы чыкмак. А киши башкача да кыла алмак эмес! Бул табигый көрүнүш эле...

2. Нарынбай талоон

Жанек баатырдын Нарынбайга, болгондо да генерал-губернатор Колпаковскийдин кыйышпас досуна кол салышы, баатырдын зоболосун көтөрүп, кыргыз эли орус бийлигине жөн эле кол куушуруп бербей турганын далилдеп койду. Бул жөнүндө Талып молдо Байболот уулу мындайча жазат: «...Оруска кыргыз жаңы караганда, губернатор Колпаковскийдин жакшы досу – Ташкендик Нарынбай деген байдын жигиттери Кулжадан алып келаткан көп төөдөгү булун желдең Жанек баатыр Түптүн эки башы деген жерде олжолоп алганда, Жанек баатырды эч ким эч нерсе кыла алган жок...». Талып молдонун жазуусу боюнча Жанек баатыр жазасыз калат. А чын-чынына келгенде Чокон Валиханов менен Нарынбайга кол салгандан кийин Жанек баатыр орус өкмөтүнүн душманы делинип, бугу элинин манабы Боронбай тарабынан куугунтукта болгон. Ал жөнүндө Ч. Валихановдун күндөлүгүнөн төмөнкү саптарды окуйбуз: «...Боронбай тирүү кезинде Жанек баатыр куугунтукта болуп, Тынымсейит туугандарынын арасында

жашаган. Качан гана, Боронбай өлгөн соң өз туугандарынын арасына келген...». Жанек баатыр куугунтукта болсо да, Ысык-Көлдүн өзүнө тиешелүү тескей тарабын, Кекиликтин чатынан тартып Барскоондун суусуна чейинки аралыкты, көзүнүн карегиндей сактаган. Өз туугандары менен кышкысын Жанек булакта кыштап, жайкысын Тосордун жайлоосунда жайлаган.

3. Тарагайдагы жеңиш

Жанек баатырга сырттын «Үзөңгү-Кууш» деген жериндеги бапа туугандарын Буркан деген баатыр баш болгон калмактар чаап алып, жерин ээлеп алыптыр деген суук кабар жетет. Кабар жетээр замат, кырктай жигити менен Жанек баатыр шашылыш аттанат. Алар Сары-Жазды ашып, Тарагайга түшөт. Тарагай суусунун Кара тоого (азыркы Кумтөр кени) имерилген жеринде Буркан баатыр менен беттешет. Бул салгылашта калмактар жактан көп киши чыгым болуп, Жанек баатырга жекеге чыккан Буркан баатыр акырекке найза жеп оор жарат алат. Жанек тараптан үч жигит набыт болуп, сегиз жигит жарадар болот. Касташкандар өз тараптагына кайтышып, Жанек баатыр өлгөндөрүн, жарадарларын тейлегенче калмактар чегине баштайт. Айыл үстү болгондуктан калмактар көп, анын үстүнө алардын ат алмаштырууга мүмкүнчүлүгү бар болчу. Биздин жигиттер салгылашууга түз эле киргендиктен, өздөрү да, аттары да чаалыккан эле. Ошондуктан Жанек баатыр калмак-

тардын чегингенин пайдаланып, ат чалдырып, жигиттерди эс алдырып алайын дейт. Бирок, «сактыкта кордук жок» дегендей эки жигитин жоо тарапка кароолго, эки жигитин каза болгондор менен жарадарларды коштотуп артка жиберет. «Чай кайнамдай» убакытта кароолдогу жигиттин бирөө келип, калмактар үйлөрүн чечип шашылыш жүктөнүп жатышканын, куралчан жигиттер аларды курчап турганын кабарлайт. Бир аз дем алганга аттар тыңып, жигиттер да шайдоот тарта түшкөн окшойт, баатырдын «аттангыла» деген айбаттуу үнү угулаар замат ат үстүндө болушат. Алар көрүнөөгө чыкканда эле, калмактар жапырт көчө качышат. Көрсө, Буркан баатырдан башка «бычакка сабы» жок көрүнбөйбү. «Качкан жоону катын алат» болуп, көчтүн артындагы айбат кылган жигиттерди сүрүп киришет. Жаныбарлар ошол жерден кеткиси келген эмеспи, айтор, шашкан калмактардын бир үйүр жылкысы бөлүнүп артка качат. Жылкыларды биртике кууп келишип, калмактар кайра тартышат. Алардын көчү тез эле «Бикиртик» ашуусун таяп, асты ашуунун белинен ары өтүп кетет. Илгертен келаткан салтты кармап, баатырлар көчкө тийбейт. Ансыз деле бир үйүр жылкы өзү келип бербедиби. Жоо кайрадан кайрылбасын деп Жанек баатыр эки жыл ошол жерде жайлап-кыштап калат. Ошондон улам, Жанек баатыр кыштап, жайлап жүргөн жерлер, «Жанек жайлоо», «Жанек кыштоо» деп аталышат экен. Тарагай өрөөнү Жанек баатырга абдан жагып, «ак менен каранын чети, жайы-

кышы мал жан үзүлгүс жер экен» деп айтканы бар. Бул маалыматты мага Тосор айылынын кутман карысы, 98 жашка чыгып кайтыш болгон Намазбек тайкем айтып берди.

4. Көкөтөйдүн айтканы

Бир жолу Жанек баатыр жортуулдан келе жатса, жолоочулап бараткан бир топ атчанга кезигет. Сурамжыласа кадимки Адыл баатырдын аялы абысын-ажыны менен төркүлөп баратыптыр. Аларды сактаган Адылдын жан жигиттери да бар экен. Жанек баатырдын көктөн тилегени жерден табылгандай эле болот. Адылдын беш-алты жигитин жалпайта-жалпайта чаап, аялын олжого алып кетет. Жөн кетпей жигиттердин башчысына: «Адыл эр болсо, аялын бошоткону келээр, ошондо бир көрүшөөрбүз. Алсыз кары-картаң, кыз-келиндерди чапканын мен ага көргөзөйүн» — деп кетет. Ошол окуяны элимдеги кара сөздүн устаты, алп калемгер жазуучу Түгөлбай Сыдыкбеков өзүнүн «Кулкү жана Өмүр» аттуу романында, белгилүү куудул Көкөтөйдүн сөзү менен төмөнкүдөй берет: ...Бугуну чапканда, бугуну чапканда эле дейсиң, оозундун эни менен бир журтту чаба бербестен деги бир далилин айтып чапчы, сен чапсаң да. Желдең Жанек баатыр келатканда: «Жанек келгичекти жан алгыч келсин» деп атын эшиткендер үрпөйчү. Жанек Эртиштен (Иртыштан болсо керек И.С.) жылкы тийип келатып береги «Арча-Килемчен» жолоочулап бараткан жеринде сенин Ады-

лындын катынын олжолоп жайы-кышы алып жүрүп берген экен. Сен жол тозуп жүрүп бугунун кайсы катынын алып келип койдун. Түкөм айткандай, Адыл батынып барып, Жанек баатырдан аялын бошотуп ала албаптыр.

Бугу, сарыбагыш согушундагы Жанек баатырдын тарыхый орду бар. Бул согуш кыргыз элинин, айрыкча түндүк кыргыздардын улуттук трагедиясы. Ошол кездеги уруу башчыларынын өзүмчүлдүгү, элинин тагдырына кайдыгерлиги жана падышалык Россия менен Кокон хандыгынын баскынчылык саясаты. Алар кыргыздын бир уруусун экинчисине тукуруп, өз ара кырыла берүүсүн көздөгөн, ошондон пайдаланып алардын жерин ээлеп алуу түпкү максаты болучу.

Бугу, сарыбагыш согушунда бугу тараптан Балбай, Жанек, Ажыбек, Берикбай, Өмүр, Намазбек, Керет өңдүү баатырлары өзгөчөлөнүп салгылашса, сарыбагыш тарабынан Төрөгелди, Адыл, Үмөтаалылар бөтөнчө мыкаачылыктарын көрсөтүп, бугунун далай бейкүнөө кары-картаңдарын, кыз-келиндерин, бала-бакырасын кырдырткан. Ал жөнүндө ошол кырылып жаткан элди өз көзү менен көргөн П. П. Семенов мындайча жазат: «...Топ-топ болуп өскөн белгисиз тоо пияздары гүлдөп жаткан экен. Жанагы саргыч тартып уйпаланган пияздардын үстүндө адамдын өлүктөрү жаткан. Анда эркектер менен аялдар, балдар менен карылар бар эле. Коркконунан, ачкасынан кебетеси кеткен өлүктөрдүн бири чалкасынан түшүп, бири көмкөрөсүнөн

түшүп, көздөрү жумулган. Үч жарым чакырымдай бийиктикте таза, муздак абада жаткандыктан өлүктөр бузулбаптыр. Алар тим эле уктап жаткандай көрүнөт, ал жолоочуларга абдан катуу таасир кылды. Сарыбагыштар ушул жерде Боронбай манаптын жердештерин – бугуларды кырган экен...»

Ошол согушта айтылуу Аксур күлүктү минген Адыл баатыр бугунун далай адамын бүк түшүрөт. Ошондон улам, Жанек баатыр Адылды издеп жүргөн эле. Көкөтай айткандай: «аялын олжолоп, жайы-кышы алып жүрсө да», Адыл Жанекке келбей коёт.

5. Жанек баатыр сарыбагыштан жылкы чапканда

1864-жылы эл жайлоого жаңыдан серпилгенде Ысык-Көлдүн тескейинен бугунун желдең уругунан Жанек 200 жигит алып, Жаны деген төкөр иниси менен аттанып чыгып, Тарагайды басып, Уландагы карагайда бекинип жатканда сарыбагыштын Жантай уругунан Солтонкелди Албак уулу өзүнүн эки жолдошу менен келе жатканын көрүп, андып туруп кармап алат. Алар саяк Ырыскул дегендин кызын алганы бараткан болот. Жанек баатыр айтат: «Олжолуу болсок, аман-эсен элиңе коё беребиз, кокустан мал ала албай калсак, кара жолтой сарыбагыштар үчөөң тең өлтүрөбүз, ат-тонунду олжолоп кетebиз», – деп ошол карагайга 120 жигит калтырып, 80 жигит менен Жанек жүрүп кетип, экин-

чи күнү, 600 чамалуу жылкы тийип келген. Жолдо жүрбөй калган беш-алты семиз жылкыны түктү салдап алышып, оорукта калган 120 кишиге 600 жылкыны айдатып жиберип, 80 киши менен Жанек өзү калган. Үч сарыбагышты чечип, кол аягын бошотуп, аттарынын көзүн берип, Солтонкелдинин Желкүрөң деген жакшы аты бар экен, аны да берип жөнөтөөрдө Жанек мындай деген: "Бул жылкыны түндө эл жатаарда Чеч дөбөнүн шилисинен алдык. Катуу тийип келе жатканда семизинен жүрө албай жолдо 70тен ашык жылкы калды. Бир кичирээк кулабы, же сарыбы, бир тай түн ичинде байкай албай калдык, Уландын ары түбүндө калды. Башка жылкы бир тең, ушул тай бир тең. Бул жылкы кайсы сарыбагыштыкы болсо да жолдон терип, баарысын аман-эсен айдап барып, ошол кула тайды эптеп алгын. Ал бекер жылкы болбойт. Сага берген соогатым ошол. Семизинен жүрө албай кишенеп калганда, 40-50 жылкы чуркурап кайра жапырылганда найзалап айдадык. Кош, иним! Эр жакшысы кошто бар! - деген. Ажалың жок экен, акжолтой сарыбагыш болдуң. Кокустан каражолтой болсоң карагайдын черине кан-жиниң төгүлөт эле деп атына камчы уруп, шарт коюп 80 жигити менен жүрүп кеткен". Солтонкелди үч жигит менен жүрүп отуруп, жолдогу калган жылкыны терип ар кайсы жерден айдап чогултуп, Уландын оозуна келсе айткан кула тай сенделип, бир жылкы менен оттоп турган экен. Түшө калып ыйык жалынан бир талын кыркып алып айдап жөнөгөн. Ар кай-

сы жерде жүргөн жылкыларды калтырбай айдап, кеч киргенде бурулуш карагайлуу жылгага конуп, түнкүсүн калтырган эттердин калганын бышырып жеп, эртеси кечке айдап отуруп бешим ченде Чеч дөбөнүн алдындагы токойлуу чатта Субан уулу Ыйбак бешмантсыз жалаң көйнөгүн, чапанын кийип, жылкы издеп жүргөндө кез келген. Бу жылкы сарыбагыш кыргызы Субан уулунуку экен. Ыйбак булардын жайын угуп, андай болсо жылкыдан бир жакшы бээ тандап алгыла десе Солтонкелди: - «Жоо үстүнө жоо болуп кантип олжо алалы» - дейт. - «Андай эмес, жоо дагы эл да, жылкы тийиш эки жакка тең. Ал жылкы кайда кетээр дейсиң. Кур калбастан тандап бир тай ал», - дегенде Солтонкелди баякы кула тайды алган. Кийин кула тай чоң күлүк болгон.

6. Чон кундан кутулуу.

Жанек жаңгак жутканда

1886-1890-жылдарында Омск губернаторуна сарыбагыш уруу башчыларынан Жанек баатыр келтирген зыяндарды каттаган доо арыздар барып түшөт. Ал арыздарды текшерүү, жыйынтыгын чыгаруу бугу-сарыбагышка калыс караган Байтик баатырга жүктөлөт. Омск губернаторунун төрөлөрүнүн катышуусу менен жер ортосу делинип, Тондуң сырты, Кара-Кужурдун башы Кара-Сазда солто, сарыбагыш, бугу, саяк урууларынын мыктылары чакырылган абдан чоң жыйын болот. Мында бугунун, сарыбагыштын

чатагын биротоло тыйуу, аны мындан ары болтурбоо маселеси да күн тартибине коюлат. Жыйын өтөөр күн алдын ала белгиленет. Бугу уруусунун башчысы Тилекмат уулу Чыныбайга да кабар жетет. Ошол кезде Жанек баатырдын жетимиштен өтүп калган маалы. Жыйынга Жанекти ала келүү, ага катыштыруу милдети Чыныбайга жүктөлөт. Каралуучу маселелер анын ичинде Жанектин 80 эрдин кунунчалык зыяны жөнүндөгү доо арыз да Чыныбайга тааныштырылат. Чыныбай абдан терең ойлонот, акылдуулар, иш билгендер менен кеңешет. Жанектин өзүнө, анын ой-пикирин угуп, күүлүү-күчтүү болсо жыйынга кошо ала барууну чечет. Тосордун Алтын-Күңгөй жайлоосундагы Жанек атанын үйүнө Желдеңдин Солтобай ырчысын, Өмүрзак акылман кеңешчисин, Күлжигит, Баржигит деген эки жигитин ээрчитип келип түшөт. Меймандарды коноктоо үчүн Үч-Эмчектен кысыр эмди тай жетелетип келүүгө жигиттерин жумшап жаткан Жанек баатырга Чыныбай шашып баратканын айтып токтотуп коёт. Бир ирик союлат. Үйгө эл жабыла киргенде Жанек атанын Эркеган аттуу токолу боз үйдүн эрежеси боюнча чыгдан жагынан, же баатырдын сол жагынан, Чыныбай төрдөн, баатырдын оң жагынан орун алып, анан катарлаш Өмүрзак, Солтобай жана Жанектин туугандары тизиле отурушат. Кеп сөз башталат. Чай ичилип, бир аз жайланып отургандан кийин Желдең уруусунан чыккан Солтобай ырчынын комуз күүсүнө кулак төшөлөт. Андан соң Калыгулдун, Арстанбектин

казалдары айтылат. Ошондо: «Тегиз жерде тегирмен жүрөөр, тексиз жерден бий чыгаар, кул бий болоор, күң байбиче болоор» — деген саптарды укканда Жанек ата жарыктык: — Бали, ырчым таап ырдадың. Ошол кул ушул ээ деп, оң колу менен — Чыныбайды, ошол күң ушул ээ деп сол жагындагы — Эркеганды далыларына чаап койгон экен. Чыныбай териккен өңдүү мүнөздөнүп, куш жаздыкка чыканактай кетет. Солтобай ырын токтотуп, комузун жүккө желөйт. Бир паска сүйлөгөн киши жок, эч кимиси үн катпайт, тымтырс, тынчтык басат. Ошондо Чыныбай чыканактаган жаздыктан башын көтөрүп: — «Ээ ырчым, не болду, ата сакал карыдан акыл тапкан кул озот, айнектей болгон сулуудан азамат тапкан күң озот. Жанек аксакал, байбичеңиз Эркеган күң болсо да Баркандай уулду төрөп берип отурбайбы!» — дегенде. — Ээ баатырым, терең экенсиң, таап айтканыңа чын пейилимден ыраазымын, абандын алаңгазар сөзүнө терикпе, жарыгым — дейт Жанек баатыр. — Ээ Солтобай ырчым, ырыңды уланта бер, — деген Чыныбайдын сөзүндө Жанек баатырдын байкабай сүйлөп алган сөзүнө териккени жазылып кеткендей:

Өмүрзак менен Чыныбай,
Биринчолпон, биринч ай,
Калк сактаган эки шер
Кара жанын аябай,

деп Солтобай ырын андан ары да төгүп кирген экен. Жанек башынан баатырдыгына курсант

болуп, ким болбосун тартынбай, жалтактабай бетке айтып калган жайы бар эле. Чыныбайдын султандыгына карабай кул дешинин жолу мындайча: Чыныбайдын чоң атасы Жылкыайдар Бирназар бийдин талаадан тапкан баласы делінчү. Ал эми Эркеганды күң дегени, ал Жанектин үчүнчү аялы. Мурун токол аялдын баарын эле күң деп атай беришчү. Бул жалпыга белгилүү сөз. Ошол Эркеган Баркан аттуу уул төрөйт. Эркеган өзү да сөөк-саактуу, олбурлуу киши экен. Эл ичинде «эр көөдөн» деген сөз жөн айтылбаган сыяктанат. Болбосо, үйүнө бир келип, конуп өтүүчү конокту, болгондо да көл айланасындагы эл жакшысын, султанды мазактап, шылдындап «кул» деп айтышы одоно болгон. Өзү карыса да, бир чети баягы өткүрлүгүн, кайра тартпастыгын, тайманбастыгын, баатырлыгын көрсөткөн болсо керек. Чыныбай, Өмүрзак, Жанек үчөө түн бир оокумга чейин сүйлөшүп отурушат. Эртеси Чыныбайлар эрте-леп аттанып кетишет. Мурда таанып-билип жүрсө да, Чыныбайдын акылы, айлакерлиги Жанек баатырга бул жолу абдан жагат. Ошондуктан, анын айткандарынын баарын аткарууга, Кара-Саздагы жыйынга барууга Жанек макулдугун берет. — Аба, аттан тандамал айгырды, Тармалчачты миниңиз. Согушта кандай кийинсеңиз, эмне курал алып жүрсөңүз, ошол сын-сыпатыңызды бузбаңыз — деп, эскертет Чыныбай. Тармалчач деген айгыр өтө көрктүү, сын-сыпаты адамга жаккан мал болот. Эки жагына атчанды жолотпой, ооздугун чайнап, кажанып, тиште-

нип, чамынып-чапчынып, буту-башынан, бүткөн боюнан бар күчүн чыгарган, өтө сүрдүү, алчактап баскан айгыр экен. Кошо бастыргандарды жанына жолотпой, обочолоп жүрүүчү эле дешет. Чыныбай: — Мен сиз барганча жыйынды токто-том. Эгер жыйын «бапталып калса баланча күнү, баланча мезгилде келсин» деп, Гүлжигитти сизге чаптырам. Кокус жүрүп жаткан болсо, аны токтото турууга эбин таап макулдашып, Өмүрзак экөөбүз тосуп чыгабыз, эң астыга озуна алдыңызга келе салам айтабыз, кол беребиз. Сиз биздин саламды алик алыңыз да, сол колуңузду сунуп мындай деп ачууланып сүйлөңүз: «Ээ кара кул, карыганда, мени эмнеге убара кылдың, Жантайдын уулуна (Шабданды айтып жатат) эле сүйлөшүп, экөөңөр бүтүрүп койбойсуңарбы? Бир убакта сарыбагышка бугулардын башы, ошонун ичинде менин башым табылган эмес» — деп, кыр же сүр көрсөтө бизден өтө бериңиз. Алдыңыздан тосуп чыкандардын баарына ушул сөздөрдү кайталап сүйлөңүз. Өмүрзак экөөбүз сиздин артыңыздан чуркап жетип барып, атыңызды алып, эшик ачабыз. Ошондо гана үйгө кириңиз. Сөздөн эч жаңылбаныз, эч тартынбаңыз, сын-сыпатыңызды бузбаңыз, эч кандай жалтануу болбосун» — дейт.

Чыныбай ушул өңдүү толуп жаткан акыл-кеңешин айтат. Айткандай эле жети күн өткөндө Гүлжигит келет. Камынып турган Жанек жөнөйт. Жанына Чыныбай айтып эсине салып кеткен Желдең тукумунун эр-азаматтары Далдай, Ажыбек ж. б. барышат. Жанына макулдугун

Гүлжигитке да Чыныбай минтип үйрөтөт: — «Жанек баатыр келатат, Жанек баатыр келатат!» — деп аптыга сүйлөп шашып кел. Минген атыңды мамыга байлабай, чылбырды сүйрөп жетелеп өтө эле апкаарыган, шашкан болуп, жыйын жүрүп жаткан манаптар отурган үйгө, же мен отурган үйгө кир, атты кырчоого байла. Үйгө салам айтпай эле «Жанек баатыр келатат!» — деп эле ушул сөздү кайталай бер. Калганын өзүм билем. Жанек баатыр ошол айтылгандар боюнча эч жаңылбай барат. Чыныбай да «Жанекти тоскула, келатабы», — деп, улам жигиттерди чуркатып жиберип, анын астын тосо утурлатат. Жыйын башталып калган экен. Келгендер үчүн жүз боз үй, ал эми манаптарга жүз баштуу боз үй өзүнчө тигилет. Обочодо чамгарактан көтөрүлгөн туу желбиреп, ичи-тышына эл казганактап толгон. Жыйынды Аян Байзак башкарып, Байтик жигиттери менен, Шабдан жигити Баякеси менен, бугу, сарыбагыш, солто элдеринин эл бийлеген билермандары чогулган экен. «Жанек баатыр келатат!» — деп, кайра-кайра кыйкырып сүйлөп, шашкан түрү менен Гүлжигит, Шабдан, Байтик, Чыныбай баш болуп отурган манаптардын үйүнүн кырчоосуна аттын чылбырын иле коюп, саламы жок эле түз энтиккен демин баспай антаңдайт.

Чыныбай менен Өмүрзак экөө: «Сыязды токтото тургула, кокуй баатырды тосолу», — деп отурган ордуна атып турушуп, эшикке чыга жөнөйт. Ошондо Шабдан, Байтик баш болгон манаптар, орус төрөлөрү бүт жабыла сыртка чыгышат.

Чыныбай менен Өмүрзак эң алдыга жетип, Жанекке:

— Ассалоомалейким аба, арыбай, ачпай келдиңизби? — деп колдорун сунганда Жанек сол колун сунуп, Чыныбайдын жогору жакта үйрөткөн сөздөрү боюнча жооп берет да, алардан өтө бергенде Шабдан алдынан тосо салам айтат. Жанек алик алар алмаксан болот: — Тетиги кара кул карыганда мени убара кылып эмнеге чакыртат. Бир кезде сарыбагыштын башы бугуга табылган эмес. Өткөн чырды солтону калыстыкка койбой эле экөөң бүтүрүп койбойсуңарбы? — деп, бет алдындагы Шабдандан өтүп, үйгө жакындаганда Байтик саламдашат. Ошондо Чыныбай, Өмүрзак экөө чуркап жетип, Өмүрзак атын алат. Үйгө баатырдын артынан баары чубап киришет. Баатырды көрөбүз деген эл толуп кетет. Туурдукту, үзүктү түрө көтөрүп батпайт. Чыныбай: — Баатыр атайын чарчап келиптир. Бүгүн ишти токтотолу. Абабыз биздикине барып эс алсын. Жүрүңүз аба биздин өргөөгө, — деп обдула ордуна турганда Байтик: — Ээ Чыныбайым, бул эмнең, баатыр өз үйүнө конок болмок беле. Биздикине барсын, — дейт да, ордуна тура калат. — Туура, туура, абам өзү билсин, — дейт Чыныбай Жанек атаны карап. Жанек: — Болуптур, болуптур, Канайдын уулунукуна барайын, — деп Байтикке көтөрүлгөн ак өргөөгө барат. Ошондо орозо маалы экен.

Кечки намаз окулуп, эл катары тизиле отуруп, алдыга дасторкон жайылып, ага тамак-аш коюлгандан кийин Жанек атаны Байтик: — «Ооз

ачыңыз аба, даамга караңыз» — дегенде, «Ооминин бис-симилла, ир-рахмаан ир-рахим», — деп Жанек боорсоктон бирди алып оозуна салып койгон экен. Эшикке жакын отурган Байтиктин жигити: — Ээ баатыр, баатыр ооз ачуунун эрежесин бузуп койдунуз го, — дейт. Анда Жанек: — Ээ мурдуң кесилгир, кандайча бузулду, кана айтчы, угайын, — дейт. Жигит: — Адегенде суу ууртап, туз жалап, анан дандан ооз тиет эмеспи, — дейт. Жанек: — Ээ мурдуң кесилген акмак, (колуна бир боорсокту алып кармап көрсөтөт) мообунун ичинде суу да бар, туз да бар, дан да бар, андан башка сенин атаңдын башы барбы? — деп тике карайт. Ошондо Байтиктин жигити жыгылып, сынган өңдүү шылкыя түшөт. Бир чыныдан чай ичилгенден кийин дасторкондо төгүлүп жаткан жаңгактан эки-үчтү Жанек чыныдагы чайга салып коёт. Аны карап турган баягы жигит дагы тийише сүйлөйт: — Ээ баатыр, ал жаңгак чайга эрибейт, аны чагып жейт. Ошондо Жанек: — Оо мурдуң кесилгир, кудай эритсе эмне эрибейт, эмне жибибейт, — деп шашпастан чайдагы жаңгакты бирден-бирден гана бүкүлү жутуп жиберген экен. Эртеси Жанекти Шабдан ооз ачырганы да өз өргөөсүнө чакырат. Жанек Шабдандын босогосун аттап киргенде Шабдан өзү баш болуп баары ордунан жабыла тура тосуп алышат.

Шабдандын баатыр аталган келтек мурун кара чаар жигити Баяке сынамакка ордунан турбайт, чыканактап гана: — Ой, баарыңар эле эмнеге дүрбөп тура калдыңар? Жанагы сексен кишини

жалмаган Жанек, кызын бербеген Жанек ушулбу? — дегенде, — «Ээ келтек чаар, сен өңдөнгөн келтек чаардан эми да сексенди жалмоого кудуретим жетет» — деп сол колунун сырты менен май куйрукка чапканда, Баяке так түйүлүп тура калган экен.

Эртеси жыйын өз ишин улантат. Жанектин маселеси да каралат. Ошондо бир киши топ ичинен чыгып сүйлөйт. Жанекке 500 чамалуу жылкысын тийдирип жиберген, доонун абдан көбү ошонуку болот. Ал (ошол киши Субан уулу Ыйбак экен) — о-о, калайык, бугу, сарыбагыш экөө бир эле атанын баласы тура. Бу Жанегиңер бизден чыккан бир карышкыр экен. Карышкырдан да кун доолачу беле. Мен 500 чамалуу жылкынын кунунан кечтим, доом жок. Экинчи ирет Жанектен, бугудан доо дооласам, этегим эки болбосун. Андан көрө өткөндү кектешпей, Кылжырдын балдары бугу, сарыбагыш уулдары бир үй-бүлөдөй ынтымактуу бололу, биригели, тынчтаналы — дегенде, баары ушул сөзгө ыраазы болушуп, бата тилешип, орундарынан тынч туруп кетишкен экен. Ошентип, Чыныбайдын айлакер, амалдуулугунан, сөз жана иш билгилигинен Жанек баатыр 80 эрдин кунун төлөбөй кутулган. Карыса да Жанек баатыр баягы кайратын, күчүн, курчтугун, ыңгай шартты айкалыштыра билишин даана көрсөтөт. Бугу, сарыбагыш ортосу дагы бир жолу ынтымакка келет.

7. Керет баатыр менен Жанек баатырдын кездешүүсү

Керет Теңизбай уруусунун баатыры болгон. Анын теги төмөндөгүдөй болуп кетет.

Теңизбай – Кудайберди – Дөөлөтбай – Таштанбек – Керет.

Бир жолу Керет баатыр үч жигити менен Бөрүбаштын чатын өрдөп баратса алдынан ээн жердин жалгыз бөрүсүндөй болуп Жанек баатыр чыга калат. Эки баатырдын бир биринде эмне өчү бар экени белгисиз. Кыскасы, Керет сыр найзасын сундура Жанек баатырды качырып сала берет. Жоокерчиликте жоо жарагы дайыма даяр болот эмеспи. Жанек баатыр да Кереттин үнсүз кол салышына даяр тургансып, найзасын сундуруп ат коёт. Найзалар кылкылдап, экөө беттешүүгө аз калды. Күч менен урулган найзалардын үндөрү «карс», «карс» угулуп, баатырлардын мелтейген жүздөрү, жутуп жиберчүдөй көздөрү менен бирин-бири тиктеше кайра алысташат.

Кереттин сол каруусунан сызылган кан ак батис көйнөктү тез эле кандап жиберди. Бир чети ооруга, бир чети ачууга буулугуп, күрүчтөй маңдай тиштери менен жылан боор камчысын кырча тиштеп сүрдөнөт. Жанек баатыр аттын оозун тартып артына бир карап өзүнүн, атынын эч нерсе болбогонуна ыраазы боло жылмайып койду. Анын жүрүш-турушунан бир эле учурда токтоолук, салабаттуулук жана кенебестик ачык сезилип турду. Ушунун өзү Кереттин күйбөгөн же-

рин күл кылат. Ачууга жеңдиртет. Баатырлар бөрү тил найзаларын бири-бирине далдап кайрадан ат коюшту. «Өпкө жүрөктүн тушу деп, өлөөр жериң ушу деп» – Керет баатыр найзасын шилтей бергенде, Жанек баатырдын сол колундагы калтек Кереттин колуна чала-була тийип, найзага «шак» дей түштү. Кереттин найзасы Жанекке эмес жерге сайылды. Ал эми Жанек баатырдын найзасы болжогон жерден төмөн сайылып, адегенде соотко тийип андан тайып барып оң такымга мадалды. Талуу жердин катуу оорусунан Керет баатыр теңселе түштү. Шаша тизгинге аралаш аттын ыйык жалын мыкчий бүктөлдү. Жете келген Кереттин бир жигити теңселип турган Жанек баатырдын найзасын сууруп ыргытып, эки жигитти эки жагынан коштоп жөнөп кетишти. Ал убакта Жанек баатыр күүлөнгөн аттын оозун тартып артка кайрылып калган эле. Жигиттери коштой ала качкан Кереттин артынан кууган да жок. Тек гана кантээр экен деген ойдо карап туруп калды. Жигиттер токтоосуз чаптырып отурушуп, Жыргалаң суусунун кечмелигине жетишти. Суудан аркы өйүзгө өтүп кырга чыкканга чейин Керет баатыр кыңк эткен жок. Кырга жеткенде гана жигиттерине менин тебетейиме сийгиле деген экен. Алар айбыгып, олку-солку боло түшкөндө жаалданган баатыр кылычын алмак болгондо жигиттери сийишип, баатырга беришет. Керет тебетейдегини түгөтө ичет. Ошондон үч күн тердеп жатып, айыгып кеткен дейт.

Кийинчерээк Жанек баатыр менен Керет баатыр достошуп кетиптир. Эр чекишпей бекишпейт деп коёт эмеспи. Бугу, сарыбагыш чырында бугунун намысын эки баатыр чогуу коргошкон. Керет баатырдын Жанек баатырга берген сүрөттөмөсү: таноосу кең, бийик кабак, моюну куудай узун, шадылуу арык чырай келген сары адам болгон.

8. Адыл баатырдын өлүмү

Бул окуяны мен, кечээ кийин, ойго келбеген учурда уктум. Окуяны айтаардан мурун бир аз түшүндүрмө берсем орундуу болобу деп турам. Менин ыраматылык энекем Бүбүшай, кадимки Жанек баатырдын биринчи аялы Айганыш энеден төрөлгөн – Тооке, Бейиш, Сагынбек деген балдарынын кенжеси Сагынбектин уулу Сарыгулдун аялы болгон.

Бейиши болгур, Сарыгул ата, Жамангул, Бөжөк, Токон жана Жаманак деген төрт балалуу болуп, кенжеси Жаманак эмгектеп калганда соолгон согуш чыгат. Жумушчу батальонго түшкөн Сарыгул ата жер үшөп ооруганбы же кудайдын эле дартынанбы алыскы орус жергесинде, Урал суусунун жээгинде кайтыш болот. Сарыгул атама кара кагаз 1943-жылы эле келиптир. Энем күйөөсүн согуш бүткөндөн кийин да бир топ жыл күтөт. 1948-жылы агайын-туугандар энемди менин атам Шайбекке турмушка чыгууга көндүрүшөт. Атамдан мен жана карындашым Садия төрөлөт. Атам болсо Ыса уулу Ка-

сымбектин уулу. Ал киши энеме чейин эле эки аял алган экен. Биринчи аялынан Чүкүй деген эжекем бар. Экинчи аялы – Калыйбүбү апамдын согончогу канабаптыр. Менин Ыса чоң чоң атам болсо Жанек баатыр менен уялаш бир тууган. Алар Кодор атабыздын – Ыса, Муса, Жанек аттуу балдары. Ошентип, энекемдин жатынынан алты бир тууганбыз.

Энем менен Калыйбүбү апам ынтымакка келе алышпаптыр. Ошондуктан, биз карындашым экөөбүз атасыз өстүк. Менин өзүмдүн атам согуштан келгенден, өмүрүнүн акырына чейин жылкычы болуп жүрүп өттү. Менин алгачкы документтерим атамдын эле ысымында жүргөн. Кийин атам менен агам чатакташа кетип, агам карындашым экөөбүздүн документтерибизди өзгөртүп, Сагынбек уулу жана кызы кылып салат. Катуу таарынган атам, биз менен такыр катышпай, аталыктан кечкендей болот. Анда эмне биз мектепте окуган жаш балдарбыз. Энекем жаныбызда... Андан калса, совет өлкөсүнүн гүлдөп турган учуру. Улут жок болот, жалпы совет эли деген гана болот деп калбадык беле. Баланчанын баласы деген санжыра сөздөр кечээ кийин эле, кайра куруунун шарапаты менен келбедиби. Кыскасы, мен Сагынбеков болуп жүргөндө, совет өкмөтү гүлдөп турган убакта, 1971-жылы университетти бүтүп, Каракол (Пржевальск) шаарындагы пединститутка жолдомо менен мугалим болуп чектелип калдым. Биз турган батир шаардын түштүгүндөгү Жолголот кыштагында эле. Үйдүн ээси үйүн бизге таштап, ошол эле айыл ичиндеги базда уй бакчу.

Кыштын кыраан чилдесинде, күтүүсүздөн үйдүн ээси дүйнөдөн өтүп кетти. Көрсө, эки өпкөсүнө тең катуу суук тийиптир. Биз анда аялым экөөбүз жаңы тирдик, карындашым институтта окуйт, үчөөбүз турчубуз. Үйдү шашылыш бошотуп бердик. Келинчегим менен карындашымды жээнимдин үйүнө жиберип, бир аз убакыттын ичинде эле ата-баладай болуп калган абамды акыркы сапарга узатуу үчүн алардын үйүндө калдым.

Кыштын узак түнү... Кар тизеден калың жааган. Келген кеткендердин аягы сууп, конок үйдө үй ээсинин күйүнөөр урук туугандары менен куда сөөктөрү калды. Адетте эркектер өзүнчө, аялдар өзүнчө отурат эмеспи. Отургандардын көпчүлүгү аксакал-карыялар, орто жаштагылар, арасында мен өндүү жаштары да жүрөт. Ошол карыялардын бирөө мага карап: – Мобу бала чоочун экен, кайдан болосуң балам? – деп сурап калды.

– Мен Тосорлук болом, ушул абамдын үйүндө турчу элем, – деп оор улутунуп койдум.

– Ээ балам, жазымыштын буйругу ошол болсо эмне кылмакпыз, баарын көтөрүш керек. Бирөө өлбөй бирөө күн көрбөйт деп алмуздактан келаткан жаратылыштын заңы ошо тура.

– Бу Тосорлук болгондо, муратчан турбайсыңбы? Анын ичинен кимисине киресиң? – Кодор уулу Жанек баатырдын Сагынбек деген кичүү уулунун небереси болом. Ошентип, оозумду жыйып алгыча эле алиги аксакалдын оң жагында отурган сары чийкил, ээгиндеги суйдаң сака-

лын ак аралай баштаган абышка ордуна обдулуп эле:

– Иа, ата-бабандын оозун урайын «кан моюн», «куу моюндар». Буларда биздин кетпес кегибиз бар. Чоң чоң-атабыз Адыл баатырды жайлаган кан ичээр Жанектин бөлтүрүгү турбайбы. Аксакалдын бул сөзүнүн аягы тамаша өңдөнүп турса да, бекер жеринен айтылбаган сөз экенин сезип, бир алатында мени кооптондуруп койду. Жана мага биринчи болуп кайрылган аксакал:

– Ээ, кудай урган, тамашанын да жөнү болот эмеспи, тээ алда качан өткөн чоң аталары үчүн бул жигит эмнеге жооп бермек эле. Андан калса, ал заман башка, бул заман башка. Кечирип кой, айланайын, карыганда кээ бир адам баладай болуп калат. Кээде ушунтип балача сүйлөп да коёбуз. Мен ал кишиге ыраазы боло тиктеп, эч нерсе дебедим. Бирок, жанагы сөз бекер айтылган жок, эмне үчүн Адыл үчүн кетпес кегибиз бар деди экен. Баарынан мурун Адыл ким? – деген суроолор келип, өзүмчө ойлонуп отурдум. Менин оюмду окугансып жанагы аксакал мага карап: – Ээ балам, бул окуя тээ өткөн кылымда биздин чоң аталарыбыздын тушунда болуп өтүптүр. Анда сенин бабаларың чоң Чычканда турушчу экен. Илгери жигиттер жоо жарагын асынып айылын, элин жоодон коргоочу тура. Жоо дегенибиз, биздин көл боорундагы эл үчүн Кытай тараптагы калмактар, Каркыра тараптан казактар болгон. Көчмөн эл айыл-айыл болуп, жайыт үчүн бири-биринен алыс конушуп, жоого жем болушкан.

Ошон үчүн жоого жарактуу жигиттер жоо-жарагы менен күндөп-түндөп айылдын сактыгын коргогон. Кээде алыстан келбей эле кыргыздын өз уруулары бири-биринин малын алган. Көпчүлүк учурда баатырлар жылкыга тийчү. Себеби, биринчиден жылкы айдаганга жеңил, тез арада эле жетишээрлик жол арбытасың. Экинчиден, кыргыз башка кара малды мал ордуна эсептебеген. Кокустан бир уруунун баатыры экинчи уруунун малын алса, экинчи урууга ким алганы белгилүү болуп калса бүттү, ага сөзсүз жооп берилчү. Мал тийип келүү, аны сиңирип кетүү баатырлардын гана колунан келчү. Ошондой заманда бу биздин чоң атабыз Адыл баатыр Жанек баатырдын айылынан үч үйүр жылкы тийип кетет. Каршылык көрсөткөн бирин-экин жылкычыны соройто чабышат. Кабар Жанек баатырга жеткенде: «Атаң көрү, мурдуң кесилгир, Адыл, жылкы тийгиси келсе казак, калмакта жылкы көп ошолордон албайбы, эр болсо... Менин жылкыма тийгени эмнеси? Мен ага көргөзөйүн, Жанектин жылкысын алган кандай болорун!» – деп катуу кекенет.

Акырын тыңчыларды жиберип сурамжыласа Адылдын жылкыны алганы анык болуп чыгат. Ортого калыс агайынды салса, «Мен эч кимдин жылкысына тийген эмесмин. Же менин жылкы алганымды колумдан кармап алыптырбы? Андай кыйын болсо келип таап алсын жылкыларын» – дептир. Чынында Адыл жылкыларды Текеске ашырып жибергени Жанек баатырга белгилүү эле. Адылдын мындай карөзгөйлүгүнө

чындап ачуусу келген Жанек баатыр ага сөсүз жооп берүүнү чечет. Биздин чоң атабыз Адыл да айтканын бербеген өжөр, кырс киши экен. Болбосо айыбын тартып, мойнуна алса мынча болбойт эле.

Мезгил кеч күзгө таяп, боз кыроо түшө баштаганда, мал четинен семиз болот. Ошол убакта Адыл баатырдын жылкылары кайда экенин алдын ала тактаган Жанек баатыр төрт-беш жигити менен жөнөп калат. Жылкылар турган жерге түн караңгысында жетишип, эл аягы тынчыганча ат чалдырышып күтүшөт. Адылдын жети сегиз үйүр жылкысы жер жайнайт. Адашкан тай-туйларынын артынан келген бээлер үчүн бирин-бири кажып, азынган айгырлардын үнү басылбайт. Жылкылар ырас чачылбай чогуу экен. Жылкычылар да ууру, бөрүдөн чочуп жылкыларды ийире откозушкан болсо керек. Айрыкча, түндөсү коркунучтуу болчу. Андан калса, Жанек жылкыга тиет экен деген имиш эбак эле жетиптир бул элге. Ошондон улам жылкычылар ого бетер сак турушат. Аттар тоюнуپ, түн ортосу болгон маалда Жанектер үнсүз жылкынын четине бастырып келишет. Чоочун жыттан чочуган жылкылар, дүр этип барып басылышат. Машыккан жигиттер четинен үч үйүр жылкыны бөлүп алып мындайраак айдары менен:

– Оу, журт ууру, ууру келди, жылкыга ууру келди, аттан, аттан! – деп, айкырып, алдастаган бир жылкычы айылды көздөй чабат. Аңгыча ар жактан он чакты караан бери чабышат. Укурук союл менен куралданган жылкычылар бөлүнгөн

жылкыны көздөй ат койгондо, алдыларынан Жанек баатыр чыгыптыр дейт.

— Эй жигиттер, менин силерде доом жок, Адыл баатырга доом бар. Ошондуктан, сыйыңар менен кайткыла артыңарга, айткыла баатырыңарга менин сөзүмдү. Бир-экөө болбой эле качырып кирген окшойт. Жанек баатыр экөөнү тең соройто чапкан соң калганы токтоп калышат. Ошентип Жанектер узап кетишет. Жанек баатырлар жылкы тийгенде, Адыл баатыр айыл үстүндө болбой, түн кезип жортуулдан келаткан болот. Жөн келбей Каркырадан казактын калың жылкысын күтүрөтүп айдап келет. Таң үрүлбүрүлдө айылына келсе, жылкычылары суук кабарды угузушат. Ошондон эле Адыл баатыр аттан түшпөй, Жанектин артынан кетет. Он чакты жигити кошо кетет. Алар катуу жүрүп, Жанек баатырга Оргочордун белинен жете келишет.

— Атаңдын оозун урайын ууру, куу моюңуңду толгоп жулуп алам,— дейт.

Анда Жанек: — Аа колуңан келсе ошент, мурдуң кесилгир ошенте албасаң өзүңө.

— Эркек болсоң чык жекеге! — Чыга жүргөн жеке,— деп Жанек баатыр камаарабайт дейт.

Адыл баатыр аргымагын ойдолотуп, бөрү тил найзасын койкондотуп, Жанекти качырып сала берет. Жанек баатырда найза жок, укурук менен көк союлду айбат кылып туруп берет. Адыл чаптырып келип, найзасын өпкө-боордун тушу деп өлөөр жериң ушу деп уруп калат. Жанек баатыр укуругун Адылга жазгай берип, жанынан өтө берээрде көк союл менен берип калат.

Адылдын найзасы чала сайылып, Жанектин сол колтугуна сороюп чыга түшөт.

Бирок өзү көп узабай эле аттан ооп жыгылат. Жигиттери чаап жетип, эки жагынан коштоп жөнөп кетишет. Болгону ошо. Көрсө, Жанек баатырдын көк калтеги кара кушка таамай тийиптир. Адыл баатыр ошондон тилге келе албай жатып дүйнөдөн өтүп кеткен.

Муну мен ошол окуяны көргөн эң жаш жылкычыдан, ал киши аппак карыганда, илгери уккам. Укканды уккандай, айтпаса баатырлардын арбагы кечиреби, балам. Өзүм деп чоң атама тартсам мага да осол иш болуп калат. Бу Маркаштын сага күпүлдөгөн жөнү ушу — деп сөзүн аяктады. Мен өзүмчө, алиги карыянын нускалуу сөзүнө, жүрүш-турушуна ыраазы болуп, атабабадан келаткан наркка баа бердим.

9. Ботокандын өлүмү

Азарбектин Акидей менен Далдайы, Маркаштын Көө баш Жалманбети, Муратчандын Жанысы менен Усубу болуп беш жигит менен Жанек баатыр сарыбагыш элинин баатырларынын, байларынын бири болгон Ботокандын айылына жылкы тийгени барат. Ботокан жылкычыларынын жанында, жылкы четинде экен дейт. Жанектер жакындаганда эле:

— Эй жигиттер, менден жылкы алалбайсыңар, эр болсоңор алып көргүлө,— деп алдыларынан торой кыйкырат. Ай болбостур, даярдык көрүп алышкан турбайбы — дешип Жанектер кайра

тартышат. Кийинки жылы дагы барышат. Айсyz караңгы түндө эки үйүрдөй жылкыны бөлүп алышып, айдап жөнөшкөндө Ботокан кайдан-жайдан пайда болгону белгисиз четинен карчылдашып киришет. Ботокан найза менен Жанекти бир коёт. Жанек баатыр саал ээрден кыйшайып барып оңолот.

— Жанексиңби? — дегенде, үн катпайт. Каршылык өтө катуу болгондуктан, Жанек баатыр жигиттери менен бөлүп айдап чыккан, жылкысын таштоого аргасыз болот. Анда да Ботокан узай берген Жанек баатырларга:

— Жанек, менден мал ала албайсың, Ат-Башыдагы чериктен 40 байтал алып кет, чай ичкениң ошо болсун — дейт. Бул сөз Жанек баатыр менен анын жигиттери үчүн катуу шылдың эле. Андан кийинки жылы Жанектер Ботокандын айылына дагы барат. Бу жолу Ботокан айылда жок экен. Жылкычылардын жан далбас аракетине карабай үч үйүр жылкыны бөлүп алышып айдап жөнөшөт. Үч үйүр дегенибиз мындайча: караңгыда, анын үстүнө шашылышта санап отурушмак беле, жылкы жарыктык үйүрлөрү боюнча өзүнчө имерилип, топ-топ болуп жүрүшөт эмеспи, ошондой үч топту айдап жөнөшсө үч үйүр жылкы деп жатпайбызбы.

Жанек баатырлар Тогуз-Булактын Семиз-Белине келгенде артынан калың чаң чыгат. А, куугун келаткан экен деген баатырлар жылкыларды ылдамдата айдап, Туура тамдан өткөрүп жиберешет да өздөрү куугунду күтүп калышат. Илгери, Тууратамда түштүктөн түндүккө созулган дубал бар болчу дешет. Ошол дубалдын орто

жеринде батыштан чыгышка кеткен жол болоор эле дейт. Жанек баатырлар куугунду дал ошол дубалдын тешигинен күтөт. Жанектин жанында Жалманбет менен Усуп калат. Ботокан куугундан бир топ алдыда келатат дейт. Дубалга жакындай бере атынын оозун тартып: — Катын бугу, чык бери жекеге эр болсоң. Кызынды катын кылам, катыныңды отун кылам, — деп күпүлдөгөндө жаалына адам чыдагыс. Ботокандын тыгырчык келбеттүү алп денеси аргымак атына сомдоп койгонсуп, дүгдүйөт. Жалманбет менен Усуп экөө бирдей найза сунуп, тамдын далдаасынан ат койгондо Ботокан да найзасын оңдоп кармап аларды көздөй ат коёт. Эти кызып элирген алдындагы аргымагы жөн эле жебедей сызат. Бир учурда экөөнө тең найзаңды сая албайсың да, Жалманбетти аңтара сайган Ботокан Усуптун найзасын жеп, өзү ээрден оойт. Кайра түзөлө берип, Усупту кылычы менен жайлап салаарда Жанек баатыр жете келип, найза менен уруп өтөт. Аттан ыргып кеткен Ботокан кайра тургуча, Жалманбет менен Усуп бирдей жетип, Усуптун кылычы Ботокандын башын алмадай кыят. Нарыдан самсып жетип келген сарыбагыштын колу Усуп чачынан кармап бийик көтөргөн Ботокандын башын көрүп, даңдаарып имериле түшүшөт. Жанек баатырга дагы кан төгүштүк кереги жок эле. Ал кыйкырат: — Оу, сарыбагыш Ботокан өзүнүн курчтугунан өлүм тапты. Жылкы тийсе бугунун жылкысы көп эле го. Эми болбостур баатырыңарды алып, кайткыла артыңарга!

10. Жанек баатыр

Кокон хандыгына каршы

1842-жылы бүтүн Кыргызстан боюнча Кокон хандыгына каршы көтөрүлүш чыга баштайт. Себеби, Бухара эмири Насрулла көп кол менен келип, Кокон ханы Мадалини баш көтөргүс кылып талкалайт. Ошонун өзү бардык жерде Кокон хандыгына каршы көтөрүлүштөрдүн чыгышына түрткү болот. Ысык-Көлдө Кокон хандыгынын таасири Кыргызстандын башка жерлерине караганда алсызыраак болучу. Бирок баары бир эле, Кокондуктар Каракол, Барскоон, Коңур-Өлөң чептерин куруп, хандын салыктарын чогултуп турушкан. Ошол жылы Ысык-Көлдөгү бугу уруусу Кокондуктарга каршы көтөрүлүшкө чыгат. Кокон хандыгынан кошумча аскер күчтөрү жиберилбей же башка жактан жардам келбей Кокон чептериндеги сарбаздар көтөрүлүшү басууга чамасы келбей калат. Чептерде жайгашкан сыпайлар менен сарбаздар качууга аргасыз болот. Туткундарды бошотуп, элди көтөрүлүшкө алып чыккан – Балбай Эшкөжө уулу, Кылыч Кырке уулу, Өмүр, Жанек, Балбак, Матай, Тагай, Ашырбай, Жунуш деген кара букара баатырлар башында турган кара келтек жоокерлер Каракол, Барскоон, Коңур-Өлөң чептерин талкалап, кокондуктарды көл айланасынан кууп чыгат. (23-бет, «Балбай жана анын доору» Эрнис Турсунов).

Бирок, ушундан 9 жыл өткөндөн кийин Кокон хандыгы кайрадан жанданып, Ысык-Көл-

дөгү чептерин калыбына келтирет. Бул 1851-жылы болот.

1942-жылы Жанек баатыр 27 жашта жалын бүркүп, илебине нан бышып турган учуру болгон.

11. Баатырлардын достугу жана алардын өз ара алакасы

XIX кылымдын экинчи жарымында Көл өрөөнүндө, Бугу элинде жети баатыр болгон экен. Алар бугу элинен тараган белек уруусунан чыгышып, өзүлөрүнүн ата-жотолору боюнча айтылганда төмөнкүлөр болуптур:

Желдең Жанек баатыр.

Сабатар Молдо баатыр.

Салмаке Ногой баатыр.

Чүрүм уулу Өмүр баатыр.

Токой уулу Балбай баатыр.

Саяк Нурдөөлөт баатыр.

Такабай Алымбек баатыр.

Булардын жаш өзгөчөлүктөрүнүн айырмасы он-он беш жаштардан болгон. Булар күчкө толуп, өз бет алдынча жылкы тийишип, өз уруктарынын мүдөөсүн коргоп жүргөндө, түндүк кыргыздардын бир чоң уруусунда чоң той болуп калат. Ошол тойго казак, кыргыздан кадырлуу билермандары өзүлөрүнүн бабаларын, күлүктөрүн алып келишет. Тойдо балбан күрөш, эр эңиш, жамбы атмай, эр сайыш өңдүү оюндардын бар-

дыгы өткөрүлүп, аягында ат чабыш болуп казактын Кызыл-Бөрүк уругунун ичинен чыккан Байтөлө деген адамдын Ак тумар деген күлүгү чыгып, байгесине 200 жылкы, 50 төө, 500 ирик алган экен. Аты чыгып мартабасы артынып кубанып турган Байтөлө элге өзүнүн марттыгын көрсөткүсү келип, тойго келген көпчүлүк элге мындай деп кайрылган дейт:

— Кимде-ким өзүнүн минип турган аты менен катуу чаап келе жатып байгеге сайылган ириктерден эңип алып алдына койсо, ошол кишиге бир жылкы, бир төөнү өзүм кошумча байгеге коёмун — деп мактаныч кылыптыр. Далай жел өпкө жигиттер торпоктой болгон ириктерди чаап келе жатып аттын үстүнөн эңе алышпай кайра өзүлөрү атынан ооп жыгылышып, бир чети тамаша катарында күлкү болушат. Бул тойго катышып карап турган жогорудагы биз айтып өткөн жети баатырдын эң кенжелери Алымбек менен Нурдөөлөт экен, алар өздөрүнчө кеңешип туруп, «Экөөбүз кантсе да жаштык кылып, аттан жыгылып уят болуп калбайлы, андан көрө жамбыны атып мөрөй алып берели, силер ириктерди эңгиле» дейт. Калгандары буга макул болуп, адегенде Жанек, анан Молдо, анан калгандары удаалаш чаап келе жатып бирден ирикти ат үстүнө эңип алып, кайра кайрылышып, экинчи, үчүнчү жолу эңип алып отуруп беш баатыр торпоктой он беш ирикти эңип алышат да беш төө, беш жылкы кошумча байге алышат. Мурда ар ким атып, танабын үзө албай калып байгеси берилбей калган жамбынын эки танабын Алым-

бек менен Нурдөөлөт кыя атып, эки төө, эки жылкы алышат. Ошентип, бөөдөсүнөн он беш ирик, он алты жылкы, он алты төөсүнөн (чыккан атынын байгесинен) ажырап, оозунан кокусунан чыгып кеткен сөзгө өз ичинен кайгырып турган Байтөлө, экинчи жолу кумар ойногусу келип, жети баатырга да тойго келген элге да жар салып мындай деген сөз айтыптыр:

— Мен дагы тымызын даярдап турган беш найзакерди жана эки балбанымды мөрөйгө саламын. Эгерде сайышка түшкөн найзакерим, күрөшкө түшкөн балбаным жеңилип калса, Ак тумар күлүгүмдүн байгесине коюлган төөлөр, ириктер, жылкылар силердики. Эгерде силер жеңилип калсаңар мурунку утуп алганыңарды эки эселеп төлөп бересиңер. Дагы айтаарым мен бул мелдешти кыргыздын жети жигиттери менен гана уюштурамын дейт. Ошондо албан элинин чыккан Найман сынчы карыя Байтөлөгө карап: «Ой, Байтөлө сен бир чети манаптыгыңды, байлыгыңды, экинчи өзүңдүн тээ ата-бабаңдан келе жаткан марттыгыңды кыргыз агаиндерге көрсөтөйүн, деп отурупсуң, мунуң жакшы. Бирок тиги маңдайда турган жети жигит оңой менен алдыра койбос, анткени жетөөнүн тең, кээ бирөөсүнүн оң, кээ бирөөсүнүн сол ийиндеринде колдоп жүргөн жан-жолдошу (пирлери) бар экен, кай бирлериники жолборс, кай бирлериники кабылан, кай бирлериники жылаңач бала, ал эми тиги бир моюн дулдугуй жигиттин колдогону жолборс экен, энеси каалаган тамагына абыдан канбай туруп төрөгөн экен. аттигинин

ай көп азап, кыйноолорду башынан өткөрүп жүрүп көзү өтөөр. (Анткени Балбайдын энеси жолборстун жүрөгүнө талгак болуп, жеген жолборстун жүрөгүнө канбай кашкулактын жүрөгүн кошо жеген, ошон үчүн мойну кыска артын караганда бүтүн тулкусу менен бурулуп карачу экен, деген элде ылакап бар). Өзүндүн эле аброюң кетет бул марттыгыңды кой», — дептир.

— Айтканым айткан, көп болсо Ак тумар күлүгүмдүн бир күнкү терине келген байгеден кол жуусам эчтеке болбос. Балким, найзакерим менен балбандарым жеңип, уттурган мөрөйлөрүмдү кайра кайтарып алаармын.

Ошентип экинчи жолку мөрөй башталат. Алгачкы эр сайышка Ногой чыгып беттешкенде эле тиги баатырды аттан ыргыта сайып түшүрөт. Ал эми экинчи найзакерине Өмүр беттешет, экөөнүн тең найзалары дал ортосунан сынып, бири-биринен кайчы өтүшүп кайра кайрылышып беттешкенде анын найзасын кагып жиберип сайганда, ал аттын жалын кучактап калат, ошондо Өмүр атынын башын чукул буруп, тигини атынан эңген бойдон казактардын чогулуп турган жери, Байтөлөнүн өзүнүн алдына сүйрөтүп барып таштап кетет. Үчүнчү найзакерине Жанек, төртүнчүсүнө Молдо, акыркысына Балбай чыгып, баары тең каршылаштарын биринен сала бирин аттарынан ыргыта сайышат. Кыскасы, күрөш менен сайышта да кыргыздар мөрөйдү жеңип алышат. Баякы Байтөлөнүн күлүк атына тийген жылкы, төө жана ириктин калганын бүт бойдон казак-кыргызга соогатка берип жети жаш

баатыр кубанычта, шатыра-шатман болуп айылын көздөй аттанышыптыр.

Ошентип урунаарга тоо таппай, урушаарга жоо таппай жүргөн күндөрдүн биринде, бул баатырлар өздөрүнчө кеңеш курушуп, алыска жортуулга аттанышат. Жаркыраган жайдын толук кези экен. Кийик атышып, аны таш кордо кылып жеп, эки күн өргүп, жатып калышат. Ошол күндөрдө баякы Байтөлө мырзанын элинде ага төрт-беш ата өтүшкөн туугандарынын ичинен Шоорук баатыр деп атанган жаш баатыр чыккан дейт. Кандайдыр себеп менен биз аңгеме куруп жаткан тойго катышпай калат. Андагы кыргыздын жети баатырынын кабарын элден, Байтөлө менен сынчы Наймандын өз ооздорунан укканда, «Аларга кандай кезигип күч сынашам» деп делебеси козголуп тынчы кеткен экен. Ушул учурда ондой берди болуп, бүт айылдын жылкысына жоо тийип кетет. «Болду болбоду баякы күч сынаша албай жүргөн кыргыздын баатырлары турбайбы» деп артынан кууп жөнөйт. Жанына өзүнө ишеничтүү он эки жан жолдошун алып артынан сая түшөт. Бул кезде жети баатыр өзүлөрү айдап келе жаткан көп жылкылардын ичинен бирөөнү тандап союшуп, казы-картага тоюшуп, арттан келе жаткан куугунчуларды күтүп жаткан учур болот. Күтүлбөгөн жерден сур айгыр минген жоо жарактуу бир адам «Жекеме жеке» деп кыйкырып, майданга чакырат. Ошондо Балбай баатыр: «Барып сайып кел» деп Молдо баатырды жиберет. Беттешкенде эле тиги баатыр, Молдо баатырды ыргыта саят.

Балбай Ногой баатырды жумшайт, аны да ыргыта саят. Балбай калган баатырларын бирден жиберсе да тиги куугунчу киши аларды да жеңет. Ошондо баарынан кичүү Алымбек, «Мен чыгайын» дегенде: «Кой, сен жаштык кылып бөөдө майып болуп каласың» деп намыстанып, өзү бүргө торуну такымга басып алып качырат. Бир беттешип сайышканда Балбай ээрдин артына сүрүлүп араң токтойт. Ошондо Балбайдын ачуусу шакардай кайнап, төштүн айбалкасын көздөй шилтеп өтөт. Күч атасын тааныбайт дегендей, тиги баатыр чалкасынан жыгылат. Ошондо ордуна тура калып, эки колун бооруна алып: — «Чыныңды айт, сен Балбай баатыр болуп жүрбө?» — дейт. «Өзүң ким болосуң?» деп сураганда: «Мен Шоорук баатыр болом, сени бир көрүп өзүң менен бир беттешсем деп жүрдүм эле. Байтөлө менен жакын тууганмын, текебердүү марттыгын ойрон кылганыңды угуп бир өзүңө дидарлашсам деп жүрдүм эле. Ошол тилегеним мына бүгүн туура келди. Жолдошторундун дагы баарынын колдогону бар баатырлар экен, «Эр жигит эл четинде, жоо бетинде» деген биздин бир боор казак-кыргыздын алтындай болгон макалы бар, айып көрбөсөң акыреттик дос бололук» дегенде, Балбай өзүнүн жолдошторун карап туруп мындай деген экен: «Жөнөкөй ооз жүзүндөгү дос айрылат, а бирок акыреттик дос кайрылат жана бири-биринин башына жаманчылык түшкөндө кыйышпайт, достошсок, достошолук» деп ошол жерден Шоорук менен Балбай кучак-

ташып, жылаңач төшүн-төштөрүнө тийгизип, айталаада, жортуул үстүндө акыреттик дос болушкан экен. «Чыныгы достуктун жолу» деп Шоорук баатыр өзүнүн минип турган сур быштысын Балбай баатырга бериптир. Ошол сур бышты он сегиз асыйга чейин сур айгыр аталып, Балбай баатыр сарыбагыш, бугунун чабышында дагы ошол сур айгырды минип согушкан экен. Кийинчерээк Россия падышасынын жазалоочу отряды Текестен, Балбайды кармап Алма-Атадагы түрмөгө камаганда, Шоорук баатыр да камалып чогуу жатышып, экөөнө уу берип өлтүрүшүптүр деп элдин арасында азыр да айтылып жүрөт. Казактын албан уруусунан чыккан баарына кадырлуу болгон Деркембай «Түрмөдө кайтыш болгон Балбайдын сөөгүн атайын булгаарыга салып, сөөгүн алуу үчүн келген кыргыздын жакшыларын конок кылып, кызыл бөрүк Турусбек деген он сегиз жаштагы жигитке ак атанды жетелетип, Балбай баатырдын сөөгүн кыргыз туугандарга жиберген экен» — деген сөздөрдү көзү өтүп кеткен көп санжырачылар: Кожоярлык Молдобай, Корумдулук Ыса жана өзүмдүн чоң аталарым: — Бейшенбай, Ыбрай, Мусабай, Сурамбайлардан көп жолу уктым. Эми ошол биз жогорудагы сөз кылган жети баатырдын ата-бабалары жана өзүлөрүнүн кийинки укум-тукумдары жайгашкан жерлер азыр көл өрөөнүндө төмөнкү жерлерде жашап турушат:

Балбай баатырдыкы — азыркы Түп району Күрмөнтү, Сары-Булак айылында.

Молдо баатырдыкы — Ак-Суу району Боз-Булуң айылында.

Ногой баатырдыкы — Түп району Сары-Дөбө айылында.

Өмүр баатырдыкы — Түп району Жылуу-Булак айылында.

Жанек баатырдыкы — Жети-Өгүз районундагы Тосор айылында.

Алымбек баатырдыкы — Ысык-Көл районундагы Чоң-Өрүктү айылында жана Түп районундагы Шаты, Ичке-Суу айылында.

Нурдөөлөт баатырдыкы — Ысык-Көл районундагы Чоң-Сары-Ой айылында.

Ушул жогорудагы айылдардан нечендеген санжырачылар, манасчылар, мүнүшкөрлөр, комузчулар, саяпкерлер, мергенчилер, бир нече жакшы инсандар чыккан экен.

ЖАНЕК БААТЫР КАРА СӨЗ ЧЕБЕРЛЕРИНИН КАЛЕМИНДЕ

Алгы сөздө айтылып кеткендей Жанек баатыр көп адабий чыгармаларда чагылдырылган. Алардын кээ бирөөлөрүнүн тегерегиндеги окуялар санжыра менен байланышып, өздөрүнчө аңгеме болуп кирди. Ал эми Жанек баатыр жөнүндө келки-келки маалыматтар кандай болсо ошол бойдон келтирилди. Жанек Балбай баатырдын үзөңгүлөш жолдошу болгон. Жоого каршы чабуулга чогуу кирген. Доону бирге доолашкан, кылычты бирге чабышып, найзаны бирге сайышкан. Жанек баатыр эл журтун баскынчылардан коргогон. Жанек баатыр узун моюн адам болгон. Кылкылдаган көп колдуу элдин арасында моюну өзүнчө бөлүнүп, алыстан эле таанылып турчу экен. Ошон үчүн эл аны «куу моюн Жанек» деп атаган.

Жанек өзү жоого сак, өтө айлакер, алы жетпечүгө бөөдө тийишпей, катылгандын катыгын берген, тийгендин айласын тапкан, качаар кезде качып кутулган, амалдуу, акылдуу, кылыч менен найзадан коркпой, көөдөн тоскон баатыр

делет. Бугу, сарыбагыш салгылашында көлдүн күңгөйүн Өмүр, тескейин, Тосордун батыш жагын Шарпылдактан Жанек тоскон. Жоо качырып кирип келгенде, Жанек баатыр душманга бышылуу ашты калтырууга болбойт деп, казанда кайнап жаткан (бышып калган) жарманы жутуп, артканын төктүрүп, казанды бошоттуруп аттана бергенде көңүлү айнып кусуп жиберет. Ошондо кусунду аттын жалына жаба берген экен. Кусунду кайнаган ысык жарма болгондуктан аттын жалы жыдып түшүптүр.

Кенжебай Алдашев,

«Кырчын» 1995-жыл, №2-4

Балбай баатырдын дене бою чоң, орто бойлуу, далысы кенен болгон, бирок ал чулдурап сүйлөчү. Мына ошондон улам Балбайды эл «Чулдур Балбай» деп да коюшчу экен. Аны эл ичинде «Беш баатырдын кенжеси» деп айтышчу. Анткени алар – Ногой баатыр, Жанек баатыр, Нурдөөлөт баатыр, Өмүр баатыр, Молдо Алыбек баатырлар эле. Булар казак, калмактын далай жоолорун жыга сайып көп жеңиштерге ээ болгондор.

Балбай болжолу 1791-жылы төрөлгөн. 1867-жылы Алматыдан Ысык-Көлгө алып келип көмүшкөн.

Эсенгул Төрөкан уулу,

Кыргыздын кыскача санжырасы

Бишкек, 1995-жыл. 11-бет

Актан Тыныбековдун «Көкөтөй» деген китебинде 1813-жылы Алыкенин көзү өткөндө баласы Табылды санатта жок аш бергенде (Тоорук сайдын талаасында) Ысык-Көлдөн Боромбай, Зарыпбек, Муратаалы, Токсаба, Ногой, Жунус, Жанек, Алыбек, Балбай, Өмүрлөр барышат (257-бет). Ашка келгендерди айтылуу акын Арстанбек төмөндөгүдөй ырга кошот.

Алыскы жерден келиптир,

Алда канча асыл жан

Зарыпбек, Жанек, Боромбай,

Эшкочонун эр Балбай.

Ушул эле китептин 61-бетинде Ыртыштан жылкы алып келгенде, Желдендердин Жанаги келди дегиче, жан алгыч келди дебейсиңерби деп санжырада айтылат.

Актан Тыныбеков,

«Көкөтөй»

Ошол убакта бугу уруусунун ханы Боронбай бийи, Муратаалы эл көчөөрдө бүтүн айыл башын, айыл аксакалдарын чакырган. Кайсы күнү, кандай көчүүнүн кеңешин кылып, бүтүн бугу болгон жер бир күнү көчүшкөн. Эл көчсүн деген күнү көчпөй калгандар болчу эмес. Күндүн жааны да көчпөй калууга себеп боло алчу эмес. Эл көчтүн болжолдуу күнү кишиси өлгөн айылга гана көчпөй калууга уруксат кылчу. Өлгөн кишини көмөлү деп көчпөй элдин артында калган айыл, жоого алдырып жиберүү коркунучу би-

линген кезде өлүгүн жүктөй качып, эл конгон жерге жетип көмгөн учурлары болуптур.

Чогуу көчүп, чогуу жүрүү элди жоодон сактоонун негизи бир шарты болсо, урууну жоодон коргоонун дагы бир шарты катары баатырлардын көзөмөлү эсептелүүчү. Адатта уруунун атактуу баатырларынын бир-экөө көч баштап, көч алдында болсо, калгандары элдин аркасы болуп, көчтүн аягын иликтеп көчүүчү.

Бугу уруусунун күңгөй жаккы четин атактуу Балбай баатыр көзөмөлдөсө, тескей жактагы четин Жанек баатыр, күн чыгыш жактагы четин Өмүр баатыр башкарып, эл ортодо болуучу. Элди жоодон коргоо эркектердин милдети деп эсептелген.

Талып Молдо (Талып Байболот уулу).

Кыргыздар, 2-том. Бишкек, 1991-жыл. 527-бет

Оруска кыргыз жаңы караган кезде, губернатор Колпаковскийдин жакшы досу Ташкендик Нарынбай дегендин жигиттери, Кулжадан алып келаткан көп төөдөгү булун желдең Жанек баатыр Түптүн эки башы деген жерде олжолоп алганда, Жанек баатырды эч ким эч нерсе кыла алган жок.

Талып Молдо (Талып Байболот уулу).

Кыргыздар, 3-том. Бишкек, 1996-жыл. 132-бет

Сарыбагыштардын жортуулга келгенин уккандан кийин Койке өзүнчө бушайман ойго түшүп калды. Атасына да, башкаларга да сыр алдыр-

бай аттанып тескей жол менен чаап жөнөдү. Тосор суусуна чукулдаганда калдайган калың колдун караанын көрдү. Наркы жээкте Адылдын колу, берки жээкте Намазбектин колу жайгашып туруптур.

82-бет

Балбай баатыр теминип алдыга бастырып чыкты да: Өмүр, ак тууну көтөрүп оң жакка бастыр! Соңунан арыктар ээрчип бөлүнгүлө! Белектер көк туу менен мени ээрчисин! Кыдыктар кызыл туу менен Намазбекти, Бапа менен Туума жашыл туучан Жанекти, Саяктар сары туучан Аалыбекти ээрчип бөлүнүп чыккыла! — деп заңк этти.

68-бет.

...Балбайдын катуу жыгылганын алар да угуптур. Кечээ ордосуна бардым эле сарыбагыштын балдары колумду катуу кысып оорутуп коюшту. Ичтеринде бирдеме бар окшойт. Кабактары түйүлүңкү, этиет болчу, Балбай, — деди Солтонкул.

— Э, коюңузчу Ормонду өлтүргөнүм бир жыл болсо!

— Сактыкка кордук жок деген, балам. Сенин ноокастаганыңды угуп, сарыбагыштын ниети бузулган тура! Өмүр балам, Намазбек, Жанек, Токсаба үчөөнө киши чаптыр. Баягы колу менен үчөө тең ушул жерге келсин! — деди Сарт аке.

70-бет.

Эсенбек Медербеков,

«Кызыл Жалын»

Чээжимжандан – Туума кашка. Туума кашкадан – Кара козу. Кара козунун экинчи аялы Качанайдан – Желдең баатыр. Желдең үч аял алган. Тогузбайдын кызы Тунуктан (экинчи аялы) беш уул көрөт: Азарбек, Муратчан, Куттукожо, Манжы, Маркаш (беш сары катын деп аталат).

Муратчандын экинчи аялынан – Кодор, Сакы, Шанияз. Кодордон – Жанек, Ыса, Муса. Тамгалык Токтонбай Саадабай уулунун, Барскоондук Асанакун уулунун өз ооздорунан жазылып алынган баяндарына караганда, Жанек баатыр он беш жашында жоого кирип, 30–40 жашында кыргыз, казак, калмак, өзбектин төрт тарабына белгилүү болгон.

Ормондун куну деп сарыбагыш бугуну чапканда, бугулар Текестин Жылдыз көлүнө көчүп кетишкен. Ошондо Жанек баатыр «Чегирткеден корккон эгин экпейт, мен көлгө көчөмүн, баягы сарыбагыш жок» – деп биринчи кайтып келет.

1855–1860-жылдардагы бугулардын Орусиянын букаралыгына өтүү кеңешинде да Жанек баатыр катышкан. Жанек баатырдын – Керооз, Чоң тармал, Кичи тармал деген дубан бузган сай күлүктөрү болуптур. Жанек бабабыз Балбайдан эки жаш улуудур же кичүүдүр. Иши кылып эки баатырдын мааракеси бирге өтсө деген тилек.

Өмүрзак Тенти уулу Иманбектегин, «Ысык-Көл кабарлары». 31-июль, 1992-жыл

1842-жыл. Кокон хандыгына каршы кыргыздардын көтөрүлүшү. Ошол эле жылы Бухара эмири Насрулла Кокон ханы Мадалини талкала-

ды. Бардык жерде Кокон бийлигинен кутулууга аракет жүрүп жатты. Ошондо Ысык-Көлдөгү бугу уруусу көтөрүлдү. Кокон хандыгынын аскер күчтөрү жиберилбей же башка жактан жардам келбей Кокон чептеринин сарбаздары көтөрүлүштөрдү басууга чамасы келбей калат. Чептерде жайгашкан сыпайлар менен сарбаздар качууга аргасыз болот. Туткундарды бошотуп элди көтөрүлүшкө алып чыккан, Балбай Эшкожо уулу, Кылыч Кырке уулу, Өмүр, Жанек, Балбак, Матай, Тагай, Ашырбай, Жунуш деген кара букара баатырлары башында турган кара келтек жоокерлерден турган кол, Каракол, Барскоон, Коңур-Өлөң чептерин талкалап, кокондуктарды көл айланасынан кууп чыгат.

Эрнис Турсунов,
«Балбай жана анын доору», 23-бет

Бугуну чапканда, бугуну чапканда эле дейсиң оозундун эни менен бир журтту чаба бербес-тен деги бир далилин айтып чапчы, сен чапсаң да... Желдең Жанек баатыр келатканда: «Жанек келгичекти жан алгыч келсин» деп атын эшиткендер үрпөйчү. Жанек Эртиштен жылкы тийип келатып, береги Арча Килемчеден жолоочулап бараткан жеринде, сенин Адылыңдын катынын олжолоп, жайы-кышы алып жүрүп берген экен. Сен жол тосуп кайсы катынын алып келе койдун?

Түгөлбай Сыдыкбеков,
«Күлкү жана Өмүр», Көкөтөй, 191-бет

ЖАНЕК БААТЫР ЖӨНҮНДӨ ЫРЛАР ЖАНА КОШОКТОР

1. О. Султанов «Балбай баатырдын Жанек баатырга келиши»

«Адам» поэмасынан үзүндү

Омор байке биздин айылдан болот. Тосордон төрөлүп, балалык, өспүрүм кездери бүтүндөй бойдон Тосордо өткөн. Ал эми Жанек баатыр Омор байкенин да чоң аталары болуп кетет. Себеби, Жанектин атасы Кодор менен Омор байкенин чоң аталары – Сакы уялаш бир тууган, Боогачынын балдары.

Ошондуктан, Омор агабыз да, Жанек баатырды эске алып, атайын, «Балбай баатырдын Жанек баатырга келиши» деген үзүндүнү «Адам» поэмасында жазган турбайбы. Мен бул үзүндү кайсы тарыхый окуяга негизделди болду экен? – деген суроого такалдым. Академиянын кол жазмалар фондусунан Белек Солтоноевдин «Балбай кедейчил болгон» деген материалын таап алдым. Кыскасы, Омор байкенин поэмасын да, Белек Солтоноевдин материалын да, сиздерге тартуу кыламын.

Аңгычакты Токотойдун оюна
Кирип келдик сөзгө сапар кыскарып.
Эгер койсо шүк Акундун оюна –
Күчөчүдөй, ызырынып кызарып...
Авам эски киши эмеспи кыраакы,
Сөзгө бурду төркүн-төсү ыраакы:
– Токотойдон өтүп бара жатабыз,
Мында биздин Жанек баатыр атабыз.
Конуш этип жердеп турган эмеспи.
Мерген да экен жок учуру жаза аткан.
Жылкы тийип Каркырада казактан,
Ашып барып белестерден белести.
Ал кездин да турмушу өттү өзүнчө,
А кээ бири болду менин көзүмчө...
Балбай баатыр кабар-атар айттырбай,
Келип түшөт айылына Жанектин.
Балбай эмес, жөн конокту кайттырмай,
Андагынын салтында жок. Жанек ким?
Жаштайынан Жанек баатыр атанган,
Эрөөл түшүп, эр сайышта бата алган,
Тескейде ага теңдеш келээр болбогон,
Арбагы өйдө кызыр алей колдогон,
Буура булчуң, алп денелүү жан экен,
Эки ийнинде эки жолборс ойногон.
Кармаган жер кан чыгарбай койбогон,
Отурганда ат боюндай бар экен.
Жоо жакадан, бөрү жеңден талашып
Турган заман бирин-бири талатып...
А Балбайдын келиши айтпай, тымызын
Андагынын адеп-салты боюнча,
Анча жакшы жышана эмес, курусун
Айтылбаган мөртү бар да оюнда?!

Айтор деги, айылдагы эл үрпөйүп,
 Жанек андан купуя ичтен бүркөлүп,
 Бу Балбайдын оюна эмне түштү деп,
 Жумур тиреп эрибеген күптүү кеп...
 Бирок дагы жай сөз курап сыр бербей,
 Жыл жышаанын, жер ыраңын сурашып,
 Тай союлуп, үйлөр түтүн булатып,
 Бөөдөсүнөн чыккан бир сөз кың делбей...
 Балбай-баатыр өргүп а күн конду дейт,
 Олтурганы малдаш жазбай койду дейт.
 Эртесинде Кыдыр акени алдырып,
 Сөз сүйлөтүп санжыраны чечтирип,
 Сүт эмген бир тайды жана жардырып,
 Сүткө салып кайноосуна жеткирип,
 «Жаргылчактан» Солтобайды алдырып,
 Жар чакыртып, жок дүйнөнү бар кылып,
 Мактап ырдап, Балбайды, ата-конушун,
 Кээде чертип Ырыс аке комузун
 Үч күн, үч түн Жанек конокко алды дейт.
 Сый тутканы баатыр, баатыр кадырын,
 Сыйлады дейт, айтор, абдан катырып,
 Жара чайнап жабагынын жалды жейт.
 Балбай бирок, үндөп койбой үргүлөп
 Отурду дейт, ою эмнеде ким билет?!
 Эртеси анан улуу шашке болгондо.
 Күндүн нуру текши тийип турганда,
 Жай саратан жашылданып жон-жондо,
 Жер жасанып салтанатын курганда,
 Дүнүйө бир бейпилдикке толот го?!
 Сапар карып, кетмек болуп коноктор,
 Калган кезде Ырыс аке жанытып:
 – Келиптирсиң, баатыр, сапар карытып? –

Деп суроону жөнөттү дейт жылдырып.
 Калыбында малдашынан жазбаган,
 Жерди тиктеп оюп кете жаздаган,
 Балбай баатыр көпкөк болуп кыл жутуп,
 Туттуккандай корс-корс айтып салды дейт:
 – Жанек менден жылкы тийип алды – деп.
 Ырыс аке аксакалы уруунун
 Элди ашыра тиктеп карап обочо:
 – Мүйүздүү эненин күңгөйдөгү бир уулун
 Тескейдеги да бир уулу тоносо?!
 Буга менин жетпей турат акылым,
 Жооп айтчы кана, Жанек баатырым?!
 Эр жагында ак өргөөнүн отурган
 Жанек баатыр сынын бузбай отурган,
 – Бир үйүрдү өздүкү эмес, бөтөн деп,
 Казактардан ооп келген экен деп,
 Жээн эле жердин уусун билбеген,
 Каркыранын жайлоосунан көрүптүр,
 Камбыл неме кайрып жүрө бериптир...
 Сунуп ийди дейт ошондо бир бутун
 Балбай баатыр мыкчып алып тизесин.
 Тили менен шимип алып мурутун:
 – Анда ошо жээн кызмат өтөп күнөөсүн
 Жууп келсин, маа бергиле аткарып, –
 Деп ордуна кетмек болуп аттанып,
 Турду деди сөзгө күйөөр түрү жок,
 Көп – сөз буулуп, беркилердин үнү жок,
 Бата тилеп, жалпы чыгып өргөөдөн,
 Айыл бүтүн абажаарып карашып,
 Ак боз үйлөр, жалчылардын алачык,
 Өмүрүндө мындай шумдук көрбөгөн...
 Жээн жолго чыкмак болду камданып,

Бир айыл эл карап турат жанданып.
 Жээн ошондо кызыл көрпө тебетей
 Жигит экен жыйырмаларда жашы бар.
 Кең далылуу, келишимдүү келбети,
 Желге ойногон жээрде күрөң аты бар.
 Те, Чүйдөгү Жангарачтын элинен
 Эрегиште бек мертинип белинен,
 Кулеп баатыр менен чыгып басташып,
 Жангарачтын өзү менен касташып,
 Айбат берер тууган-урук жөн экен,
 Жыты эле жээн, Жанектерге корголоп,
 Өз элинен азган эле кор болот,
 А болбосо накта көк жал бөрү экен.
 Келгенине жыл айлана электе,
 Жанек баатыр жеке чаркын туйдуруп,
 Балбай жактын бир үйүрүн тийдирип,
 Жээнин жумшайт жарап кел деп керекке!
 Баатыр айтса барбай туруп болобу?!
 Жанына алып эки-үч жоон жигитти,
 Камынган жоо камы жокту коебу,
 Торойто чаап жылкыдагы жигитти,
 Бир үйүрдү бөлүп айдап келишет,
 А Балбайлар казактардан көрүшөт.
 Жер тамырдан эл тамыры көп деген,
 Кыңыр ишиң кыйыр чалбай өтпөгөн,
 Антип-минтип Балбайга да жетиптир.
 Балбай анда алты ай коюп унчукпай,
 Келбедиби акыр келчү кырсыктай,
 Мүдөөсү анын – сес көрсөтүп кетиште.
 ...Жээн жолго чыгып калат камданып,
 Бир айыл эл карап турат жарданып.
 Кайырлашып «чү» деп жөнөй берерде,

Как жүрөккө Балбай канжар малды дейт.
 Сабагынан кыйылгандай берене
 Ат үстүнөн жээн кулап калды дейт.
 Канын сүртүп ак бозунун жалына
 Канжар – шабын салып коюп жанына,
 Бастырды дейт атын кагып, теминип,
 Абажаарып турган айыл эли бүт,
 Теңселишти жер силкинип кеткендей,
 Үрөйү учуп адашкандай акылдан.
 Анан бир үн чыкты деди бакырган
 Ачык күндө күн күркүрөп өткөндөй:
 – Айланайын, шордуу жалгыз берекем! –
 Ал жээндин жалгыз таежеси экен...
 Деп үшүнтүп, авам сөзүн аяктап
 Салаасына салып сакал тарады.
 Келдик экен деген өңдүү каякка
 Терезеге мойнун созуп карады.
 Уккандардын баары калды тунжурап,
 Ээрди желке сары неме ылжырап
 Желкесинен көп деле элден уялбай,
 Эс эндирейт астыңкы ээрдин жыя албай.
 Кара киши мандайы кууш эки эли
 Бети кургап кеткен күнгө карайып,
 Эки көзү – эки чөйчөк алайып,
 Аттыкындай күрс-күрс чыкты жөтөлү.
 «Дамбалы көк» кызыл келин томсоруп
 Бир бутуна туруп алган комсоороок.
 Жээн эмес, мен жылкыга тийгендей
 Жээнди эмес, мени Балбай сайгандай,
 Жанек, Балбай – эч киминен ийменбей
 Айтчу сөздү айтып барам ар кандай.
 Ойлоп аттан кулап түшкөн жээнди

Жүрөк сыздап кейитемин зээнди.
 Элестетип кең далылуу кебете,
 Көздөн кетпейт кызыл көрпө тебетей.
 Жээн арманын мен ичимден армандап,
 Көрүп барам аны өзүмдүн агамдай.
 Мага түшкөн кайгы болуп карандай,
 Андай болгон эместир да, жалган да! –
 Дегим келет, бирок шагым качырап
 Сынып барат, көрсө экемин жашыраак...
 – Көрдүңөрбү, андагынын турмушун:
 Бир-бирине камдаганы – зомбулук.
 Бир-биринин түшүрө уруп жылдызын
 Алдуулары алсыздарын кор кылып...
 – Качан болсо зордун иши – зор тура!
 – Кайда болсо – кордун иши – кор тура!
 – Андайларды санай берсе толтура!
 Турмуш деген кайталанма жол тура!
 – Ой, аксакал, азыр деле кээ бирөө
 Азап чегип калып жүрөт бейкүнөө –
 Деп, жаш жигит, студент го, кыязы
 Авам айткан тиги аңгеме тууралуу,
 Талаш кылып кадимкидей кызандап
 Авакемден мындай суроо сурады:
 – Жетимиштеп жашаптырсыз мына сиз
 Көрүп, билип эки заман тарыхын.
 Азыр бизге сүйлөп берип турасыз
 Капка сал дейт айткан сөзүн карынын.
 Биз баарыбыз угуп келе жатабыз,
 Ден соолукта дагы көпкө жашаңыз,
 Сиз билгенди биздер кайдан билелик,
 Сиздей кары бара жатат түгөнүп.
 Мында биздин «Дружбаны» алалы:

Бир кары жок сиздей кадыр-барктуу
 Санжыралап сөз сүйлөгөн нарктуу,
 Арак ичет текши калбай жан-алы.
 Аны койчу, аны мындай коелу,
 Телегейи тегиз заман болгонбу?
 – Атаң эт же, дагы эмне дейт бул чунак?! –
 Томогосун алган бүркүт өңдөнүп,
 Карап калды көзүн тигип жылтырап,
 Кашы үйрүлүп, бешенеси дөңдөнүп.
 Анан сурап кай жер, кайсы элденин,
 Айтып өзү ал эл кимди бергенин,
 Ал баланын бүткүл жерге-жээгин,
 Ким таяке, ким куда-сөөк, жээнин,
 Айтып берди аралашып жүргөндөй,
 Тилекматтын Чыныбайын баш кылып,
 Куйма кулак билемсиз деп жаш туруп,
 Студенттин ичин артып билгендей.
 Акырында кайра өзүнөн сурады:
 – Кана айтып бер, балам, өзүң тууралуу.
 Сурап алып бала суроо сураарын,
 Кутула албай чыккан өңдүү артыгы,
 – Эми, аксакал! – деп кашылап кулагын,
 Ыңгыранып өзүн коомай калтырып:
 – Менде эмне кеп, мен бир жүргөн студент,
 Кеп салсаңыз сиздердикин укчу кеп...

229-бет

О. Султанов,

«Жан берели сүйүцгө».

Акыл концерни, Бишкек, 1996-жыл

2. «Эр Балбай кедейчил болгон»

Белек Солтоной уулу

Үч жаш бөбөгү, жесир катын энеси менен бир боз бала жигит ыйлап, зарлап чубашып Балбайга арызга келет. «Мен Жанектин алдындагы бир байдын коюн кайтарып эки жылдык акыма былтыр бир көк мээ тай кунаажын алдым эле, ал былтыр букадан чыгып, быйыл тууп берди, анын сүтү менен жаш бөбөктөрүмдү жана жесир энемди багып турчу элем. Бая күнү жөө-жалаңдап казан, тулганы ошол уйга артып, көчкө жете албай, соңунда бара жатсак, баякы малайлыкка жалдап, тай кунаажын берген киши келип, сага бооз кунаажынды жаңылыш берген экенмин. Бул уйду өзүм аламын дегенинен бербеймин десем, энем менен өзүмдү уруп, уюмду тартып алып кетти. Артынан үч мертем барсам бербеди дегенде Балбай, «Жанекке айттыңбы?» дегенде, бала жигит жок айтпадым деген. Андай болсо Жанекке баргын дагы мени алып берсин деп айтты десең алып берет дегенде, Жанекке барып айтса, ага дагы бербейт. Экинчи жиберсе дагы болбойт. Акыры Жанек бул менин айлымда жүргөн башка элден келген жалгыз үйлүү киши эле, өзү качанда болсо тил албай турган кырс адам экен. Мага келип туруп калгандыктан тентектигин кечирип жүрөмүн дейт. Балбайга бала жигит экинчи барат, Балбай киши кошуп Жанекке дагы жиберет. Анда да уюн бербейт. Бала үчүнчү барганда Балбай он чакты киши менен Жанектин айлына келип баягы бай-

ды чакыртып алып, бул бечара жетим бала, жесир катынга эки жыл коюнду бактырып берген акынды кайра тартып алыпсың. Уюн бергин дегенде, баягы киши бербеймин дейт. Балбай: — Антпе, бечаранын акысын жебе, уюн бергин деп улам-улам айтса да болбогондо, баягы байды Балбай баса калып, бычак менен жүрөккө малып алып, мунун малына эч зыян келтирбей элине көчүрүп жибергин деп, баягы бала жигитти алып барып, өз малынан бир музоолуу уй берген».

Кол жазмалар фондусу, 1864/464

Сиздер Белек Солтоноевдин фондудагы маалыматы менен таанышып чыкканыңыздан кийин айтаарым, Омор байке поэмасына ушуну негиз кылып алган го деген ойго кетем. Балким, башка бир маалыматтардан алгандыр. Ал автордун өз эрки эмеспи...

3. Олжобай Сагынбаев

«Жанек баатыр жөнүндө»

Сен айткандай бугу эмес катындар,
Бугуларды чулдур Балбай баптаган,
Өмүр, Жанек, Намазбектей баатыр бар.

71-бет

Намазбекти тындым кылып жайласак,
Өмүр, Жанек, Алыбекти айла таап.
Кармап алып мууздап канын шимирсек,
Анан кими баш көтөрүп кармашат. 86-бет

Эр Намазбек, Өмүр, Жанек, Алыбек,
Тураары чын калыс үчүн баары бек.
Бирок кийин жалгыз бизге чабышуу,
Сарыбагыштын колу күчтүү саны көп.

92-бет

Бүткүл бугу эместигин катындар,
Бул чабышта көрсөтүшкөн баатырлар.
Айтпасак да калгандарын бүт санап,
Эр Намазбек, Өмүр, Жанек баатыр бар.

93-бет

Алкым жолго эр Намазбек барат деп,
Орто жолду Жанек баатыр алат деп.
Өмүр менен Алыбекти ээрчитип,
Балбай баатыр жээк жолдо калат деп.
Жашыл тууну алып баатыр даректүү,
Желдең, Бапа ээрчишип Жанекти.
Көлдүн башын Балбай, Жанек алышсын,
Так ортосу бул жер болор чабыштын.

Олжобай Сагынбаев,

Намазбек баатыр

Намазбек баатыр бугу, сарыбагыш урушунда
Кыдыктардын башында турган баатырлардын
бири болгон. Олжобай Сагынбаев «Намазбек
баатыр» аттуу китебинин бир топ жерлеринде
Өмүр, Балбай, Алыбек баатырлардын катарында
Жанек баатырды да айтат. Биз ошондой жерлер-
ди атайын белгилеп көрсөттүк. Намазбек баатыр
жөнүндө айтсак, ал ошо бугу, сарыбагыш уру-
шунда курман болгон.

4. Алдаш Молдо

«Жанек баатыр жөнүндө»

Шыкыраган калың кол,
Шын-Атадан жөнөлдү.
Дөң булакка жөлөндү,
Чаң чубалып бөлүндү.
Туу калкылдап көрүндү.
Ак асаба кызыл туу,
Айгайлаган ызы-чуу
Айылды басып жоо келди,
Айла табаар кез келди.
Өмүр баатыр, Эр Балбай,
Токсаба менен чоң Ногой,
Баатыр Жанек, чоң Карач,
Зарыпбек менен Качыбек. 25-бет
Эр Жанекти баш кылып,
Ирети менен маш кылып,
Кыдык менен желдеңден,
Уруш жайып билгенден,
Белсенип түрүп билекти,
Бергин деп кудай тилекти.
Бапа менен Желдеңге
Баш кылды баатыр Жанекти. 28-бет
Таштабайын билгенди,
Жазайын Бапа, Желденди,
Жанек баатыр баркылдап
Жашыл туу колдо жаркырап,
Кодордун уулу эр Жанек,
Жалманбеттин Ажыбек,
Бапалардан Берикбай,
Азарбектин Акидей,

Карабаштан эр Далдай,
 Канча баатыр бир калбай,
 Аблакенин Шумбала,
 Ат ойнотуп чакырат.
 Бапа Желдең бөлүн! – деп,
 Баарың тегиз көрүн – деп
 Жашыл тууну белгилеп
 Жаңылбастан жүрүң деп,
 Желдең, Бапа бөлүндү,
 Тегиз келип көрүндү.
 Жалпы Туума бөлүндү,
 Жашыл туу алып көрүндү.
 Желдеңдин туусу жашылдан
 Таанылсын деп ушундан.
 Өмүр баатыр, эр Балбай,
 Баатыр Жанек, эр Далдай,
 Баатырлардан бири калбай,
 Алга карай алкынып,
 Ак шумкардай талпынып.

31-бет

30-бет

32-бет

Алдаш Молдо, «Ормон – Балбай»
 Бишкек, 1992-жыл

Алдаш Молдонун «Ормон – Балбай» чыгармасы бугу, сарыбагыш урушун абдан так, ачык сүрөттөгөн эң эски чыгармалардын бири болуп эсептелет. Деги эле чыгарма канчалык эски болсо, чындыкка ошончолук жакын болоору объективдүү көрүнүш эмеспи. Бул жерде ачык эле көрсөтүлгөндөй Бапа, Желдеңдин башында Жалманбет, Ажыбек, Берикбай, Акидей, эр Далдай, Шумбала жана башка баатырларды жетектеп жашыл туучан эр Жанек жүрдү деп айтылып жатпайбы.

5. Жанек баатырдын кичүү аялы Эркегандын кошогу

Иле менен Таластан,
 Эрдигинди карасам,
 Эртеги өткөн Манастай.
 Башында кундуз тебетей,
 Манастын уулу Семетей,
 Адагы сизге жар болсун,
 Антара тердик көпчүктөй.
 Эрдигинди карасам,
 Эламан байдын Төштүктөй,
 Нокору өтүк өкчөдөй,
 Падышам Айдаркандын Көкчөдөй,
 Эки дүйнө тең эмес,
 Падышам эр Манастан кем эмес,
 Актай кызыл толуктун,
 Абылай төрө сыяктуум,
 Айткан менен келеби,
 Алган кудай береби,
 Бетим канга жуулду,
 Белим кындай буулду!
 Падышам өлдү дегенде,
 Казак менен кыргызга,
 Хан өлдү деп угулду,
 Базардан алган алтын так,
 Өңгө жалган өлүм ак,
 Асылым Жанек өтүптүр,
 Артында калган акыл тап.
 Калаадан акча бөз келет,
 Кожодон мизел сөз келет,
 Акырет кеткен падышам,
 Кай убакта кез келет.
 Таң атардын кармасын

Тамшандырдың өлүм сен,
 Күн чыгардын керимсел,
 Күңгүрөттүң өлүм сен.
 Эртелүү айткан уйутуң,
 Эсимден кетпейт күйүтүң,
 Арчадан кылган бейитиң,
 Падышам алсыратты күйүтүң.
 Күлүгүң жолго ыргыттың,
 Падышам күйүтүң санап карыттың.
 Жоргонду жолго ыргыттың,
 Падышам жоругуң санап карыттың.
 Жүзүн жуубас бакылдан,
 Падышам качыр өткөн эмеспи.
 Дүнүйөнүн баарысын,
 Чачып өткөн эмеспи.
 Тушумда пулум барында,
 Тушу менен жесирмин,
 Тушумдан тулум кеткен соң,
 Тумшугуң жеген кесирмин.
 Бетегелүү жондойум,
 Бек алдына барганда,
 Бетегелүү кымкап тондойум.
 Карагандуу жондойум,
 Кан алдына барганда,
 Кара кымкап тондойум.
 Улуу тоо башы желдейди,
 Улар учпас белдейди,
 Падышам ургаачы туубас сендейди.
 Кара тоо башы желдейди,
 Карчыга учуп жем жеди,
 Падышам катындар туубайт сендейди.
 Каңгайдан жылкы кууганым,
 Асылым Жанек бууданым.
 Текестен жылкы кууганым,

Теңтушум Жанек бууданым.
 Текестен жылкы дыргыткан,
 Телкүрөңүн шыргыткан,
 Падышам теңтушка соогат ыргыткан.
 Бээжинге барса жол чалган,
 Падышам беш жүз киши кошчу алган.
 Алдын тосуп эр сайган,
 Аттанып чыкса ак жолтой,
 Атышкан жоого сан колдой,
 Кытайга барса ак жолтой,
 Кыйкырган жоого сан колдой.
 Жайылуу кийик териси,
 Жасоолуу жоонун бөрүсү
 Күрмөлүү кийик териси,
 Күрдөлдүү жоонун бөрүсү,
 Алтындан эшик дарбазаң,
 Айды көздөй дат кабат.
 Айыл үстүнө жоо келсе,
 Аттана коюп ким чабат,
 Күмүш эшик дарбаза,
 Күндү көздөй дат кабат.
 Үй үстүнө жоо келсе
 Кете коюп ким чабат.
 Төрт түлүгү тең эле
 Падышам эмнең журттан кем эле.
 Күңгөй менен тескейге
 Падышам капкалуу коргон чеп элең,
 Шумкар элең чебиң жок,
 Падышам тула бойдо кемин жок.
 Мен кара бет Эркеган,
 Далай элде кеп болоор.
 Өзүнүздөн жаш калган,
 Барканың да эр болор.

Байбиче калды сарайда,
 Балдарың өсөр далайда.
 Кула боз күлүк мингенден,
 Урушка мурун киргенден,
 Ага-ини тууганын,
 Уятын чаап башкарган.
 Мен кара бет Эркеган,
 Падышам урматын көрбөй жаш калган.
 Жылжытып күлүк мингенден,
 Жыйынга мурун киргенден,
 Ага-ини тууганын,
 Сыпайысын башкарган.
 Мен кара бет Эркеган
 Падышам жыргалын көрбөй жаш калган.
 Суусар бөрк кийдин чекеге,
 Сымбатың барсын Мекеге,
 Бешенең барсын бейишке,
 Мен кара бет Эркеган
 Бейпайга салдың кейишке.
 Жоолугуң толгон дилде бар,
 Жомокто Манас болбосо,
 Жорткону сиздей кимде бар.
 Санатта Манас болбосо,
 Сайганы сиздей кимде бар.
 Ак боз ат кошкон тагалар,
 Айылдан жылкы багалар.
 Жээрде ат кошкон тагалар,
 Жезектүү жылкы багалар.
 Куу чунак минип көп жүрдүң,
 Тууганыңа бек күйдүң.
 Душмандан айдап жеп жүрдүң,
 Черикке кылдың жапаны,
 Четинен аштык алдырып,

Дыйкан кылдың бапаны.
 Көчпөсө күлүк желеби,
 Көлгө буудай бышпаса,
 Көйкаптан бара келеби.
 Шайыр жорго басыктай,
 Кара бойуң казыктай,
 Карага салган бастадай,
 Кара бойуң тасмадай.
 Каздай болгон моюнуң,
 Кашкайып күлгөн оюнуң.
 Мен кара бет Эркеган,
 Падышам сагынтарсың коюнуң.
 Ай кыйадан батабы,
 Алты канат ак үйүң,
 Маймыл ойноп жатабы.
 Күн кыйадан батабы,
 Акелер тердеп мен кеттим,
 Арстаным Жанек кайтабы.
 Жети канат ак үйдө,
 Жигиттер тердеп мен кеттим,
 Жолборсум менин кайтабы.
 Бир эки айткан сөзүмө,
 Падышам ыраазы болгун өзүмө.*
 Жанек баатырдын катыны Эркегандын кошкону
 Желдең уруусунан, Ысык-Көлдүк 1890-жылы
 алынган. 1922-жылы Нарындын Эсенгул
 болушундагы Алтай Айдарбек уулунун
 айтуусунда, Каюм Мифтаков тарабынан
 жазылып алынган.

* Латын тилинен кыргыз тилине Бозумбаева Саадат тарабынан которулду.

Азыр эле сиз окуп чыккан кошок, Улуттук Илимдер Академиясынын кол жазмалар фондусунан табылды. Фонддо кол жазмалар адегенде область, анан район боюнча бөлүштүрүлүп карточкалар, турган орду боюнча изделет. Мен Жанек баатыр боюнча маалыматтарды Ысык-Көл областы боюнча табам го деп, издеп жаттым. Балбай баатырга тиешелүү эки-үч маалыматта Жанек баатыр учкай айтылып, мени канааттандырбады.

Бу Жанек баатыр, жарыктык, Нарын жакта көп жүргөн экен, ошол жакта болуп жүрбөсүн деп, Нарын областын аңтарып кирдим. Кудай жалгап, ушул Эркеган эненин кошогуна тапкандан кийин сүйүнгөнүмдү сураба?

Кошок 1890-жылы алынган деп жазылган. Мен ушуну Жанек баатырдын дүйнөдөн кайткан жылы деп эсептеп жатам. Себеби Жантай чоң ата ушу 1890-жылы туулуп, 1969-жылы июль айында 79 жаш курагында дүйнөдөн кайтып жатат. 1890-жылы Жанек баатыр дүйнөдөн кайтканда Эркеган эне айткан кошок, эл арасына тарап кеткен окшойт. Алардын ичинен айрым бир Алтай Айдарбек уулу өңдөнгөн «куйма кулактар» фольклор жыйноочу, окумуштуу Каюм Мифтаковго айтып берип жатпайбы...

6. Асек Казиев

«Жанек баатыр жөнүндө»

Жети жүз ашык кол алып,
Жигиттен тандап мол алып,
Жанек, Керет, Ашырбай
Жан жолдош кылып чогуу алып,
Куткарам деп келипсиң,
Каркыра туштан кол салып... 12-бет
Унчукпай Балбай тышка чыгып барат,
Көргөнгө түзгө отурган болуп калат,
Чакырып Мойнок деген бир баласын
Чырагым баргын деди бачымыраак.
Өмүргө, эр Жанекке кабар айткын.
Куткарып алып калсын, аскер курап.
Алардан бир ылаажы болбой калса,
Абакең келбес сапар кетээр убак... 82-бет

Асек Казиев, «Балбай баатырдын керээзи»,
Бишкек, 2005-жыл

Асек Казиев кийинки муундагы акындардын катарына кирет. «Балбай баатырдын керээзи» аттуу чыгармасында Балбай баатырдын эрдигин, акылмандыгын, баатыр менен ошол убакта алака түзгөн инсандар жөнүндө маалыматтарды бир кылымдан ашык убакыт өткөндөн кийин, азыркы күндүн көз карашында чагылдырып берген. Мезгилдин далай элегинен өтсө да, «Асый карыбайт, алтын чирибейт» демекчи, Балбайдын эрдиги, жасаган иштери элинин эсинен кетпегени ушу.

Биз жогоруда келтирген үзүндүдө да, Балбай баатырдын башына кыйынчылык келгенде Жанек, Өмүр, Керет, Ашырбай баатырлар анын кыйышпас достору экенин, ошолор гана күйүп, аны душмандын колуна куткарып алаарын, Балбайдын өз сөзү менен бердиргенине күбө болобуз.

Асек Казиевдин бул чыгармасын, Кыргыз Эл акыны, ыраматылык Байдылда Сарногоев жогору баалап, убагында батасын берген.

ЖАНЕК БААТЫРДЫН ИЗИ МЕНЕН

Жанек баатырдын Боронбай тарабынан куугунтукталганын жогоруда кеп кылганбыз. Ал турсун, Чокон Валиханов дагы Боронбай тирүү кезинде Жанек Тынымсейит туугандарынын арасында жүрөт деп жазат. Ошол айтылгандар боюнча Москвалык белгилүү публицист, этнограф, Россия Федерациясынын географиялык коомунун анык мүчөсү Куксин Константин жана Жанек баатырдын бешинчи муундагы урпагы, менин уялаш бир тууган агамдын баласы Сарыгулов Токтосун болуп Тынымсейит уруусун кыдырып чыктык. Тынымсейит уруусу Нарын өрөөнүнүн Долон ашуусунун ар жак бер жагындагы жайлоолордо жана Оттук айылынан баштап Нарынга чейин созулган өрөөндө жашашат экен. Басымдуу көпчүлүгү ошол өрөөндүн сол тарабына туташ жайгашышкан. Биздин биринчи эле барган үйүбүз белгилүү жазуучу Бейшенбай Усубалиев айткан Такиш Курмановдун Оттуктагы үйү болду. Оттук айылына караңгыда барып калдык. Сурамжылап отуруп Такиш аксакалдын үйүн тапсак, ал киши Кара-Кужурда жайлоодо экен. Уулу Адылбек азыр барсаңар деле

болот деди. Жаан себелеп турган, көрбөгөн жердин ой-чуңкуру көп деп мен болбой койдум.

Адылбектен «Жанек чоң атамды билген айылда Кутман карыялар барбы?» – деп өтүнгөнүмдө Кудайбергенов Сабыр деген аксакалдын бар экенин айтты. Түн бир убак болуп калган эле. Бизге убакыт өтө кымбат, ошондуктан түз эле Сабыр аксакалдыкына жөнөдүк. Жети түндө келгенибизге карабай, аксакал жана анын үй-бүлөсү жакшы тосуп алды. Чай үстүндө биздин сурам-жылаганыбызга 79 жаштагы Сабыр аксакал жалпы жонунан Жанек баатырды билээрин, Балбай баатырдын үзөңгүлөш шериги экенин, бугу, сарыбагыш салгылашында далай эрдик кылганын айтты. Нарын тарапта жашаганын укпаганын эскертти. Жанек баатырды билген кары адамдар барбы? – деген сурообузга: Эмгекчил айылында Шамен болуштун Төрөгелди деген токсондогу карысы барын, Осмон деген абдан чоң санжырачы кишинин көзү өтүп кеткенин айтты. Түнкү саат 11 болуп калгандыктан ошол Оттуктагы Зейнеш эженикине конуп калууну чечтик. Кыздан айланса болот, Зейнеш эже бизди мурда көрбөсө да, мурда көрүп жүргөндөй тосуп алды. Жети түндө келип уулун ойготуп, тамак жасатып, бүлүнүп калды. Эжем эл-журтту, тууган-туушкандарды сурап, каза болгонуна бир жылдай болуп калган Насирдин жездени эскерип, куран окуп, кеп кылып отуруп саат бирлерде жаттык.

Эртеси эрте туруп, чай-пай ичкен соң, эже жана балдары менен коштошуп, Эмгекчилди

карай жол тарттык. Түндөгү Сабыр аксакал айткан Шамен болуштун уулу Төрөгелди аксакалды да таптык. Төрөгелди аксакал токсонго келгенине карабай, али сынын жоготпогон шадылуу зор киши экен. Жаш кезинде кармаган жеринен кан чыгарган карылуу балбан болсо керек. Себеби, саламдашып кол кармашканда а кишинин колунан токсонго чыккан жашына карабай кабыштыра кармаган карууну көрдүм. Төрөгелди аба, кошунасы 55 жаштагы Мамбетсалиев Кудаш болуп чай ичип отурушкан экен. Биз баарлашып, жөнжайыбызды айткан соң, Төрөгелди аксакал жалпы жонунан кечээки Сабыр аксакал айткан сөздөрдү айтып Нарындагы Тынымсейит арасында Жанек баатырдын жашаганын укпаганын айтты. Нарын тарапта кыргыздар жер үйлөрдө качан жашай баштаган? – деген сурообузга, мен билгенден көптөн бери эле жашап келгенин, анын үстүнө, бул жактагы кыштын катаалдыгынан улам ыктоо жерлерди казып жиберип, жарым жер үйлөр көбүрөөк колдонулган. Ошондой жарым жер короолорду өзү көрүп, жер үйдө жашаганын билгизди.

– Осмон аттуу санжырачы боюнча эмнелерди айта аласыңар, ал кишинин айткандарын жазган, иликтеген бирөө барбы? – деген сурообузга: Осмон өтө куйма кулак, ушу Нарын тараптагы санжырачылардын эң мыктысы эле. Ар бир окуяны байланыштырып, далилдүү айтчу. Балыкчылык Орозакунов Марат деген жигит типографияда иштейт, ушул айылдык Арстанбек Сопакунунов экөө Осмон аксакалдын жыйнап

жүргөн бир топ материалын чыгарабыз деп алып кетип, ошо боюнча жок. Аңгыча ошол жерде отурган Мамбеталиев Кудаш Осмон аксакалдан укканымды айтып берейин деп калды.

– Айтыңыз десек, төмөнкү эки окуяны айтып берди.

Биринчи окуя:

Аты жөнүн так айта албайт. Бирок калмактар экен. Жанек баатыр калмактардын баатыры менен жекеге чыгат. Бир-эки сайышып, алыша алышпайт. Үчүнчү жолу чаптырышып келип сайышканда Жанек баатыр калмактын баатырын ыргыта саят. Бирок, сүрдүгүп отуруп, сайышкан жер калмактардын жоокерлери турган жерге туш келип калган экен. Аны байкашпайт. Жанектин жигиттери тээ алыс калыптыр. Жалаң калмактын курчоосунда калганга Жанек баатыр сестене түшөт, бирок сыр билгизбей «Жанек», «Жанек» деп ураан чакырып, өзүнүн кошуунун көздөй чабат. Ошондо калмактар чарт жарыла берип, Жанек баатыр менен кошо «Жанек», «Жанек» дешип ураан чакырган дейт.

Жанек баатыр жарданып анын эки жаатында Жанек, Жанек деп турган калмактардын коштоосунда өз жигиттерине өтөт. Жигиттерине жоо жеңилди, артка кайталы, карапайым жигиттерде эмне айып деп, колун алып кайтып кетет.

Экинчи окуя:

Жанектин эки булагы болгон дейт. Ошо булагына келип караганда, эгерде булактар оргуштап жатса анда эл тынч эмес, жоо келатат сак болгула деп жигиттерин даярдап, ат жарагын камдап дегендей күтүнүп калчу экен.

Эгерде булактар тынч турса, анда эл да тынч, беймарал оокатыңарды кыла бергиле дечү дейт. Осмон аксакалдын айтуусунда ошо булактын жанында Жанектин ак тамы болгон. Жанек баатыр ошол жерде кыштап, эл-жерин душмандан коргоп турган.

Бизди ушу эки окуя бир топ ойлондуруп койдү. Себеби, бул Нарын тарапта «Жанек булак» деген жер барбы десек, андай жер жок экенин айтышат. Бизде көлдө Коргондуу-Булактын жанында «Жанек булак» бар деп укканым бар эле, Осмон аксакал ошол булакты айтып жатпасын, деген ой келди.

Төрөгелди аксакалдар менен коштошуп жолго чыктык. Эмдиги сапарыбыз Нарын шаары. Токтосун инимдин ак жоргосу бизди тез эле Нарынга алып келди. Нарында Төрөгелди аксакалдын инилери болуп кеткен Акматбек Надырбеков деген 88 жаштагы карыя бар, ошо кишиге да кайрылып көргүлө дешкен. Кудай жалгап, Акматбек аксакал үйүндө экен. Учурашып, ал жай сурашкандан кийин аксакал да чечилип кетти. Жанек баатырды жалпы жонунан билип, тагыраак эч нерсени айта албады. Бирок, Акматбек аксакал Алыкенин ашын, Көкөтөйдү, Калыгул олуянын жоруктарын ушундай айтат экен дейсиң, төрт саат кантип өтүп кеткенин, өзүбүз да билбей калыптырбыз.

Акматбек аксакал бизди Нарын областы боюнча санжырачылардын жеңүүчүсү Мукаш аксакал менен телефон аркылуу байланыштырды. Иним сүйлөшсө, ал киши деле жарытылуу эч

нерсе айта албаптыр. «Чет Нура» деген айылда 100 жашка чыккан карыянын дайынын уктук. Нарындан чыга берип, чыгышты көздөй шагыл жол менен жөнөдүк. 25–30 чакырымдай жүрүп, карыянын үйүн таптык. Карыя 100гө чыкканына карабай али тың, сөздөрү орундуу экен. Жанек баатыр жөнүндө көп маалыматы болбогону менен, Табылды тууралуу, калмактар боюнча абдан сонун нерселерди айтып берди. Биздин Жанек баатыр боюнча ишибизге ийгилик тилеп, батасын берди.

Буга чейин Боронбайдын куугунтуктоосунун айынан Жанек баатыр Тынымсейиттердин арасында жүргөн деген маалымат бар болчу. Биздин негизги максатыбыз да ошону тактоо, Жанек баатырдын изи менен жүрүп, маалыматтар болсо топтоп келүү эле. Өзүңөр күбө болгондой, Жанек баатыр Нарын боюнда, Тынымсейит туугандардын арасында жашабаптыр.

Экинчиден, Тынымсейит туугандардын алгачкылары Нарын жергесине келгенине 150 жылдай болуптур, ошондо 1858-жылдар болуп калат. 1856-жылы Ч. Валиханов Ысык-Көлгө келип, Жанек баатырга Жети-Өгүздө кезиктим деп жазат.

Ошол эле Чокондун Боронбайдын тирүү кезинде Жанек куугунтукталган, Тынымсейит туугандарынын арасында жашаган дегени да бар.

Демек, Жанек баатыр ушул көлдөгү Тынымсейит туугандардын арасында жашаган. Тынымсейиттер көчүп кеткиче азыркы Тоң, Жети-Өгүз,

Ак-Суу, Түп райондорунда көчүп-конуп жашап келишкен. Көлдүн манабы Боронбай кышкысын Жуукуну жердеп, там салып, алма, өрүк тиккен деген сөз бар. Эгер андай болсо Жанек баатыр Боронбайдан алыс, «Жанек булакта» жашаган деген болжолубуз туура болуп жатат.

Жуукудан Жанек булакка чейин 100 чакырым. Илгерки ата-бабалар үчүн жетишээрлик алыс аралык. Менин болжолумда, «Жанек булакта» Жанектин жигиттери жана туугандарынан сырткары Тынымсейиттер да жашаган. Тынымсейиттер ошондой эле азыркы Тоңдо, Бөкөнбайда ж. б. жерлерде жашап турушкан. Ушул жерлерден Нарын тарапка оошкон.

Менин бул болжолумду биз Нарындан кезиккен карыялардын сөздөрү да тастыктап турат. Нарындан келген соң, «Жанек булак» оюмдан такыр кетпей койду. Анткени, менин болжолумду далилдешим керек да. Ошол максатта спорттун сууда сүзүү боюнча эл аралык чебери, Казакстандын эмгек сиңирген усулу Ольга Будская, бизге белгилүү Россиялык окумуштуу Константин Куксин, шакирти Майя Галеева болуп Жанек баатырдын Тосордун жайлоолорундагы жүргөн жерлерине жана «Жанек булакка» баруу максатында аттандык. Совет учурунда даңгыраган сонун жолдор азыр ушунчалык бузулуп, жүрүүгө болбой калыптыр.

Укканыбыз боюнча, Жанек баатырды сууга алган ташты табуу максатында Алтын-Күңгөй жайлоосуна бардык. Ал жердеги малчылар Шайлообай Калбыков, Аралбай Жапыевдердин ай-

туусу боюнча «Жанекти сууга алган ташты» таба албадык, ал эми «Сагынбек өлчү деген журтту» таптык, «Жанек ташты» табуу мүмкүн болбоду.

Биз «Жанек булакты» көздөй жөнөдүк. Коргондуу-Булак өрөөнү эки жагы тоолор менен курчалып, Тосор, Кажы-Сай, Бөкөнбаев кыштактарынын ортосундагы аралыкта чыгыштан батышты көздөй созулуп жатат. Бул өрөөн түштүгүнөн Тастар ата тоо кыркалары, түндүк жагынан Сөгөттү тоо кыркаларынын ортосунда туурасы болжол менен он чакты, узуну отуздай чакырым болгон түз жер. Өрөөн боюнча мөлтүрөгөн суу агат. Ал эми түштүк жагында «Жанек булак», Коргондуу-Булактардан эл суу ичет.

Бузулган жолдор, тоо таштардын арасын ара-лап, «Жанек булакка» араң жеттик. Кийинки 50 жылда эл отурукташып, азыр 30 түтүнгө жакын эл жашайт экен. Ушул айылдагы карыяларды сураштырып – Дүйшөев Татай, Абдылдаев Амантур аксакалдар менен баарлашып калдык. Булардын ичинен айрыкча Абдылдаев Амантур бизге кызыктуу маалыматтарды берди. Ал кишинин айтымында бул жерде жашаганына кырк жылдай болуптур. Мен адеп келген жылдары «Жанек булакта» саналуу эки-үч үй-бүлө бар эле. Кийин совхоз сарайларды куруп чоңоюп кетти. Булак өзү да ачык жерде болуп, айыл эли ошол жерден суу иччү. Мобу дөбөнүн артында «Жанектин ак үйү» деген үй болоор эле. Ошол убакта үйдүн керегеси менин бел кырчоомдон келип, жалпы тулкусу даана билинип турчу. Кийин совхоз өлгөн малдын башын чаба турган жай кылды, терең аң казып ошого

көмүштү окшойт. Азыр аңгек толуп калган чыгаар. Бул курчалып турган жер жана андагы кичинекей там илгерки «Жанек булактын» орду. Эки-үч жыл болуп калды «Таза суу» программасы боюнча суу түтүктөрү коюлуп, ушул айылдын ар бир үйүнө суу жеткирилди.

– Амантур аба, сизге рахмат, айтыңызчы, Жанек деген ким болуптур?

– Мен деле жакшы билбейт экенмин. Айтышат Жанек ажыга барып келген, жанагы ак үйдө жашаган деп. Андан бери көп жылдар өтпөдүбү.

– Аба, Жанек деген баатыр болгон. Ушул жерде турган болуш керек, биз ошол кишинин изи менен ушул жерге келдик. Эстесеңиз дагы кимден кандай сөз уктуңуз эле?

– А баса, мен адеп келген кезде бул жерде Ысмайыл деген болгон, өзү каерден экени эсимде калбай калыптыр. Бирок, аксакалдар Ысмайылды Жанектин баласы деп коюшчу.

– Ооба аба, Ысмайыл Жанектин тукумунан, Шаркандын баласы, Жанектин небереси. Жанек баатырдын үч аялынан – Тооке, Бейиш, Сагынбек, Кылкан, Шаркан, Баркан деген алты баласы болгон. Ошол экинчи аялы Толгонайдан төрөлгөн – Кылкан, Шаркан. Шаркан Ысмайылдын атасы.

– Аба, Ысмайыл Жанектин үйү боюнча эч нерсе айтчу эмес беле?

– Жок, үй боюнча кеп укпаптырмын. Бирок тигил үйдү «Жанектин үйү» деп, мен келгенден бери эле атап жүрүшөт. Анан дагы, тетиги темир тордогу жана чет бучкагындагы көк жа-

йыкка жыл сайын мал мууздап, түлөө кылып, Жанектин арбагына сыйынабыз.

Амантур абама чоң рахматыбызды айтып коштоштук. Көргөзгөн жеринен Жанек баатырдын үйүнүн ордун көрдүк. Бери жыйырма метрдей басып, Жанек баатырдын дөбөсүнө чыктык.

Кудая тобо, арбагыңдан айланайын Жанек чоң атабыз бөтөнчө стратег, өтө акылдуу, айлакер киши болгон деген сөзгө ушул жерден абдан ынандым. Анткени:

1. Үй кыбыладан соккон шамалдын ыктоо жеринен орун алган.

2. Үй жайгашкан коктучага эки жактан эч кимге көргөзбөй үч-төрт желе бээ, беш-алты керме ат байласа батчудай. Анысы аз келгенсип дагы жети-сегиз кызматчы боз үйлөрдү тиксе болчудай.

3. Тастар атанын чокусун этек жагына колунду сунсаң кол жетчүдөй карагай чер.

4. Жанында «Жанек булак».

5. Жанек дөбөгө чыксаң өрөөн алаканга салгандай көрүнүп турат. Чыгышынан Тосордун ичине чейин, батышынан Бөкөнбайдын үстү даана көрүнөт. Биз жогоруда айтпадыкпы, өрөөндүн аянты болжол менен 300 гектар жер, Жанек дөбөдөн алакандай көрүнүп турат.

6. Көл өрөөнүн толук көрөм десең Тастар атанын чокусуна чыксаң, чыгышынан Каракол, батышынан Балыкчы көрүнөт. Күңгөй тарап дааана.

Мына окурман, Жанек баатырдын көсөмдүгү. Убагында биздин айылдын кадырман карыяла-

ры, азыр көздөрү өтүп кеткен токсонго чыккан Жакыпов Жүкөш, «Жанек өтө айлакер экен. Жоого алы жетпешине көзү жетсе четтеп кетчү, аз кол болсо аралап кетчү», – деп айткан эле. Жүзгө чыккан Алакенов Намазбек аксакал «Жанектин колдогону калтар кызыл түлкү. Мунун жоосу жок турбайбы. Качсаң тутуласың. Куусаң жете албайсың» – деп казак сынчысынын айтканын эскертчү.

Ушул айтылгандар Жанек баатырдын акылы, айлакерлиги жөнүндө жөн эле айтылган сөз болсо, үйүн, үйүнүн жайгашкан жерин көрүп туруп, андан бери жүз жылдан ашык убакыт өтсө да, баатырдын көсөмдүгүнө таң бере албай коё албайсың. Жогоруда аты аталган аксакалдар мындан он чакты жыл мурун нукура чындыкты айтканына биротоло ишенесиң.

Азыр ушу бүгүн 84 жашка чыккан айылдын кутман карысы Казыбай абам менен баарлашып калдым. Жанек баатырдын изи менен Нарын жергесине барып келгенимди уккан окшойт.

– Ии Иманак, Нарын жергесинде Жанек баатыр тууралуу кандай кызыктуу материалдар бар экен?

– Жакшы жаңы көп санжыра кептерди уктум. Бирок, Жанек баатырдын Нарын жергесинде жашаганы жөнүндө эч кабар ала албадык.

– Ошондой болушу мүмкүн. Анткени, өткөн жылы мени Бөкөнбай айылына Алматай ажынын күмбөзүнүн ачылышына чакырып келишиптир. Атайын чакырган соң бардым. Ошол жерде бир кызык жаңылыктарды уктум. Бу Тоң жер-

гесинде Тынымсейиттер турчу экен. Кыдыктар азыркы жашаган жерлерине, кечээ кийин эле келишиптир. Ошолор ынтымакка келишип, башын бириктиришип Алматай ажыны биздин башыбыз болуп бериңиз дешкенде, Алматай ажы мени азыркы эле абалымда койгула, силерге башчы таап берем деп Маалыны көрсөткөн экен. Ошондон кыдык Тоң жергесин жердеп калыптыр. Сагынбаев деген жазуучу «Алматай» деген китеп жазып жаткан экен. Ошо кишиге кезиксең, көбүрөөк маалымат алышың мүмкүн. Казыбай абамдын бул сөздөрү мен үчүн өтө керектүү, өтө маанилүү, күтүүсүз жаңылык болду.

Мен Олжобай абага мурун бир кезиккеним бар эле. Телефон чалып үйдө экенин тактап алып, атайын Бөкөнбайга барсам, мени күтүп отуруптур. Узун сабак сөзгө кирип, Жанек баатыр жөнүндө айтып бердим. Олжобай аба негедир Нарындан да, ушу Жанек булактагы элден да Жанек баатыр «Жанек булакта» жашаганын тастыктаган далилдүү сөздөрүн айтсам да ынабай:

— Иним, эгер сен Жанек баатырды «Жанек булакта» жашады кылсаң уят болуп каласың. Мен бул сөздү уккан эмесмин — дейт.

Менин ысык демим суугандай болуп кайттым. Ошол агайын журт! Мен болгонун болгондой берип жатам. Чыймыл ата ушу Коргондуу-Булакта туруп Жанек баатырдын «Жанек булакта» жашаганын далилдесе, Мамбеталиев Кудаш — Нарындын Эмгекчилинде туруп далилдеп жатат.

Ушу кечээ эле Жанек баатырдын урпактарынын санын тактоо үчүн Жанек баатырдын чүрпөлөрүнүн үйүн кыдырып калдым. Шаркандын Ысмайылынын баласы Курманбай байкеме барсам, жакшы кабардын үстүнөн чыктым. Жалгыз баласы Кубанычбек үчүнчү кыздуу болуптур. Байкемди куттуктасам сүйүнүп чечилип кетти. Былтыр Константин экөөбүз Нарындан кийин «Жанек булакты» сурайлы деп, атайын келген болчубуз. Анда негедир бизге эч нерсе айтпай койгон. Анан быйыл мага айтып жатпайбы:

Мен университеттин тил адабият факультетин бүтүп, Оштун Кара-Кулжасында, Алабашта, Кара-Кужурда, Куланакта иштеп жүрүп, 1973-жылы Кажы-Сайга мектепке келдим. Коргондуу-Булактык бир баланын документи чатак болгондуктан ошонун үйүнө барган элем. Иштеримди бүтүрүп, кайра тартып келатып, Намаз деген аксакалга жолугуп калдым. Ал жайды сураша кеттик.

— Мен Тосорлукмун дедим.

— Жанек баатырдын урпактарынан барбы? — деп калды.

— Мен ошо Жанектин чөбөрөсү болом десем, аябай сүйүнүп:

— Жүрү айланайын, үйгө барып чай ич. Сага атандын үйүнүн ордун көрсөтөйүн, кыштоосун, булагын көрсөтөйүн — деди.

Үйүнө барып, Жанек бабамдын «Жанек булактагы» жашап жүргөн жерлерин көрдүм. Сөздөрүн уктым. Бул 1973-жылдын күзү болчу.

Курманбай байкемдин сөзү Жанек баатырдын «Жанек булакта» жашап жүргөнүнүн дагы бир далили болуп калды.

Жантай 1969-жылы июль айында эл апиим тилип жаткан мезгилде кайтыш болот. Муну эскерип жаткан себебиз Жантай чоң ата төрөлгөн күнү Жанек баатыр о дүйнө салган экен. Ошондуктан Жанек баатырды түздөн түз туу туткан Мамырбай баласынын атын, дайыма баатырды эстеп жүрөлү деп, башкача айтканда баатыр Жантайды, жер таянды деп – Жантай койгон.

Жанек баатыр Ырыстан аяк алып ичээр улуу болгон. Кодор сарыбагыш колдуу болуп каза болгон соң, атадан жаш калган – Жанек, Ыса, Мусаларды, Кодор тирүү кезде сый жүрүшкөн, Абайылданын Туркеси, жетимдерге көз салуу өзүмдүн милдетим деп эсептеп, ырымын жасап Жанекти Ырыска эмчектеш кылган экен. Жанек Туркенин байбичесинин эмчегин эмгенде, кадимкидей болоктоп ийиген дейт. Ошентип Ырыс менен Жанек эмчектеш болуп калат. Жанек менен Ырыстын мамилелери кийин ар кандай болгон. Биздин бул жердеги максатыбыз Жанек баатырдын жашын тактоо болгондуктан басымды ошого коёлу.

Ырыс 1916-жылы Ак Өгүздүн ашуусунда 100 жашка чыгып, дүйнөдөн кайтат. Анын сөөгүн ашуунун түбүнө Арбектин балдары жана туугандары алпарып көмүшкөн. Муну Абайылда уруусунун Акжолтой уулу Мукелең, Жакыпов Жүкөш жана Алакенов Намазбек үчөө тең бир ооздон айтып чыгышты.

Ал эми Жантай чоң ата 1969-жылы июль айында 79 жашында кайтыш болгонун небереси Жантаев Келгенбай, Соодонбеков Төлөмүш жана Шарканов Курманбайлар далилдүү мисалдар менен айтып жатышат. Ушулардын негизинде Жанек баатыр 1815-жылы төрөлүп, 1890-жылы 75 жашында кайтыш болду деп ишенимдүү айтып жатабыз. Кечээ кийин эле Улуттук Илимдер Академиясынын кол жазмалар фондусунан табылган «Жанек баатырдын катыны Эркегандын кошогу» баш жагында 1890-жылы алынган, 1922-жылы Каюм Мифтаков тарабынан Нарындын Эсенгул болушунун тургуну Алтай Айдарбек уулунан жазылып алынган деп турат. Бул дагы Жанек баатырдын 1890-жылы кайтыш болгонун далилдейт.

Жакында Советбек атама куран окутуп аттым эле деп чакырып калыштыр. Барсак Барскоондон жездем, Саткангул байкем, Төлөмүш байкем ж.б. бар экен. Биз үйдөн узун сабак сөзгө кирдик, Күзүндө Төлөмүш байкеме, Жанек чоң атам боюнча бир айтканым бар эле, ошону эстеп жүрүптүр. Жакында эле «Жанек булактагы» кудасына барып, сурамжыласа:

Чыймыл атам ыраматылык айтчу эле, айтылуу желдең Жанек баатыр куугунтук жеп ушул жерге эки аялы менен келип жашап туруптур деп. Үй салган дейт. Ал үйдүн чулдусу азыр да бар. Узуну 15–16 метр, туурасы жети-сегиз болот го. Ошо Жанек баатырдын дөбөсү бар, анда туруп карасаң Коргондуу-Булактын ичи алаканга салгандай көрүнөт. Андан көтөрүлүп Тастар

атанын чокусуна чыксаң батышынан Балыкчы, чыгышынан Каракол даана көрүнүп турат. Жанек баатыр жайкысын Тосордун жайлоолорунда болуп, күздөн жазга чейин «Жанек булакта» болчу экен. Байкем дагы сураган го: – Дагы бир Көкүм Жанек деген киши болгон турбайбы, ошо киши турган жок беле? – деп.

Анда кудасы айтыптыр: – Ооба, Көкүм Жанек деген болгону чын. Бирок а киши кечээ жакында эле жашап өткөн.

Ал киши үй салып «Жанек булакты» ээлеп жатса, буга чейин угулат эле го. Көкүм Жанек Жанек баатырдын балдары менен тең. Жанек баатыр ушул жерде жашап турганда Көкүмдүн бир баласы төрөлүп, «Жанектей баатыр болсун, казак, кыргызга белгилүү киши болсун» – деп атын Жанек койгон.

Ошону менен Жанек баатырдын изи менен деген бөлүмгө чекит койгону турам. Менимче баары түшүнүктүү го.

ЖАНЕК БААТЫРДЫН КЕРЭЭЗИ

Жанек баатыр дүйнөдөн кайтаардан бир жыл мурун жан жигити Мусабайга: «Менин көзүм өтүп кетсе ушул жерге койгула» – деп, найза сайып таш оодарып, Тамга айылынын күн чыгыш тарабындагы жерди көрсөтөт. Табыштаган боюнча Жанек баатырдын сөөгү ошол Тамга айылындагы жолдун боюна коюлган экен.

Тамгалык кутман карыя, бейиши болгур, Сыдыкбеков Кабылдын айтуусу боюнча, Жанек баатырдын күмбөзүнүн кирпичтерин жазалоочу отряддын солдаттары бузуп кетет. Алардын ал кирпичтерди эмне кылганы белгисиз. Калган кирпичтерин кийинчерээк Тамгада отурукташып калган эки орус бузуп, үй салабыз дешкен го. Бир орус бат эле өлүптүр, экинчиси кийин өлгөн дешет. Бул сөздөрдү Кабыл абама токсонго чыгып кайтыш болгон, агасы Сыдыкбеков Муса айтыптыр.

Кабыл абам дагы төмөнкүлөрдү айтаар эле: 1929-жылга чейин Тамганын эли – Жанек баатырдын күмбөзүнүн жанына отурукташып, ошерде жашашчу экен. 1930-жылдары колхоз

дошуу башталып, азыркы айыл турган жерге көчүшкөн.

Тамга айылынын эли, Жанек баатырдын күмбөзүн ыйык деп эсептешет. Илгери кара баскан аялдарга арча түтөтүп, баатырдын күмбөзүн тегеретип бастырган соң айыгып кетишчү экен.

Дагы, ууру тутуп, доо доолашкандар: — «Жанек баатырдын арбагы урсун дечи, айтканым чын десең, баатырдын күмбөзүн тегеренип берчи» — дешип, чындыкты, акыйкатты баатырдын күмбөзүнөн башкача айтканда, баатырдын ыйыктыгынан издешкен.

Өмүрзак Тенти уулу Иманбектегиндин айтуу боюнча Тамганын түштүк чыгыш тарабында Жанек баатырдын коргону бүгүн да турат. Баатырдын коргонунун бир тарабы 1920–1930-жылдары Тамгалык орус тургундары тарабынан бузулган. Адеп коргонду бузган орус жигит тил-оозго келбей, ошол жерден мурт кеткен деген сөздү Тамгалык Токтомбай карыянын өз оозунан эшиткен.

Колго куюлган кыштан салынган Жанек баатырдын коргонунун тегерегинде бүгүн да Күрүчбек уругунун Уста уруусунун каза болгондору коюлууда. Тегереги сокмо дубал менен курчалган. Баатырдын о дүйнө салганына 120 жылдай болсо да, күмбөзүнүн бузулгандан калганы кадимкидей сакталып турат.

Тосорлук — Сарыгулов Жамангул жана Шарканов Курманбай байкелердин айтуу боюнча Жанек баатыр Алтын-Күңгөй жайлоосунда кайтыш

болот. Ошерде Жанек баатырды майрам сууга алган жалпак таш бар. Демек жай айы болуш керек.

Ошол Алтын-Күңгөйдөн баатырдын өтүнүчү боюнча сөөгүн жүктөп келишип, өзү көрсөткөн жерге, Тамгага коюшкан.

Жаткан жериңиз жайлуу, топурагыңыз торко болсун, баатыр ата!

ЖАНЕК БААТЫРДЫН УРПАКТАРЫ

Жанек баатырдын биринчи аялы – Айганыштан үч эркек, эки кыз жарык дүйнөгө келет. Эки эжебиздин аттарын биле албай калдык. Бирок, бир эжебиз Тилекмат уулуна, бир эжебиз Балтабайдын уулуна турмушка чыккан экен. Угушубузга караганда алардын тукумдары азыр шаар болуп олтурат. Эркек балдары – Тооке, Бейиш, Сагынбек. Тооке менен Сагынбектин тукумдары Тосордо, ал эми Бейиштин тукумдарынан Калкаман менен Жоламандын балдары тээ илгертен эле Оргочорду жердеп, ошо боюнча жерлик болуп калышыптыр. Элемандын тукуму Тосордо.

Баатырдын экинчи аялы – Толгонайдан эки эркек, бир кыз төрөлөт. Эжебиз Алабаш жактагы саяктарга турмушка чыгыптыр, жээндерибиз жетик болгон дешет. Кылкан менен Шаркандын тукумдары Тосордо жашап турушат.

Жанек баатырдын үчүнчү аялы – Эркегандан бир кыз, бир уул. Эжебиз Кочкорго турмушка чыккан экен. Баркандын тукуму Тосордо.

Жанек баатырдын тукумдарынын жалпы санын эсептөөгө аракет кылып көрдүк. Баатыр-

дын эркек балдарынан тараган тукумдарын так эсептөөгө болот экен, алар 700дөй болду. Ал эми кыз балдарынан тараган тукумдарды тактоо кыйынчылыкка турду. Бирок болжолдоп эсептеп көрсөк, 800дөй болот окшойт. Ошондо, Жанек баатырдын ушу бүгүн жер басып турган жана көзү өтүп кеткен тукумдарынын саны бир жарым миңге чапчыды. Кудайдын кулагы сүйүнсүн...

Эми ушу бир жарым миңдей Жанек баатырдын тукумдарынан, баатырды тарткан эр көкүрөк, балбан мүчө, айлакер акылдуу чыккандары болдубу? – деген суроого жооп берүүгө аракет кылалы. Баатырдын өзүнүн көзү тирүү кезинде, Эркеган энеден төрөлгөн Баркан атасын тартып келатып, жаш эле кайтыш болгонун жогоруда айтып кеттик. Анда баатырдын көзү тирүү эле. Баатыр өткөндөн кийин, Сагынбек деген уулунун Кылычбек аттуу уулу Жанек чоң атасындай болуп өсүп келатканда, Баркан абасындай болуп, бу дагы жарык дүйнө менен коштошот. Ошондон кийин балбандык, баатырлык жагынан Жанек баатырды тарткан тукумдары байкалбайт. Бирок заманга ылайыкташып, баатырдын тукумдарынан акылдуу, билимдүү, эмгекчил инсандар өсүп чыгышты. Жанек баатырдын урпактарынын арасында өз кесибинин мыкты устаттары болгон малчылар, мугалимдер, чарба кызматкерлери, соода кызматкерлери, усталар жана башкалар бар.

Совет доорунда совет өкмөтүнө, элге эмгеги сиңген ордендүү чабандар – Шарканов Ысмайыл,

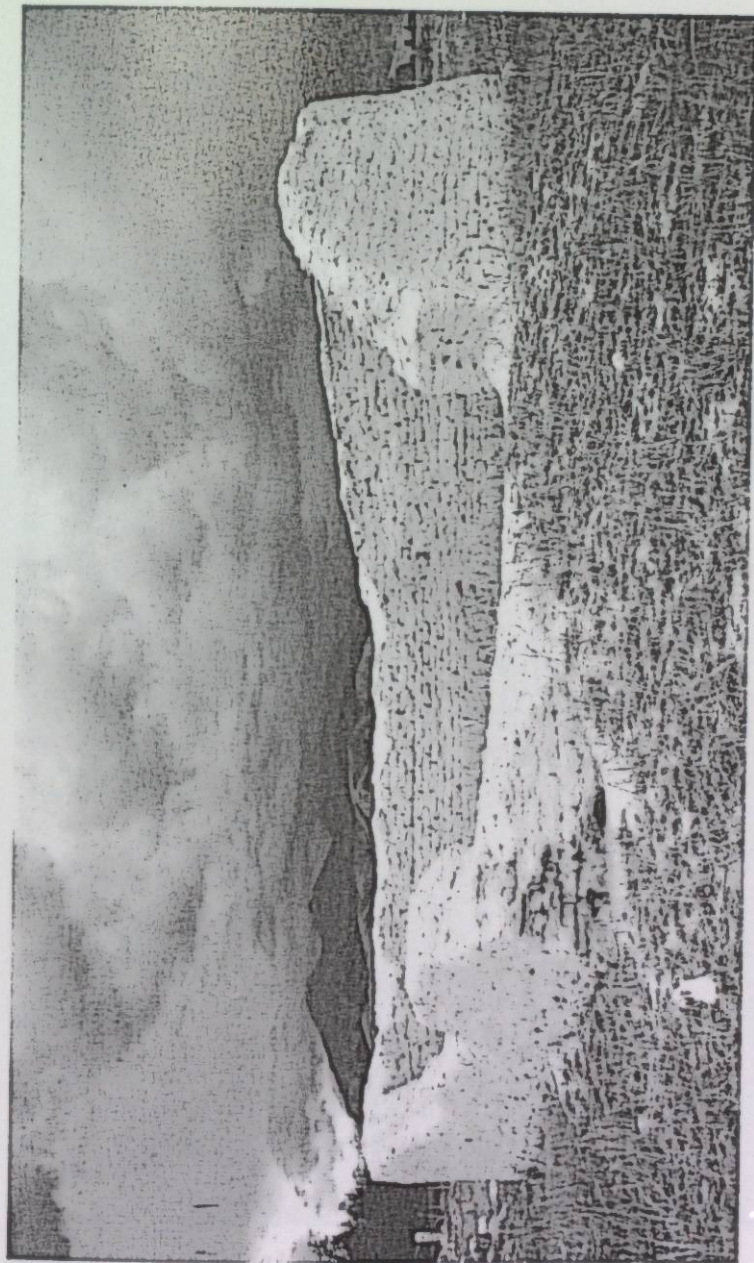

Калкаманов Жусупбек, Элеманов Абдылардын көздөрү өтүп кетишти. Илгери айылдагы партиялык советтик кызматкерлерди «активдер» деп аташчу. Эмне үчүн антишчу белгисиз. Балким, айылдагы белгилүү атка минерлер дегениби же айыл жакшылары дегениби, айтор ушундай. Алар орто жана жогорку звенодогу айылдык жетектөөчү адистер болушкан. Ошол «активдердин» катарына азыр сексенди таяп калган Сарыгулов Жамангулду, жетимишти таяп калган Элеманов Окенди, райондук масштабга чейин көтөрүлүп, дагы көптү үмүттөндүрүп келатканда көзү өтүп кеткен Жусупбеков Туратбектерди кошууга болот. Эл агартуунун отличниктери, өмүрүн жаштарга арнаган – Шарканов Курманбай, Сарыгулова Токон, Шарканова Дарикалар азыр ардактуу эс алууда.

Көп кырлуу кесиптерди аркалап жүрүшкөн – Базаркулов Мамбеткалый, Айылчиев Каакы, Намазбеков Чылабайлардын көздөрү өтүп кетти. Ал эми сексенди таяп калышкан – Шарканов Бокош менен Акматов Төлөмүштөр кудайга шүгүр, күүлүү-күчтүү.

Советтик сооданын мыкты адиси болгон Элеманов Макендин, техника жаатында жүрүшкөн бир тууган Оболбеков Казакбай менен Кыргызбайдын жана Акматов Кадырбектердин ушу тапта көздөрү жок.

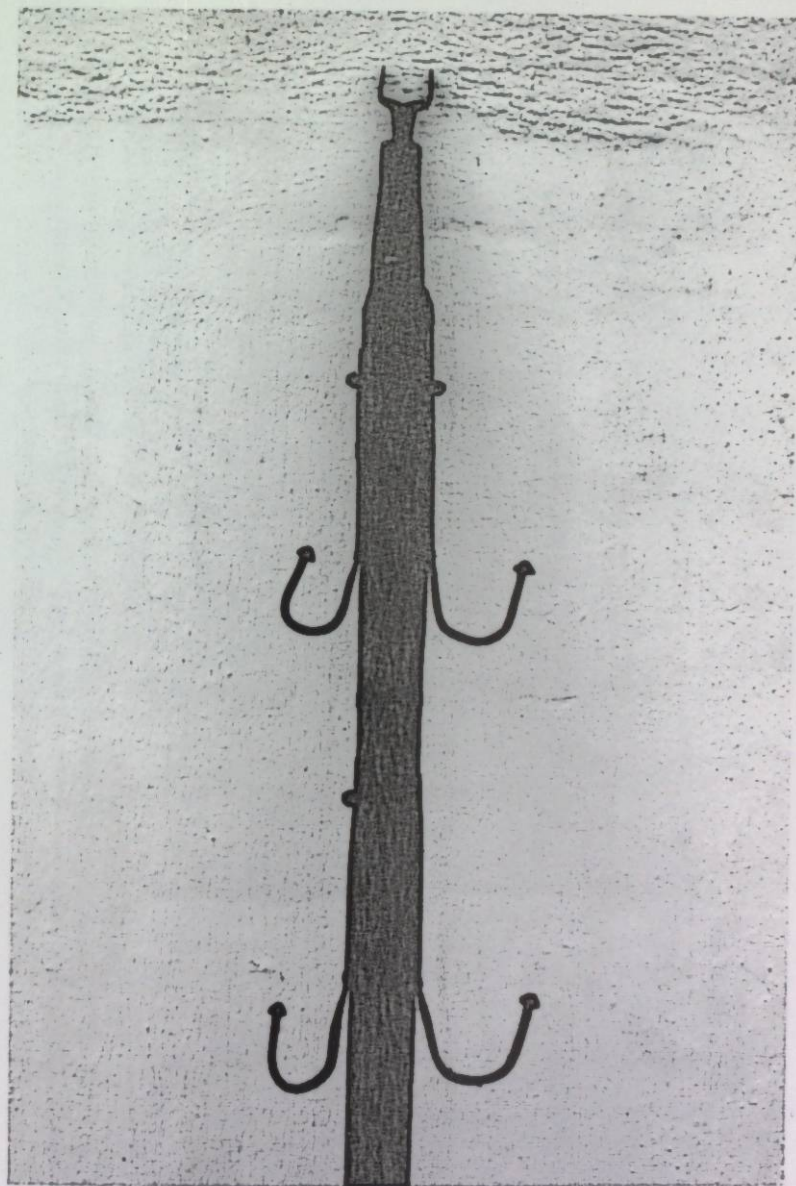
Өмүр бою шоферлук кесипти аркалаган Сарыгулов Жаманак, өмүр бою мал баккан Шарканов Темиштер азыр пенсияга чыгышып, эмгектеринин үзүрүн көрүшүүдө.

Жанек баатырдын күмбөзү (Тамга айылы).

Жанек баатырдын жоого минген атынын чидери.

Жанек баатырдын үй тиричилигинде колдонгон ала баканы.

Жанек булактагы баатырдын үйүнүн жанындагы дөбөдө. Солдон оңго: баатырдын бешинчи муундагы урпагы Сарыгулов Токтосун, төртүнчү муундагы урпактары Сарыгулов Жаманкул жана китептин автору Сагынбеков Иманак.

Жээнибиз – Соодонбеков Жоомарт (Кырбаш) эң мыкты сүрөтчү катары дүйнөгө белгилүү. Ал СССР сүрөтчүлөр коомунун мүчөсү болгон. Эгер тирүү болгондо, дагы далай ийгиликтерге жетмек. Эми жогоруда аттары аталып өткөн, аталбай калган Жанектин төртүнчү муундагы урпактарынын уучтары куру эмес. Баарынын балабакырасы өнүп-өсүп дегендей, үй-жай күтүшүп, очор-бачар.

Алар Жанек бабасындай элин коргоп жоочаап, жылкы тийишпесе да, заманына – азыркы шартка карай, ак эмгектери менен элине кызмат кылышып, өз дараметтерине жараша жаппап жатышат. Араларында бабасындай тың оокат кылгандар арбын. Ким билет, балким алардын арасында азыркы замандын Жанек баатыры жүргөндүр?

Аны убакыт, келечек көрсөтөт эмеспи...

КОШТОШУУ

Урматтуу окурман, ошентип сиз менен коштошууга да убакыт келди окшойт. Ар нерсенин башталышы жана аягы болот дегендей, Жанек баатырдын өмүр жолуна колуман келишинче токтолуп өттүм. Мен айта албайм, Жанек баатыр жөнүндө баардык маалыматтарды камтыдым деп. Балким ал киши жөнүндө дагы айтыла элек толгон-токой санжыра сабак сөз, баатырдык, балбандык окуялар калк арасында катылып жаткандыр...

Эмнеси болсо да, Жанек баатырдын өмүр жолуна, жашоосуна, жасаган иштерине ортоктош болдуңуздар. Жанек баатыр жөнүндөгү маалыматтарды ар кайсы булактардан: адамдардан, китептерден, гезит-журнал беттеринен топтогонума байланыштуу бардык эле окуялар так ушундай болгон, кашкайган чындык деп айта албайм. Айрым окуялар бурмаланып берилиши мүмкүн. Ошондуктан, эгер сиз ошол окуя боюнча кабардар болсоңуз «ой бул эмне дегени, теңирден тескери жазып коюптур» деген ойдон алыс болуңуз.

Болгону бир эле окуяны бир нече киши айтканынын бирдейин, ошо замандагы турмушка жакынын алууга аракеттендим. Жанек баатырдын өмүр жолун иликтеп жүрүп, ал кишинин жашоосунан, башкаларга болгон мамилесинен, жоокерчилик турмушунан төмөндөгүдөй сабактарды алдым:

I. Жанек баатырдын гумандуулугу

1. Адыл баатырга жылкы тийгени барганда: – Эй жигиттер менин силерде доом жок. Доом Адылда. Ошондуктан жолумду тоспогула. Сыйыңар менен артыңарга кайткыла – деп, жигиттерди артка кайырганы;

2. Кара тоодо Буркан баатыр менен кездешкенде, жекеден Буркан утулган соң, жигиттерине көчтү чаптырбай кайырып алганы;

3. Жаны иниси, 200дөй жигити менен барып Уландан жылкы алганда, сарыбагыштын үч жигитине кылган мамилеси.

II. Жанек баатырдын патриоттуулугу

1. Чокон чабышта Чокон Валиханов татарлардан, казактардан турган солдаттарына кербенчилердин кийимин кийгизип, орус армиясынын эң акыркы үлгүдөгү курал-жарактары менен куралданып, падыша өкмөтүнүн баскынчылык саясатын, кыргыз жергесинде иш жүзүнө ашырууга келгенде, куралдуу каршылык көрсөткөнү;

2. Генерал губернатор Колпаковскийдин кыйышпас досу, көпөс Нарынбайды тоногону;

3. Балбай, Өмүр ж.б. баатырлар менен бирдикте Кокон хандыгынын аскелерин көл айланасынан кууп чыкканы.

III. Жанек баатырдын акылмандыгы

1. Чыныбай султан менен бирдикте чоң доодон кутулганы;

2. Акылы, айлакерлиги менен жигиттерин зыянга учуратпай, далай беттешүүлөрдө жеңишке жеткени;

3. Жанек булактын, Жанек кыштоонун, Жанектин тамынын стратегиялык орду. Муну жазып жеткире албайсың. Көрүш керек, ошондо Жанек баатырга баа бересиң.

IV. Жанек баатырдын боорукерлиги

1. Атадан жаш калган инилерин, жесир калган энесин «канаттууга кактырбай, тумшуктууга чокутпай» эрезеге жеткиргени;

2. Асакени үйлөндүргөнү.

Жанек баатырдын ушул жана башка жакшы сапаттарын көз алдыма келтирип жатып, биздин кээ бир атка минерлердин эл алдында туруп: – Акыркы убакта биздин айрым жазуучулар илгерки өткөн ата-бабаларын мактап-жактап, бул жактан жылкы тийип келди, тиги жактан жайытын кайырып алды, дегенди чоң эрдик санап, золоболорун көтөрүп жатышат. Менимче бул туура эмес – деп сүйлөгөнүн эстедим. Мен айтар элем, эгер ошол убактагы жашоо өзү ошондой болсо эмнени айтмакпыз. Көчмөн эл болсок, уруу-урууга бөлүнсөк, жылкы тиймей, жайыт талашмай, жер тартышмайдан башка эмне болмок. Албетте, тынчтык жашоо да болгон дечи. Бирок көпкө созулган эмес. Анткени, ошол убактагы аң-сезимдин деңгээли, турмуштук зарылчылык, жоокерчиликти талап кылган. Бул эта-

пы жалгыз кыргыз эли эмес, дүйнөдөгү бардык эле элдер басып өтүшкөн. Эгерде биз жанагы атка минерлердин сөзү боюнча илгерки ата-бабалардын турмушун тансак, анда тарыхыбызды танган болобуз. Тарыхты кол менен кооздоп жасай албайбыз да. Төлөгөн аганын «Сынган кылычындагы» чокоюн унутуп калып, Нүсүптүн башын алдырган Шералы хандай болбойлу.

Артыбызды карайлы, тарыхыбызга таяналы. Биздин тарых кучагына миңдеген жылдарды камтыйт. Кыргыз ата жаралгандан берки тарыхыбызды танбайлы. Менин жекече оюмда Жанек баатыр өңдүү баатырлар жылкы тийип келипсе, алып келген жылкыларын элине бөлүп берген. Ошол эли жайлаган жерин, элин коргон. Бөлөк бөтөндөрдү ыйык жерине жолотпой, алар кирип келсе жан аябай кармашкан.

Азыр заман башка, элдин жашоосу башка. Азыр цивилизациянын, жогорку технологиянын, татаал саясий оюндардын заманы. Бирок учурда деле эл, жер, мекен деген ыйык милдет ар бирибиздин башыбызда, мойнубузда. Мекенди сүйүү, эл-жерди сүйүү ар кимибиздин парзыбыз. Эгерде ар бир кыргыз өз жашоосунда, өз кесибинде, өз дареметинде ак ниет менен кызмат кылса өлкөнүн экономикасын көтөргөн болот эле. Тескерисинче, өлкөдөгү атка минерлердин көпчүлүгү өз көмөчүнө күл тарта, ар түрлүү ыплас жол менен дүйнөсүн көбөйтүүнүн аркасында жүрүшөт. Ошондуктан коррупция, рекет, трайбализм, жугундукорлук күчөгөн.

Мен темадан чыгып кеттим окшойт. Менин оюмча, Жанек баатыр өңдөнгөн баатырлардын тарыхын дагы көбүрөөк изилдеп, иликтеп китептерди, макалаларды чыгарыш керек. Канча көп иликтенсе тарыхыбыз ошончо байыйт, такталат. Келечек урпактарга баа жеткис таалим, тарбия байлык болот. Кыргызда жакшы сөз бар: «ооздон чыкканга чейин сөз сага баш ийет, ооздон чыккандан кийин сен сөзүңө баш ийесиң» деген. Айтор, отуз беш жылдан ашык ичимде сары майдай сактап жүргөн «Жанек баатыр» аттуу китебимди сиздерге тартуу кылдым. Баары сиздин колдо!

Китепти окуп чыгып, «Ээ кудай урган, эмне деп жазганы!» – десеңер дагы, «А бали, Жанек баатырдын арбагы сага ыраазы болсун!» – десеңер дагы, каршы жок...

САНЖЫРА ЖАГЫНАН ЖАРДАМ БЕРГЕНДЕР

Китепти жазууда көптөгөн санжырачыларга, санжыра жыйнап иликтөөчүлөргө кездешип, баарлашып, билгендерин жазып алдым. Мен ал кишилердин аттарын, жашаган жерлерин сыймыктануу менен атап кетейин:

1. Кудайбергенов Сабыр, 79 жаш Оттук айылы, Нарын областы
2. Төрөгелди Шамен уулу, 89 жаш Эмгекчил айылы, Нарын областы
3. Орозакунов Бакай, 86 жаш Кара-Кужур айылы, Нарын областы
4. Мамбеталиев Кудаш, 56 жаш Эмгекчил айылы, Нарын областы
5. **Осмон** аксакал, Эмгекчил айылы, Нарын областы
6. Надырбеков Акматбек, 87 жаш Нарын шаары
7. Мамытов Оболбек, 60 жаш Эмгекчил айылы, Нарын областы
8. Орозон аксакал, 100 жаш Чет-Нура, Нарын областы

9. Мукаш аксакал, 85 жаш Нарын шаары
10. Акин Букаш, 78 жаш Чычкан айылы, Ысык-Көл областы
11. Досаалы Абдрай уулу, Чоң-Өрүктү айылы, Ысык-Көл областы
12. Кенжебай Алдашев, Жаргылчак айылы, Ысык-Көл областы
13. Өмүрзак Тенти уулу Иманбектегин, Ак-Терек айылы, Ысык-Көл областы
14. Сыдыков Кабыл, 75 жаш Тамга айылы, Ысык-Көл областы
15. Сарыгулов Жамангул, 77 жаш Тосор айылы, Ысык-Көл областы
16. Базаркулов Мамбеткалый, 79 жаш Тосор айылы, Ысык-Көл областы
17. Шарканов Курманбай, 72 жаш Тосор айылы, Ысык-Көл областы
18. Акжолтоев Мукелең, 66 жаш Тосор айылы, Ысык-Көл областы
19. Жакыпов Жүкөш, 90 жаш Тосор айылы, Ысык-Көл областы
20. Соодонбеков Төлөмүш, 76 жаш Тосор айылы, Ысык-Көл областы
21. Алакенов Намазбек, 98 жаш Тосор айылы, Ысык-Көл областы
22. Шергазиев Жакшылык, 75 жаш Тосор айылы, Ысык-Көл областы
23. Карымшаков Отурук, 77 жаш Тосор айылы, Ысык-Көл областы
24. Намаз аксакал, Коргондуу-Булак, Ысык-Көл областы
25. Мамытов Эшман, 66 жаш Коргондуу-Булак, Ысык-Көл областы

26. Чыймыл аксакал, Коргондуу-Булак, Ысык-Көл областы
27. Сейдиман Соодоке, Чолпон-Ата шаары
28. Амантур аксакал, 76 жаш Жанек булак
29. Валдаева Наталья Викторовна, Москва, Жанек баатырдын сүрөтүн илимий обликтин негизинде жараткан сүрөтчү
30. Пшеничных Андрей Сергеевич, Москва, Жанек баатырдын облигин илимий ыкмалар менен алган антрополог окумуштуу, профессор
31. Мамытов Токтобек, (аксакал) Чолпон айылы, Ысык-Көл областы
32. Ысмайылов Абдыш, 75 жаш Каракол шаары.

Жогоруда аты аталып кеткен аксакалдар Жанек баатыр боюнча өз билгендерин айтып беришти, көпчүлүк учурда бири-бирин кайталаган учурлар болуп жатты. Мен керектүү жерлерин жазып алып, салыштырып, чындыкка арыдан-бери жакын жерлерин колдонууга аракет кылдым.

Алардын ичинен Намазбек аксакалдын, Курманбай абанын, Осмон аксакалдын, Жамангул байкенин, Төрөгелди аксакалдын, Мукелең байкенин, Төлөмүш байкенин жана Досаалы Абдрай уулдарынын маалыматтары өзүлөрүнүн тактыгы, оригиналдуулугу менен айырмаланып турду. Китептеги орчундуу материалдар жогоруда аты аталган санжырачылардан алынды.

Сиздердей «куйма кулак» урматтуу аксакалдарга Жанек баатырдын арбагы ыраазы болсун! Жанек баатырдын көзү тирүү урпактары алкышын айтсын! Жанек баатыр арбагында колдосун!

КОЛДОНУЛГАН АДАБИЯТТАР

1. Семенов-Тянь-Шанский, «А. Алдан-Семенов», которгон Д. Абдылдаев, Ф., «Мектеп», 1984-ж.;
2. Э. Медербек, «Кызыл жалын»;
3. Ч. Ч. Валиханов, «Собрание сочинений в пяти томах» т. 3, Алмата, 1985 г.;
4. Ч. Ч. Валиханов, «Собрание сочинений в пяти томах» т. 2, Алмата, 1985 г.;
5. Т. Касымбеков, Тандалган чыгармалар, 1-т., Ф., 1990-ж.;
6. Алдаш Молдо, «Ормон – Балбай», Б., 1992-ж.;
7. К. Осмоналиев, «Көчмөндөр кагылышы», Б., 1993-ж.;
8. Шабдан баатыр эпоха и личность (документы и материалы), Б., 1999 г.;
9. Ш. Бейшеналиев, «Тайлак баатыр», Б., 2003-ж.;
10. Исторические и архивные документы об Ормон хане, Б., 1999 г.;
11. А. Иманов, «Сарт аке», Каракол 1997-ж.;
12. К. Маликов, «Балбай», Б., 1991-ж.;
13. Төрөкан уулу Эсенгул, «Кыргыздын кыскача санжырасы», 1–2-т., Б., 1995-ж.;
14. С. Закиров, «Кыргыз санжырасы».
15. Абдылашим Смайыл уулу, «Байтик баатыр баяны», Б., 1996-ж.;

16. Кыргыз санжырасы, «Ала-Тоо» журналынын тиркемеси, Б., 1994-ж.;
17. Токтобек Болчуров, «Кыдыр аке», Нарын, 1993-ж.;
18. Асек Казиев, «Балбай баатырдын керээзи», Б., 2005-ж.;
19. Б. Жамгырчынов, «Кыргыздар Ормон хан доорунда», Б., 1998-ж.;
20. Олжобай Сагымбаев, «Намазбек баатыр», Б., 2000-ж.;
21. Сагынбеков Иманак Шайбек уулу, «Мен Тосорлукмун», Б., 2000-ж.;
22. Т. Чоротегин, «Түндүк Кыргызстандын Орусияга каратылышы», Б., 1992-ж.;
23. Б. Кебекова, «Арстанбек», Б., 1994-ж.;
24. Кыргыздар, 2-т., Б., 1991-ж.;
25. Муратбек Байсеркеев, «Биз баскан жол», Б., 2007-ж.;
26. Макиш Узакбаев, «Байыркы Барскоон бапалар баяны», Б., 2001-ж.;
27. Сабырбек Бейшембиев, «Бөрү баатыр», Каракол, 2004-ж.;
28. Түгөлбай Сыдыкбеков, «Кулкү жана Өмүр», Б., 1992-ж.;
29. Актан Тыныбеков «Көкөтөй» Ф., 1961-ж.;
30. «Кырчын» 1995-ж., № 2–4 сандар.
31. «Ысык-Көл кабарлары», 31-июль, 1992-ж.;
32. Сагынбеков Иманак Шайбек уулу, «Тосордун тоо жүрөк жигиттери», Б., 2005-ж.;
33. О. Султанов, «Жан берели сүйүүгө», Б., 1996-ж.;
34. Кыргыздар, 3-т., Б., 1996-ж.

ТИРКЕМЕЛЕР

Биринчи тиркеме

АН Каз. СЕР. Институт истории археологии и этнографии им. Ч.Ч. Валиханова

Ч.Ч. Валиханов Собрание сочинений в пяти томах Том 3.

Главная редакция Казахской Советской Энциклопедии, Алмата, 1985 г.

Кашгарский дневник.

1. Вершина заукинского прохода

...Поимка воров и переговоры с Джанеком, Восьмой ночлег – р. Зауку, переход 6 верст, путь по долине удобен и без камней. Девятая ночевка. Обратное шествие на седьмой ночлег. Бой с Жанеком, наше бегство, пленение Татар и постыдный мир.. стр. 16.

...Три коша татар и несколько человек кашгарцев, не принимавших участие в драке присоединились к нашему каравану. Таким образом, соединившийся наш караван состоял из «10 огней», и число людей увеличилось до 60 человек. С вершины Текеса в два перехода мы перешли

проход Санташ, представляющий ровное плато, и небольшой перевал Кызылкия, и вышли на долину реки Жиргалан. Во время ночлега на этой речке мы дали знать о прибытии каравана Казачьему отряду, назначенному для нашего охранения и стоявшему на реке Карабаткак, на северном берегу Иссык-Куля. Чтобы конвоирование каравана русским отрядом не возбудило подозрения кашгарцев и татар, бывших с нами, мы просили начальника отряда идти вслед за караваном под предлогом рекогносцировки мест.

От этого ночлега путь наш лежал по ровной и плодородной долине Терскей, покрытой пашнями бугинцев. На реке Жетыюгуз мы нашли наших кыдыков, перекочевавших сюда для сбора хлеба, еще несколько аулов того же рода, принадлежавших биям Самсалы и Жанеку, которые лето провели на Тяньшане. Последний из них был известен за батыра и пользовался большой разбойничьей славой. При жизни Буранбая он был им преследуем и скрывался между Тяньшанскими киргизами и только после смерти этого родоначальника мог вернуться к своим родовичам.

9 сентября, 1858 г.

Караван, снявший с реки Кызыл-Суу, выступил в Заукинское ущелье, а отряд возвратился обратно. Через два дня после ухода отряда, мы имели первую стычку с киргизами. 9 числа, ночью из каравана потерялась лошадь. Наши жители по следу поднялись на гору и в глубине дремучего леса отыскивали воров, которые лежали

около костров. Несколько человек из них было схвачено, между ними брат известного Жанека, а другие успели бежать, и один из них на караванной лошади. Жанек был в это время в караване. Он показал вид, что сильно огорчен легкомысленным поступком брата, поехал в свой аул с обещанием немедленно привезти украденную лошадь, а брата оставил в наших руках заложником. Через два дня явился Жанек, с вооруженной шайкой человек 70, с двумя значками и атаковал караван в узком проходе. Ружейные выстрелы заставили киргизов отступить. В этой схватке мы взяли трех киргизов в плен, в том числе и одного батыра со значком. С нашей стороны двое татар попали в руки хищников, и двое рабочих получили небольшие раны в голову и руки. Дело кончилось разменом людей.

Бий Борсук, взятый нами для охранения каравана, был этим происшествием так сконфужен, что уехал, не прося даже подарков, которые мы им обещали, и как мы узнали после, сделал набег на Жанека... (59 стр.)

... В последних числах августа, кашгарские купцы, окончив свои дела в орде, стали собираться в обратный путь. Киргизские друзья советовали нам присоединиться к кашгарцам, потому что дорога, по их словам, для малочисленного каравана была небезопасной. Берег Текеса, у прохода «Учкапкак» был назначен сборным пунктом. К 27 числу сентября на этом месте собралось до 60 палаток или, как принято в кара-

ванном языке, до 60 огней. В то время, когда шли переговоры между караванными старейшинами, по какому пути идти в Кашгар, а их несколько, вдруг случилось обстоятельство, которое совершенно расстроило наш первоначальный план. Кокандский юзбаши (сотник), присланный из Пишпека для сбора с бугинцев зякета, (бугинцы хотя и русские подданные, но все таки не пренебрегают ни кокандцами, ни китайцами). Приехал караван с шестью солдатами и требовал, чтобы ему заплатили пошлину. Его спросили: Какую пошлину и за что?

Юзбаши обиделся, отбил до 300 баранов и, загнав их на гору, стал торжественно охранять добычу. Кашгарцы, привыкшие к дракам, во время восстания против китайцев схватили в руки колья, бросились на кокандских солдат и с необычайной ловкостью посбрасывали их с лошадей, причем избили воинов так жестоко, что на поле битвы один кокандец остался бездыханным. Киргизы, вероятно боясь мщения ташкентцев, объявили кашгарцам, что они не отпустят их до тех пор, пока здоровье раненого солдата не поправится. Мы не принимали участие в этой потасовке, потому вместе с татарами и несколькими кашгарцами, а также не причастными к этому делу людьми выступали в поход, тем более поспешно, что в горах начинал падать снег. Соединенный наш караван состоял из десяти огней и число людей увеличилось до 60.

С вершины Текес в два перехода мы прошли горный проход Санташ, представляющий ровное

плоскогорье и знаменитый приданьем о Тамерлане, потом невысокие горы Кызылкия и вышли на долину речки Жиргалан. От этого ночлега путь наш лежал по ровной и плодородной долине Терской, на которой полуобнаженные буруты работали на нивах. На речке Жетыюгуз, мы нашли своего старого приятеля Бурсука, который со своими кыдыками перекочевал сюда для сбора хлеба, и еще несколько аулов того же рода, подвластных бию Самсаалы, и известному хищнику Жанеку. Простившись с аулами Бурсука, и взяв его самого охранителем, девятого сентября выступили мы в Заукинское ущелье. Присутствие Бурсука не спасло нас, однако же, от хищничества Киргиз. 11 числа, когда караван поднимался по узкому ущелью, заваленному обломками скал, который Семенов остроумно пророчески назвал естественными баррикадами, внезапно за нами раздался оглушительный крик, и показалось несколько развивающихся значков.

Едва успели мы принять оборонительное положение и укрепиться на этих баррикадах, как были стремительно атакованы шайкою киргиз из 70 человек. Наши товарищи, руководимые похвальным чувством самосохранения, удалились под защиту верблюдов и не показывались более. Между тем, наша прислуга, благодаря крепкой позиции и хорошему вооружению, успела отразить бурутов и взять даже в плен одного из их главных предводителей. Дело ограничилось ранами с обеих сторон и разменом пленных. Почтенный Бурсук, взятый нами для охранения,

считая себя компрометированным тайно уехал, не приняв даже подарка, которые мы ему обещали... (353 стр.)

17 сентября

..ночевали на южном склоне у речки Каракол. Река Каракол течет с востока на запад, потом проламывает горы Чахрехорум и выпадает в Нарын. Долина Каракола, конечно самое низкое место в Сырте.

Ночью было очень тепло. Встреча с Жанековскими барантачами. Неприятный случай с баранами... (19 стр.)

...Жанековские барантачи – по имению мелкого киргизского манапа Жанека, известного своими разбойничьими нападениями на соседние племена. (359 стр.)

Собрание сочинений в пяти томах. Том 2.

....Название рек, впадающих в озеро Иссык-Куль.

Со стороны терской (южный)

1. Жиргалан
2. Уч-Аксу
3. Каракол
4. Рлык (йиртык)
5. Жетыюгуз
6. Кызылсу
7. Зауки
8. Тычкан
9. Тигирменти

Ajtqan menen kelesi,
 Alqan qudaj seresi,
 Betin qanqa cuuldu,
 Belin qandaj suuldu.
 Padisgam eldy degende
 Qazaq menen qarqasqa
 Qan eldy dep uquldu.
 Bazardan alqan altan taq,
 Onge qalqan olyn aq.
 Asylan Çanek etyptyr,
 Artanda qalqan aqal tap.
 Qalaadan aqqa sez kelet,
 Qoçodon misel sez kelet,
 Aqsret ketken padisgam,
 Qaj unaqta kes kelet.
 Tan atardan kerimsel
 Tangandardan olyn sen.
 Kyn esqardan kerimsel,
 Kyngyrettyn olyn sen.
 Ertelyy ajtqan ujutun,
 Dynyje Çaladen ketpejt kyjytyn.
 Arcadan qalqan bejitiñ
 Padisgam aldsratta kyjytyn.
 Kylygyn çolqo arqattan,
 Padisgam kyjytyn sanap qarattan.
 Gorqo

Padisgam Gorqondu çolqo arqattan
 Padisgam çoruqun sanap qarattan.
 Çyzyn çuubas baqıldan,
 Padisgam qacyp otken emespi.
 Dynyjenyn saarissen,
 Cacyp otken emespi.
 Tuğunda tulun baranda
 Tuğu menen çesirmin.
 Tuğundan tulun ketken son,
 Tuğunqun çegen kesirmin.
 Betegelyy çondojum,
 Bek aldında barqanda,
 Bederlyy qamqap tondojum.
 Qaraqanduu çondojum,
 Qan aldına barqanda,
 Qara qamqap tondojum.
 Ulun too bağ çeldeji,
 Ular uopas beldeji,
 Padisgam urqaç tuusajt sendeji.
 Qara too bağ çeldeji,
 Qarçqa uop çem çedi,
 Padisgam qatendar tuusajt sendeji.
 Qanqajdan çylq çuqanym
 Asylan Çanek suudanym.
 Tekesten çylq çuqanym,

1) Çaladen - Kizidegen Aca-nıñ.
 2) Tulun - bir kyjylyqta Kyndyn birinchi bolyp baratqan.
 3) Tulun - bir kyjylyqta Kyndyn birinchi bolyp baratqan.

Tentugum Ganek suudanam.
Tekesten çalqa darqatqan.
Telkyro^{ryn} darqatqan,
Padagam tentugqa sooq^{ar} darqatqan.
Beeçinge barsa çol çalqan,
Padagam beg çyz kigi qogcu alqan.

Aldan tosup er sajqan,
Attamp çaqsa aq çoltoj,
Atagqan çooqo san qoldoj,
Qıtajqa barsa aq çoltoj,
Qajqarqan çooqo san qoldoj.

Çajalun kiçik teriet, *Çarynyz kerkin terisi.*
Çaccolun çoomun beryy, *Çatığa sorun beryy.*
Kymalyy kiçik teriet, *Tutulğan kerkin terisi.*
Kyzeldyy çoomun beryy, *Tutulğan çorkun beryy.*

Altandan egik darnazan,
Ajda kendej dat qanat.
Ajel ystyn çoo kelse /
Attana qojup kin canat,
Kyny egik darnaza,
Kyndy kendej dat qanat

Kyldy çurtqa çoo kelse
Kete qojup kin canat. Kym talqan çelge kim canat.

Badıqan. Tey tylygy ten ele.
Çoolotyn kin den kılın ele.
Padagam çemen çurtan ken ele.

Kyngej menen teskejge
Padagam qalalun qorqon cep ele.
Şunqar elen ^{çel} çayınçoq.

Padagam tala pojdo kemin çoq.

Men qara bet Erkeqan.

Dalaj elge kep bolor.

Çzynyzden çaz qalqan,

Baraganqa ep bolor.

Bajbice qaldı sarajda,

Baldarsn eser dalaıda.

Ula hoz kylyk mingenden

Urugqa murun kirgenden.

Aqa-ini tunqanyn

Ujaten çap başqarqan.

Men qara bet Erkeqan.

Padagam urmatyn kerbej çaz qalqan.

Çalçatp qorqo mingenden,

Çajanqa murun kirgenden,

Aqa-ini tunqanyn,

Sapaısyn başqarqan.

Men qara bet Erkeqan.

Padagam çarqalyn kerbej çaz qalqan.

Sunsar berk kiçidin cekege,

Sumbatyn barsyn mekege,

Beg enen barsyn bejişke,

Men qara bet Erkeqan.

Bejbaqta saldan kefigke.
Çooluqun tolqon dilde bar,
Çomoqto Manas bolboso
Çortqonu sizde j kimde bar.
Sandsqan tolqon dilde bar,
Sanatta Manas bolboso,
Sajqan sizde j kimde bar.
Aq boz at qoşqo taqalap
Ajbldan çylq baqalap,
Çeerde at qoşqo taqalap,
^{ÇIKTIR}
~~Çeçektir~~ çylq baqalap.
Quu cunaq minip keş çyrdyn,
Tuuqanana nek ^{Kel} çyrdyn,
Duşmandan a ajdap çep çyrdyn.
Çerikke qıldın çapanı,
~~Çeripten açtaq alıñar~~
Dajqan qıldın çapanı.
Keçpeşe kylyk çeleni,
Kelgo buundaj ызраса,
Kejçaptan ыага келси.
Şajıyr çorqo başqta j,
Qara bojuñ qazıqtaj,
Qaraqa salqan başmada j,
Qara bojuñ tasmada j.
Qazdaj bolqon mojuñnı j,
Qaqqajap kılgen x ojuñnı,

Men qara bet Erkeğan,
^{Radıñan}
~~Radıñan~~ saqıntarsın qojunıñ.
Aj qajadan batavı,
Altı qanat aq yjıñ,
Majıñıl ojnop çatavı,
Kyn qajadan batavı,
Akeler ^{Kelir} ~~terdeş~~ ^{menin laTTım,} men kettim
Arstansın Çanek qajtavı.
Çeti qanat aq yjde
Çemşit ojnop çatavı,
^{Çakelir} ~~Çigitter~~ ^{menin laTTım,} terdeş men kettim
Çolborsun menin qajtavı.
Bir eki ajtqan sezyme j,
Radıñan ырааз болқун ezyme.

СКАЗАНИЯ О БОГАТЫРЕ ДЖАНЕКЕ

*Пересказ с киргизского
Константина Куксина*

К Читателю

Ас салам алейкум, дорогой Читатель! Перед тобой — пересказ замечательного произведения киргизского ученого и писателя Иманака Сагынбекова о национальном герое страны гор и степей Джанек-батыре! О том, как родился замысел нашей книги и почему мы обратились к достаточно редкому в переводческом творчестве жанру пересказа, хотелось бы поведать в этом небольшом вступлении.

Несколько лет назад судьба исследователя кочевой культуры во время экспедиции в Киргизию свела и подружила меня с Иманак Сагынбековым, с его большой семьей. Каждый вечер я приходил в гостеприимный дом Иманака на окраине аила Тосор и слушал рассказы о легендарном богатыре. Иманак более 30 лет собирал легенды и предания о Джанеке, о других киргизских батырах, его исследования отлича-

ла скрупулезная точность и непредвзятость. Я сразу искренне заинтересовался историей Джанек-батыра. Но для меня связанные с ним события, которые происходили на киргизской земле около 150 лет назад, казались волшебными, и, несмотря на историческую достоверность собранных Иманаким свидетельств, воспринимались как игра богатого воображения. Возможно, поэтому русский вариант книги получился эпическим и даже сказочным.

Иманак оказался замечательным рассказчиком. Я записывал все новые и новые истории, в перерывах мы пили чай, беседуя о нелегкой судьбе киргизского народа, о его вековой культуре, мало знакомой даже ближайшим соседям. Так, за пиалой горячего чая на берегу прекрасного Иссык-Куля и возникла идея написания книги, которую ты, уважаемый читатель, сейчас держишь в руках.

Иманак познакомил меня с жителями айла Тосор, многие из которых происходят из рода Джанек-батыра. По фотографиям потомков батыра специалисты-антропологи в Москве смогли восстановить облик Джанека, а известный российский художник Наталья Валдаева написала его портрет, который мы помещаем в книгу.

Постепенно Джанек-батыр из легендарного персонажа становился для меня все более реальным историческим героем. Однако человеческая память сохранила далеко не все. Многие в судьбе Джанека оставались загадкой. Так, крайне мало было известно о жизни батыра в изгнании.

Полагая, что Джанек эти годы провел в районе Нарына, Иманак предложил мне отправиться с ним туда. Это было сложное, интересное путешествие, много новых потрясающих историй о далеком прошлом рассказали нам местные жители. Но — увы! Из всех рассказов следовало, что Джанек никогда не жил на Нарынской земле.

Мы отправились дальше по следам Джанек-батыра, и поиски привели обратно на Иссык-Куль. Здесь удача улыбнулась нам: мы узнали, что Джанек в годы изгнания жил недалеко от айла Каджы-Сай. Наградой за долгие поиски стало открытие дома Джанека и легендарного источника Джанек-булак, речь о котором пойдет ниже.

Так, после множества приключений, долгой работы в архивах и библиотеках, история великого батыра была написана. Главная заслуга в этом — Иманак Сагынбеков, который издал на киргизском языке собранные им материалы. Не ставя своей задачей дословный перевод этого объемного труда, я решил просто пересказать русским читателям те истории, которые услышал из уст киргизского коллеги и друга. Надеюсь, что рассказанные им легенды помогут лучше узнать историю прекрасной киргизской земли, подвиги замечательного народа, живущего на берегах Иссык-Куля уже многие столетия...

РОЖДЕНИЕ ДЖАНЕКА

Жил на Иссык-Кульской земле батыр, звали его Кодор. Не только воинской доблестью славен был Кодор, но и мудростью, справедливостью, за что и прозвали его люди Кодор-бий. Про него говорили: «Мудрый бий в нашем аиле! Всегда отличит Кодор черное от белого, миром решит самый сложный спор!»

Женился Кодор-бий на красавице Меке. Прошло положенное время, позвала Меке Кодор-бия и говорит ему:

— Не смогу родить тебе сына, пока не съем сердце пантеры!

Собрал Кодор-бий лучших охотников, отправил их в горы на поиски редкого зверя. Не смогли охотники найти пантеру, но подстрелили удивительного белого барса, его сердце и принесли жене Кодор-бия. Съела она сердце белого барса и вскоре родила сына. Назвали его Джанек.

ДЕТСТВО ДЖАНЕКА

Родился Джанек крепким, все говорили его отцу, Кодор-бию — богатырь вырастет! Но прошел год, пошел второй, а Джанек так и не начал ходить. Быстро вырос он из колыбели-бешика, положили его на белый войлок, в белый войлок и пеленали. До пяти лет лежал он, а ходить так и не научился. Горевали родители, что ребенок их — «бичель», не покидает постели.

А как исполнилось Джанеку пять лет — неожиданно встал он с белого войлока и пошел. Да еще как! Тут же побежал драться с соседскими мальчишками. Через некоторое время стали жаловаться люди Кодор-бию:

— Сын ваш обижает наших детей, нет сил терпеть Джанека!

Стыдно стало Кодор-бию, и решил он отправить Джанека к табунщикам — пусть резвится на джайлоо, силушку свою показывает. Вызвал он старшего табунщика, и сказал ему:

— Кость этого мальчика моя, мясо — твое. Бей его, наказывай как знаешь, может, и выйдет из парня прок!

Но и на горных пастбищах не успокоился Джанек. Дрался и с мальчишками-пастушками, и со взрослыми табунщиками. Хоть и доставалось ему крепко, не менялся задиристый характер Джанека.

Минуло несколько лет, а потом случилась такая история. Однажды соседи-калмыки, которые пасли лошадей неподалеку, угнали табун у киргизов. Джанек вскочил в седло, и помчался в погоню. И, хотя был еще мальчишкой, в одиночку справился с пятью взрослыми калмыками! Повалил их Джанек на землю, связал и вместе с табунами доставил своему отцу. Удивился и обрадовался Кодор-бий. После этого изменилось в аиле отношение к Джанеку — все поняли, что в их роду появился настоящий богатырь.

КАК ДЖАНЕК СТАЛ БАТЫРОМ

Вскоре после возвращения Джанека с джайлоо, погиб его отец. Ехал он по степи, и встретил врагов. Тех было пятнадцать человек против одного Кодора. Многих недругов сразил батыр, но и сам погиб в неравной схватке.

Остались Джанек и его братья, Ыса и Муса, с матерью, Меке. Но Джанек быстро рос, мужал не по дням, а по часам. Крепкий был у Джанека характер — никогда он не отступал, а если кто задевал его или братьев словом ли, делом — бесстрашно бросался на обидчика, даже если тот был много сильнее и старше его.

Как-то раз в аиле Джеты-Огуз, где жили братья, был той — большой праздник. Молодые джигиты выходили бороться, меряться силами. Джанеку исполнилось тогда только пятнадцать лет, но всех победил этот юноша, не было ему равных. С тех пор и стали звать его «батыр».

Прошло время. Однажды встретился Джанек-батыр с Каргабием из рода Джельден. Не было в роду Джельден достойного батыра, часто обижали их соседи. И попросил Каргабий Джанека, чтобы тот защищал их род вместе со своим. Согласился Джанек.

Когда Джанеку исполнилось 20 лет, женился он на девушке по имени Айганыш. Не только красотой славилась Айганыш, но и острым умом. Трех сыновей родила она Джанеку — Тооке, Беиш и Сагынбека.

Любимым делом батыров было угнать табун лошадей у соседей — казахов, калмыков, а бывало, и у своих соплеменников. Джигитское это было дело. Если ты сильный, здоровый, есть у тебя верные друзья — иди в набег, приведи табун. Догонят — отобьют, не догонят — твои тогда лошади. Ведь лошадь в степи — главное богатство. Во главе табуна — жеребец, у хорошего жеребца — 20, 30, а то и 40 кобылиц. Джанек-батыр смолоду удачлив был в джигитском деле, разом угонял по три, по четыре табуна. Угоняли, бывало, и у него, но всегда Джанек своих лошадей возвращал, а конокрадов наказывал.

В одном из таких набегов Джанек-батыр не только табун угнал, но и увез с собой красавицу Толгонай, из рода Черик. Тот род издавна враждовал с соплеменниками Джанек-батыра, и похитить у соперников красавицу-невесту было настоящим подвигом. Случилось это далеко от родных кочевий, и много дней провела Толгонай в седле позади Джанека. От Нарына до Ат-баши вез ее Джанек. Но не померкла девичья красота от дальней дороги, и сделал ее Джанек своей второй женой. Поначалу сильно ревновала Айганыш к молодой красавице, и прозвала ее, злорадствуя о дороге, которую та перенесла, «джокор кот катын», что значит «потертая задница». Но полюбила Толгонай Джанека и подарила ему еще двух сыновей — Кылкуна и Шаркана.

День ото дня росла и быстрее самого резвого скакуна неслась по степи слава Джанек-батыра, много сильных и смелых юношей хотели слу-

жить под его началом. Собралось их у Джанека 70 человек. Трое-четверо самых верных джигитов, звались они джокоры, всегда находились рядом с Джанеком, охраняли его сон, готовы были выполнить любое его поручение. Любили воины своего предводителя, ведь не только силой отличался Джанек, но и умом, смекалкой, лисьей хитростью. Храбрым был – но и осторожным, впустую жизнью своей и своих джигитов не рисковал.

Настало время описать Джанек-батыра в годы расцвета его сил. Джанек был очень высокого роста, широк в плечах. Легенда гласит, что когда ехал Джанек рядом со своими джигитами, их головы едва доставали ему до плеча. И была у него удивительно длинная шея, за что Джанека некоторые звали Куу моюн, «лебединая шея».

Стал Джанек править родом Джельден и родом Бапа, охранять их от врагов. Почти весь южный берег озера Иссык-Куль держал в своей руке Джанек-батыр.

СЕМЬ ДРУЗЕЙ, СЕМЬ БОГАТЫРЕЙ

В те славные времена жили в киргизской земле, на берегах прекрасного Иссык-Куля и дружили с Джанеком другие богатыри: Балбай, Омур, Урдулет, Джунуш, Ногой и Сабатыр. Решили однажды семеро друзей отправиться к казахскому Шоорук-батыру, померяться с ним силами. А заодно и табуны пригнать – Шоорук слыл богатым человеком!

Отправились они в казахские земли. Долго ли, коротко ли, доехали до густого елового леса на склоне горы. Спешились, пустили коней пастись, а сами прилегли отдохнуть. Смотрят – под горой раскинулась прекрасная долина, где среди сочных трав бродят бесчисленные табуны лошадей, отары овец. А вдаль, на другой стороне долины, уютно расположился небольшой аил. Решили батыры остаться здесь на ночлег.

Стемнело. Лежат друзья на траве, седла под головы положили, смотрят на звездное небо. Вспоминают рассказы стариков-аксакалов. Старики ведь как говорили: если звезда Копто-жолдыз справа или слева от тебя будет – иди смело вперед, если прямо перед тобой – лучше вернись, не видать тебе удачи в пути. Лежат батыры, гадают о своей судьбе. Тут Балбай говорит:

– Джигиты, надо пойти, взять одного барашка из отары. И мяса свежего поедим, и заготовим впрок на дальнюю дорогу. Кто пойдет?

Урдулет отвечает:

– Я пойду. Кто будет мне товарищем?
– Я самый младший среди вас, я и пойду с Урдулетом, – сказал Джанек.

Отправились они вдвоем. Спустились в долину, подкрались к ближайшему загону. Тогда Джанек говорит Урдулету:

– Иди первым, я посторожу, коней подержу.
– Хорошо! – отвечает Урдулет. Дал поводья своего коня Джанеку и перебрался через ограду. Крадется осторожно Урдулет, и вдруг нога его натывается на что-то мягкое! Смотрит батыр – а

это маленький мальчик крепко ухватился за его кожаный сапог. Снял осторожно ребенка со своего сапога Урдулет, посадил в сторонке, и пошел в глубину загона. Только присмотрел жирного барана, как малыш из-за спины его говорит:

— Зачем ты хочешь взять нашего барана?

Ничего не отвечает Урдулет, даже не оборачивается, собирается барана поймать.

Тогда ребенок снова вцепился в его сапог. Крепко держит, не пускает богатыря Урдулета! Рассмеялся Урдулет, поцеловал малыша в щеку и ушел ни с чем.

Джанек его спрашивает:

— А где же наш жирный баран, Урдулет?

— Знаешь, какие-то здесь бараны худосочные, — отвечает ему Урдулет. — Ни одного жирного! Дальше пойдем.

— Может, хоть какого здесь возьмем? — засомневался Джанек. — Зачем время терять? Нас друзья ждут!

— Нет, едем дальше! Там точно бараны жирнее!

Подъехали к следующей отаре. Джанек говорит Урдулету:

— Вот что, друг! Теперь ты коней поддержи, а я за бараном пойду. А то мы и к рассвету не поспеем!

Сказано — сделано. Вскоре вернулся Джанек, и не с одним, а с двумя жирными барашками. Закинули их друзья на седла и пустились в обратный путь.

Приехали к месту ночлега, зарезали баранов, подкрепились, мяса на дорогу заготовили. Тогда Балбай говорит:

— Вот что, джигиты. Посмотрел я на звезды — сегодня хороший день, чтобы табуны угнать. Давайте с рассветом пойдем на дело!

В утреннем тумане осторожно спустились богатыри в долину и угнали несколько табунов — чабаны и опомниться не успели, как семеро батыров были уже далеко.

День они скачут, другой, засыпают на ходу, с коней валяются, но не останавливаются — погоня ведь по пятам идет! Да тут лошади уставать стали. Это человек может и два, и три дня без сна и еды — а лошадям отдыхать надо. Нашли тогда друзья укромную долину, пустили лошадей пастись, и сами легли отдыхать. А на вершине горы выставили дозорного. Чтобы тот не заснул, не пропустил погоню, внизу один из батыров тоже не спал. Время от времени батыры перекрикивались:

— Эй, Джунуш, не видать ли погони?

— Нет, Омур, все спокойно!

Отдыхают батыры, меняются на карауле. Кричит Джанек:

— Эй, Урдулет, все спокойно?

— Вижу вдалеке облако пыли! Скачет сюда один всадник!

— Только один? Нам, семерым, одного бояться нечего!

Тут проснулся Балбай:

– Вставайте, батыры! На всякий случай седлайте коней, собирайте табуны, подкрепляйтесь на дорогу.

А всадник все ближе. Кричит с горы Урдулет:

– Человек этот близко совсем! Он по следам наших табунов скачет, а в руке у него боевое копьё!

Оседлали батыры коней, сели в седла, вооружились. Тем временем всадник въехал на соседнюю вершину, ударил копьём о землю и крикнул!

– Эй, семеро батыров! Вижу я, что все вы сильные и смелые воины! Помните ли вы старинный обычай – соогат? Разве за табунами отпавились знаменитые батыры в казахскую землю? Значит, угнанные табуны – ваша случайная добыча? А по закону соогат случайную добычу надо отдать первому встречному, который об этом попросит!

Переглянулись батыры, изумляясь хитрости казаха, но делать нечего – старинный обычай нарушить нельзя! А всадник кричит:

– Эй, семеро батыров! Я – Шоорук, батыр на следников Абылай-хана, защитник всех трех казахских жузов. Все эти табуны – мои! Вы угнали у меня больше пятисот лошадей. Но я готов оставить их вам с одним условием: один из вас сразится со мной в честном поединке. Победит ваш батыр – заберете всех лошадей, проиграет – лошади мои! Да не по закону соогат, а по праву силы!

Самый старший, Балбай говорит своим друзьям:

– Шоорук и впрямь очень храбрый, один вышел против семерых! Вижу я, что он опытный воин – смотрите, как ловко орудует копьём! Мы его искали, а он сам нас нашел. Кто же хочет сразиться с казахом? Может быть ты, Омур?

– Я готов, Балбай! – отвечает Омур.

– Нет, нет, Омур, пожалуй, не для тебя этот воин. Может, ты справишься с ним, Ногой?

– Если надо, я сражусь! – говорит Ногой.

– Нет, Ногой, не ты должен драться с казахом. Может быть, ты, Джанек?

– Я готов к схватке, Балбай! – отвечает Джанек.

– Нет, Джанек, и ты не пойдешь, – качает головой Балбай.

Так перебрал он всех друзей-батыров, а потом и говорит:

– Вот что, джигиты! С этим казахом должен сразиться я сам!

Урдулет привел богатырского коня Балбая, тот вскочил на него – как обычно, без седла – и помчался в бой. Сошлись богатыри, Шоорук ударил Балбая копьём – Балбай от удара съехал до хвоста коня, с трудом удержался на крупе.

– Что, неужто потерял ты былую силу, Балбай? – усмехнулся Шоорук.

Потемнел лицом Балбай-батыр, развернул коня и с боевым кличем «Балбай! Балбай!» помчался на Шоорука. От страшного удара не удержался Шоорук в седле, упал с коня. Поднялся с земли и говорит:

— Вот теперь я вижу, что передо мной знаменитый киргизский батыр Балбай! Много я о тебе слышал! Воевал я с китайцами, с калмыками, с киргизами — но ты первый, кто сумел выбить меня из седла!

Видит Балбай, что Шоорук обращается к нему как к другу, спешился, подошел к казаху. А Шоорук говорит:

— Давно мечтал я встретиться с тобой, Балбай-батыр! Мало осталось на свете настоящих богатырей. Поэтому сегодняшний день для меня — настоящий праздник, несмотря на то, что ты победил.

Обнял тогда Балбай Шоорука, как родного брата, и крикнул:

— Эй, друзья! Готовьте угощение, у нас сегодня дорогой гость!

Зарезали жирного жеребца, сварили в походном котле. Подняли чаши с кумысом, и Шоорук произнес:

— Коли мы так необычно встретились с вами, батыры, давайте с сегодняшнего дня все будем друзьями!

Обнялись богатыри, а потом Балбай и говорит своим спутникам:

— Мы теперь друзья с Шооруком. Он очень смелый и умный человек. Такие богатыри редко рождаются на Земле, а если такой человек твой друг — это очень большое счастье. Я предлагаю вернуть ему всех угнанных лошадей! Что, батыры, ни у кого не заболела от жадности печень, никому не жаль расстаться со своей долей добычи?

Без колебаний все семеро батыров согласились вернуть Шооруку угнанных лошадей, и все семеро сохранили дружбу с казахским батыром до конца жизни.

ВСТРЕЧА С КЕРЕТ-БАТЫРОМ

В роду Тенизбай был могучий батыр. Звали его Керет. Услышал однажды Керет-батыр, что в роду Джельден появился богатырь по имени Джанек. И решил найти его, чтобы силами померяться.

Отправился однажды Керет-батыр в ущелье Борубаштын-Чаты с тремя джигитами. И вдруг видит — едет навстречу всадник — огромного роста, а шея — стройная, лебединая! Сразу узнал Керет-батыр богатыря из рода Джельден и помчался ему навстречу с копьём наперевес. Джигиты его отстали, так что встретились в ущелье два богатыря один-на один.

Удивился Джанек воинственности встречного незнакомца, но делать нечего — схватил он чокмор, булаву деревянную и ударил по копыю нападавшего. Сломалось копьё. Но не унимался незнакомый богатырь — выхватил саблю и снова бросился на Джанека.

— Эй, ты кто такой? — крикнул ему Джанек-батыр, — Сказал бы хоть свое имя, если не хочешь говорить, почему напал на меня! Чем я перед тобой провинился?

Молчит незнакомец, только саблей размахивает. Ну, делать нечего — выхватил и Джанек

свою саблю, и начали они рубиться — не на жизнь, а на смерть. Долго длился поединок, обесилел Керет-батыр. Джанек не хотел убивать незнакомца и ударил его обухом сабли. Упал тот с коня, а Джанек стоит над ним и спрашивает:

— Ну, богатырь, теперь-то скажешь мне свое имя? Кто ты такой?

Тот молчит, в себя прийти не может, только зло глядит на Джанека. Тут подоспели трое джигитов поверженного богатыря, подхватили его, унесли и усадили на коня. Так и уехал Керет-батыр со своими джигитами, ничего не сказав.

Отъехали немного, и тут Керет-батыру совсем плохо стало. Ударь его Джанек острой стороной сабли — разрубил бы надвое. Просит Керет-батыр джигитов: «Дайте мне воды... Умираю я...»

Отвечают джигиты: «Пусты наши фляги. И в ущелье нет ни родника, ни ручья!»

Тогда говорит Керет-батыр: «Мочитесь во фляги — буду мочу пить. Умру, если глотка не сделаю!...»

Удивились джигиты: «Как, батыр? Неужели ты будешь мочу пить?»

«А ну, делайте, что я сказал!» — прикрикнул на них Керет-батыр. Делать нечего — помочились они в тюбетейку, Керет-батыр залпом выпил мочу, и они уехали прочь.

А Джанек-батыр стоял на холме, и все думал, гадал — с кем же ему пришлось сражаться?

Прошел год. И снова встретились два богатыря. Но на этот раз приехал Керет-батыр с

богатыми дарами и говорит Джанеку: «Помнишь, год назад сражался ты с незнакомым воином? Так вот, это был я, Керет-батыр из рода Тенизбай. Если бы ты тогда ударил меня острым концом сабли — не разговаривали бы мы сейчас. Возьми подарки, что я привез тебе, и возьми мою дружбу!»

Узнал Джанек бывшего противника, и скрепили они дружбу шумным и веселым праздником. Много дней длился той.

С тех пор верными друзьями стали Джанек и Керет. Когда началась война между родами Бугу и Сарыбагыш, рука об руку сражались два богатыря и много славных подвигов совершили.

ДЖАНЕК-БАТЫР И СИРОТА АСАКЕ

«Счастлив хозяин, у юрты которого привязаны кони гостей!» — говорят киргизы. Если ты неизвестен, или беден, то у юрты твоей — только столб «меке» для двух-трех лошадей. А если пользуешься уважением людей — стоит у тебя большая коновязь «керме». Джанек-батыру было чуть больше 20 лет, когда у его юрты появилась керме, к которой всегда были привязаны кони людей, которым нужны были помощь или совет молодого батыра.

По соседству с Джанеком жил род Шапак. У главы рода, Муратчана, было трое сыновей — Кульджир, Боку и Ташибек. Не дожив и до тридцати лет, умер Ташибек, оставив троих сирот, старшему из которых, Асаке, только исполни-

лось семь лет. Все богатства Ташибека забрал себе его старший брат, Кульджир, человек жадный и недобрый. Двух младших сыновей Ташибека, которых Аллах обделил разумом, сделал Кульджир своими рабами, заставлял выполнять самую грязную работу. Старшего, Асаке, хотел Кульджир и вовсе сжить со свету, чтобы не пришлось делиться с ним богатствами отца. Спас мальчика друг Ташибека, Алтынбай из рода Саяк, который кочевал на северном берегу Иссык-Куля.

Есть у киргизов старинный обычай – «бел куда». Если у двух друзей дети должны родиться в одно время, будущие отцы дают клятву: «Родятся сыновья – пусть будут верными друзьями! Родятся мальчик и девочка – пусть будут мужем и женой!»

Такую клятву дали когда-то и Ташибек с Алтынбаем. Поэтому, как только узнал Алтынбай о смерти своего друга, о том, как Кульджир обращается с его сыновьями – тут же поехал в земли рода Шапак и забрал Асаке к себе.

Прошли годы, и Асаке вырос сильным и красивым джигитом. Когда исполнилось ему 19 лет, женил его Алтынбай на своей дочери.

Жили молодые душа в душу, лишь одно печалило Асаке – стали люди за глаза называть его «куч куйо». Такое прозвище киргизы дают мужчине, который вынужден жить в семье жены. Быть куч куйо – позор для джигита!

Как узнал Алтынбай о печали своего приемного сына, тут же оседлал коня и отправился в Ак-Терек, где тогда кочевал Кульджир.

Был Алтынбай в то время уже страиком-аксакалом, нелегко далась ему долгая дорога. Подъехал он к юрте Кульджира, тот вышел и спрашивает:

– Ты, старик, по какому делу приехал?

– Я вырастил сына твоего брата, Ташибека! – с достоинством ответил Алтынбай, – пора ему своим домом жить. Ты его ближайший родственник, вот потому к тебе и приехал.

Испугался Кульджир, что придется делиться богатством покойного брата, и прогнал старика Алтынбая. Тяжко вздыхал старик, уезжая от Кульджира. Ведь тот нарушил один из самых древних обычаев киргизов – обычай гостеприимства. Согласно ему, гостя ни о чем не расспрашивают, пока тот не отдохнет с дороги, не согреется пиалой горячего чая...

Решил тогда Алтынбай отправиться к молодому Джанек-батыру, который жил неподалеку в Чон Чичкане и, несмотря на молодость, слыл защитником обиженных, славился своей мудростью. Под вечер услышал Джанек топот копыт, вышел из юрты, увидел незнакомого старика. Подбежал к нему Джанек, помог гостю спешиться, с почетом проводил в свою юрту. Когда Алтынбай отдохнул с дороги, подкрепил свои силы горячей едой, Джанек-батыр вежливо спросил у него:

– Что привело Вас, ава, в наши края?

Рассказал Алтынбай историю Асаке.

– Вот что, ава! – ответил Джанек, – Вы устали с дальней дороги, ложитесь спать, а утром я что-

С утра поехал Джанек-батыр к Карабию, который слыл самым мудрым человеком в тех землях, рассказал ему про Асаке. Ответил ему Карабий:

— Дорогой мой Джанек! Пусть этот юноша живет у нас — мне кажется, он очень славный человек. Заплати за него калым и привози Асаке в наш аил!

Джанек отобрал из своих табунов хороших лошадей для калыма, и вместе со старым Алтынбаем отправился в земли рода Саяк. Вскоре Асаке с молодой женой приехали на южный берег Иссык-Куля. Но отказался молодой джигит жить на земле Карабия, чтит он старые обычаи. Вот как объяснил он свой отказ Джанеку и Карабию:

— Низкий поклон вам, уважаемые Карабий и Джанек-батыр, но должен я жить на своей земле, вместе с братьями. Как у нас говорят: если слышен лай собаки из родного аила, нельзя даже ночевать у соседей, не то, что остаться жить...

Скрепя сердце согласились с молодым джигитом Джанек и Карабий, и отправился Асаке жить к жестокому Кульджиру.

Ничего не дал Кульджир Асаке из богатств его отца, и стал юноша служить у него простым табунщиком. Долго терпел унижения добрый Асаке, но однажды не выдержал. Увидел он, как сыновья Кульджира избивают его слабых умом, беззащитных братьев. В тот же вечер Асаке угнал у Кульджира все его бесчисленные табуны, и ушел с женой и братьями в горы, где и

жил долгие годы долго и счастливо. Никогда не забывал Асаке о том, что сделал для него Джанек-батыр, и по первому зову всегда приходил ему на помощь.

ДЖАНЕК-БАТЫР И АЯН-БАЛБАН

Прослышал однажды Джанек-батыр, что в роду Тынымсеит появился силач по имени Аян. Захотел Джанек встретиться с ним, силами померяться. Не убивать, кровь не лить — по-дружески побороться. И отправился со своими джокорами на поиски Аяна, в Нарын.

Проезжали они около Кочкора пустынное место. Люди, жившие неподалеку, предупредили Джанека — живут в том месте огромные волки-людоеды. Днем страшилища прятались на старом кладбище, а ночью нападали на путников. Опустела дорога, люди стали объезжать недоброе место. Джанек с джигитами послушали советов людей, и решили объехать кладбище стороной. И вот едут они, луна светит, путь освещает, и вдруг видят — идет им навстречу человек. Росту невысокого, зато в плечах широк, видно, силы не малой.

— Здравствуй, джигит! — приветствовал его Джанек-батыр У киргизов всегда первым здоровается тот, кто на коне, независимо от положения в обществе, — Куда путь держишь?

— Сам я из рода Тынымсеит, — представился здоровяк, со вздохом перетянув веревку вместо пояса на драном чопане. Говорил он на удивле-

ние высоким голосом, при этом не выговаривая букву «р». — Иду на Иссык-Куль, к своим родственникам, буду плосить у лода Алсеит помощи. Голодаем мы, неужай, джут, много скота погибло весной...

— Да поможет Аллах тебе, джигит. У нас и правда богатый год, и я сам, если буду на Иссык-Куле, окажу помощь твоему роду.

Поблагодарил незнакомец Джанека, и отправился дальше. Увидев, куда тот пошел, окликнул его батыр:

— Послушай, джигит! Не ходи той дорогой. Говорят, там много волков развелось, а у тебя даже ножа нет. Мы — с оружием, вчетвером, и то ехали по кружному пути...

Усмехнулся здоровяк в ответ:

— Да ну, батыл, пелестань — не джигитское это дело — собак бояться!

Засмеялся и пошел дальше. Идет, пыль поднимает, песни поет. Отъехал Джанек с джигитами недалеко от того места, и говорит:

— Вот что, друзья. Человек этот очень упрямый, совета не послушал, прямо к волкам пошел. Беда может случиться. Давайте подождем: увидим, услышим что — поскачем на помощь.

Стали они ждать. Ночь была лунная, светлая, и кладбище на дальнем холме было хорошо видно. Вдруг слышат джигиты — завыли волки, а потом над кладбищем пыль поднялась, будто идет там невиданное побоище. Тут же помчались Джанек-батыр с джигитами на помощь упряму. Прискакали на кладбище, и видят: лежит на

земле огромный волк, размером с доброго коня, еле дышит уже, а рядом с ним — давешний знакомый, руками волку пасть держит. Увидел он Джанека, и говорит своим смешным голосом: «Эй, длузья! Вот ведь какие собаки большие лавелись! Чуть не поглотила меня целиком!»

Зарубил Джанек волка, сняли с него джигиты шкуру. Лошади в страхе отпрянули, лишь огромного богатырского коня Джанека удалось привести и накинуть на него волчью шкуру. Накинули — а голова и хвост волочатся по земле. Тут только все поняли, с каким огромным зверем справился джигит голыми руками.

Сели все в круг, достали бурдюки с кумысом. Угощает Джанек-батыр юношу, а тот спрашивает:

— А ты, батыл, по какому делу в Налын едешь?

— Да вот, услышал, что появился в роду Тынымсеит силач, по имени Аян, — отвечает ему Джанек. — Еду силами с ним померяться...

Засмеялся тут джигит, и говорит:

— Нет нужды тебе дальше ехать, батыл! Я и есть Аян. А что в налоде говорят — балбан, силач, так это все сказки...

Обрадовался Джанек встрече, посадили они Аяна на запасного коня и поехали обратно на Иссык-Куль.

Много дней длился той, все славили дружбу Джанек-батыра и силача Аяна, рассказывали об их подвигах. Потом собрали много верблюдов, наполнили вьюки зерном и другими припасами, и поехал Аян назад к своим соплеменникам.

АЯН И ЭЗГАРА

После того, как Джанек-батыр помог Аяну, снабдил его родичей зерном, стали Джанек и Аян верными друзьями. Очень привязан был Аян к Джанеку, а Джанек продолжал помогать Аяну. Тот постепенно разбогател, не звали его больше «бедный Аян», а величали Аян-баем, или Аян-батыром. Стали люди уважать его. Ведь как принято у киргизов? Если ты богат, то тебя и уважают, и власть ты имеешь. Мог теперь Аян и пышный той закатить, и друзьям помочь.

Как-то раз в Кочкоре один богатый человек устраивал большой аш — поминки. На аш собрались люди из родов Солто, Саяк, Бугу, Сарыбагыш, и все привезли с собой сильных батыров, быстрых коней, охотников-беркутчи. Приехали и певцы-акыны от каждого рода, чтобы воспеть подвиги батыров, воздать хвалу своим героям.

Долго длились различные состязания, и вот пришло время схватиться богатырям. Джанек-батыр выставил силача-Аяна, а от Сарыбагыш вышел Эзгара, который победил силачей родов Саяк и Солто, а теперь решил схватиться и с силачом из рода Бугу. Эзгара был огромного роста, даже когда сидел, был выше всех вокруг. Когда вошел в круг Аян, Эзгара долго смеялся: «Эй, вы, женоподобные Бугу! Кроме этого карлика вам и выставить некого? Если я раздавлю его случайно, кто будет платить кун? Уж точно не род Сарыбагыш! Сами будете виноваты!»

Смеются довольные этой похвалой люди из рода Сарыбагыш, а Эзгара не унимается:

— Мне не интересно бороться с коротышкой, вызовите кого-нибудь повыше. А то его и от земли-то не видать!

Молчит Аян, лишь потемнело лицо от гнева. Стоит, под нос себе шепчет: «У Всевышнего есть, чем ответить тебе, Эзгара! Пусть Аллах нас рассудит!»

И вот вывели на середину круга огромного полосатого быка. Глаза его горят, из ноздрей хриплое дыхание вырывается. Отпустили веревки — бык помчался на Эзгара. Тот схватил его за рога, и бросил на землю! Поразились все силе батыра! А бык вскочил, и набросился на Аяна. Как только бык подлетел к Аяну, тот тоже схватил его за рога, но бросать не стал. Напряг Аян свои могучие плечи, и все услышали, как хрустнули кости — разломил Аян череп быку на две части! Упал бык замертво, придавив собой Аяна. Все закричали — с одного холма Сарыбагыш кричат, с другого Бугу: «Аян! Аян! Бугу! Бугу!» Но не встает Аян. Тут уж Джанек закричал своим громовым голосом: «Аян! Аян!» Придал этот крик сил Аяну, сбросил он с себя быка, и вышел на схватку с Эзгарой.

Испугался батыр Сарыбагыш, подумал: неужто равен ему по силам этот коротышка?

Говорит Эзгара: «Давай руку!» Протянул левую руку Аян, Эзгара схватил, дернул — и кожу до локтя у Аяна с руки сорвал!

Снова смеется Эзгара, издевается. Настала очередь Аяна. Протянул Эзгара руку — Аян как дернул, так и вырвал правую руку из плеча Эзгара!

Закричал Эзгара от боли, схватился за окровавленное плечо, и побежал к своим Сарыбагыш. А все вокруг кричат: «Бугу, Бугу, Бугу!» — даже люди из рода Сарыбагыш.

Подбежал Джанек к Аяну, подхватил его, подбросил — смотрите на нашего героя! Аксар башыл! Аксар башыл! Подарите ему белого коня!

Только Аян словно не рад победе, говорит Джанеку:

— Батыл, батыл! Я-то плиз получу, а как бедный Эсгала теперь будет, с вылванной лукой?

Вот таким был верный друг Джанека-батыра, добрый силач Аян.

КАК ДЖАНЕК-БАТЫР ДЖАРМУ ПИЛ

Однажды угнали казахи несколько табунов у Джанек-батыра. Бросился Джанек со своими джигитами в погоню. Долго гнали они казахов и оказались в конце концов на их земле. А казахи знали крутой нрав Джанек-батыра, и бежали все дальше и дальше. Добежали до своего стойбища, похватили женщин и детей, и ушли в сухую степь. Приехал Джанек-батыр прямо в казахский аул. Юрты стоят пустые, добра всякого видимо-невидимо, и ни души кругом. А угли в очагах еще горячие, видно, только-только люди ушли. По-

смеялся Джанек над трусостью казахов и говорит своим джокорам: «Ну-ка, друзья, найдите нам что-нибудь выпить!»

Дело было летом, и в степи стояла непереносимая жара. К тому же погоня была долгой, и пить хотелось всем.

Обшарили джигиты все юрты, и говорят Джанеку: «Батыр, нигде не осталось ни воды, ни кумыса! Казахи все унесли с собой!»

«Точно ничего нет? — нахмурился Джанек. — Все осмотрели?»

Прошли джигиты еще раз по оставленным юртам, и один говорит: «Батыр, тут на огне джарма стоит, кипит еще!»

«Что ж ты раньше молчал! Неси быстрее сюда!»

Удивился джигит, но — делать нечего. Наполнил деревянную чашку кипящей джармой и вынес Джанеку. Тот, не слезая с коня, жадно выпил все до дна. А спустя некоторое время стало Джанеку плохо. Мутило его, мутило — и вырвало прямо на холку коня. Страшно заржал конь, еле удержал его Джанек-батыр. На холке появились ожоги, а потом и волосы все вылезли. Испугались джигиты за своего батыра, а Джанеку — хоть бы что. Усмехнулся, и дальше поехал.

Говорят, во время той погони приключилась еще такая история. По следу конокрадов поскакали ночью, и, переходя реку, Джанек уронил ножны в воду. Торопились джигиты, некогда было искать их.

Прошел год. Снова проезжал Джанек-батыр по этим местам. Когда, также ночью, переходили реку, он взял у одного из джокоров копьё и, не глядя, воткнул его в дно реки. Сказал джигиту: «Посмотри, здесь должны лежать мои ножи!»

Спешил джигит, полез в воду и к всеобщему изумлению прямо из-под копьёя Джанека поднял его старые ножи!

КАК ДЖАНЕК ИРИКА ПОДНЯЛ

Гостил однажды Джанек-батыр в казахской земле, где в то время проходил большой той. Хозяин, Байтоло, решил похвастаться перед гостями своим богатством и устроил состязания, сказав: «Кто на скаку подымет с земли одной рукой жирного барана — ирика — тому того барана отдам, а в придачу — еще коня и верблюда!»

Поскакал Джанек, легко поднял ирика, закинул на седло. Отвез своим джигитам.

— Хм, какое легкое испытание придумал для нас Байтоло! — сказал им Джанек. Поскачу-ка я снова, привезу еще одного жирного барана.

Сказано — сделано. Всех жирных баранов, которых выставил на состязание богач-Байтоло, закинул на свое седло Джанек-батыр. И вернулся домой не только с отарой баранов, но с табуном лошадей и стадом верблюдов — наградой, которую обещал победителю хвастливый Байтоло.

Как Джанек-батыр вытащил камень

Собрались люди в аил Джети-Огуз провести воду на поля. Всем родом стали копать арык. Маленькому роду Муратчаны достался самый каменистый участок. Много камней вытащили люди, но вот наткнулись на целую скалу — сколько не бились, огромный камень даже не шелохнулся. Отправились тогда люди в аил — за волами и веревками.

Тем временем мимо проезжал Джанек-батыр. Видит — лежит в арыке огромный камень. «Что за чудеса? — удивился Джанек, — арык выкопали, а камень оставили? Надо его вытащить!»

Спешил богатырь, спустился в арык, уперся спиной в камень — тот пошатнулся. Не только силой, но и умом отличался Джанек, недаром звали его Красной Лисой. Стал он камень раскачивать и под него небольшие камушки подкладывать. А когда огромный камень накренился, подтолкнул его плечом и выкатил из арыка! А потом сел на коня и поехал по своим делам.

Вернулись люди из аила — с волами, веревками. Смотрят — камень не в арыке, а рядом лежит!

Удивились люди, стали говорить: «Аллах нам помог, вытащил проклятый камень!»

Джанек-батыр тем временем ехал обратно. Подбегают к нему люди, кричат: «Батыр! Батыр! Чудо случилось — сам Бог вытащил камень из нашего арыка!»

Усмехнулся Джанек: «Прямо-таки Бог? Вы точно знаете? Я здесь недавно похожие камешки перекатывал...»

«Что ты, Джанек, не гневи Аллаха! — отвечали ему люди, — Разве под силу такое человеку? Ты хоть и великий батыр, но этот камень ты вытащить не мог!»

«Ну, если не я его вытащил, то я его обратно положу!» — сказал Джанек-батыр, спешился, и скатил камень обратно в арык.

«Ой, прости нас, батыр! — заохали люди, — Верим тебе, верим, только вытащи камень обратно!»

Спустился Джанек-батыр в арык и на глазах всего аула еще раз вытащил огромный камень. С тех пор никто уже не сомневался, что людей из родов Джельден и Муратчаны защищает настоящий богатырь.

ДЖАНЕК-БАТЫР И ЗЕМЛЯ УЗОНГУ-КУУШ

На границе с Китаем была благословенная земля. Говорили, там сходятся черное и белое, тьма со светом. На земле той никогда не бывает джута — падежа скота, а трава на пастбищах сочна и обильна. Называлось то место Узонгу-кууш. Раньше эта земля принадлежала киргизам, но потом захватили ее калмыки. И много лет правил Узонгу-кууш калмыцкий вождь Бурхан-батыр. Часто ходили калмыки в набеги на киргизские стойбища, угоняли лошадей, разоряли айлы.

Решил Джанек-батыр прогнать калмыков с той благословенной земли. Много воинов привел с собой Джанек, но калмыков все равно было больше. И тогда, чтобы не лить напрасно кровь воинов, вызвал Джанек-батыр на поединок предводителя калмыков, сильного батыра Бурхана. Долго сражались батыры, но в конце концов ранил Джанек Бурхана. Истекающего кровью, привез его к рядам калмыцких воинов верный конь.

Радостно закричали джокоры Джанека, восхваляя победу своего предводителя, горячили коней, рвались в бой. Но сказал им Джанек:

— Не спешите, верные джокоры! Пусть отдохнут лошади!

Тем временем с гор спустились дозорные и сообщили Джанеку, что калмыки в спешке разбирают юрты, грузят свой скарб на верблюдов, готовятся кочевать прочь с земли Узонгу-кууш.

По старинному киргизскому обычаю — «коч» — нельзя нападать на людей во время перекочевки. Да и не по сердцу Джанеку было грабить мирных людей, детей и женщин. Отдал он приказ не преследовать калмыков. Некоторые воины стали возмущаться, что остались без богатой добычи, но Джанек сказал им:

— Подождите! Аллах отблагодарит вас за то, что не стали проливать кровь женщин и детей!

И верно! Через некоторое время с калмыцкой стороны долины прискакал большой табун лошадей. Отступающие калмыки не пытались вер-

нуть табун, и Джанек-батыр раздал коней в награду верным джигитам.

А калмыки ушли из долины через перевал Бикиртик и никогда больше не смели приходить в Узонгу-кууш.

Три года провел Джанек-батыр на благословенной земле, а потом отдал Узонгу-кууш людям рода Бапа.

ДЖАНЕК-БАТЫР И СТАРИК-ПРЕДСКАЗАТЕЛЬ

Когда ходил Джанек-батыр в набег на Иртыш, в казахские кочевья, проезжал он мимо одного аула. Там в то время проходил аш, поминки по известному батыру. Принято было на таких поминках устраивать состязания батыров, причем не на жизнь, а на смерть.

Решил и Джанек-батыр силой померяться с казахскими богатырями. Вошел уже в круг, но тут подвели к нему старика. Белого, как лунь, с трясущимися руками. Поддерживали старика двое джигитов. Оказался старик предсказателем, мог он видеть прошлое и будущее, предсказывал судьбы людей.

Долго смотрел он на Джанека, а потом сказал: «Вижу я, богатырь, как за тобой всюду ходит красная лиса. И пока она идет за тобой, никто не сможет противиться тебе, никто тебя не одолеет! Не родился еще на земле противник, достойный тебя! Не сражайся с нашими джигитами, не проливай напрасно кровь!..»

Послушал Джанек-батыр старого казаха и с джокорами своими отправился в родные кочевья.

Узун-кулак, «степное ухо», быстро разнесло весть о словах аксакала. И после той встречи стали Джанека звать Красной Лисой, и неспроста: известен он был среди великих киргизских батыров не только силой, но и острым умом, хитростью, смекалкой.

ДЖАНЕК-БАТЫР И ЧОКАН ВАЛИХАНОВ

Как-то раз приехал на Иссык-Куль путешественник Чокан Валиханов. Был он казахом, но тайно служил русскому царю и под видом купца пробирался в Кокандское ханство. Не любили в то время европейцев в Азии. Кашгарский хан Валихан, очень жестокий человек, однажды казнил немецкого путешественника, так что Чокан сильно рисковал своей жизнью. Узнай кто, что он для русского царя карты составляет да тайны выведывает — не сносить ему головы.

А Джанек-батыр знал о целях Чокана Валиханова. С самого начала его похода, от города Верный, за ним следили люди Джанека. Киргиз, который помогал Чокану Валиханову, Боорсок-бий из рода Кыдык, подчинялся Джанеку и сообщал о каждом шаге Чокана Валиханова. Когда стало понятно, что не простые купцы едут, а отряд русской разведки, решил Джанек-батыр напасть на них.

С Чоканом шел отряд донских казаков, тоже переодетых купцами-караванщиками. Да только «купцы», одетые в старые узбекские чопаны, были вооружены современными скорострельными винтовками и имели отличную военную подготовку. А у джигитов Джанек-батыра были только луки, копья да старые фитильные ружья. Не было у них батат-маа, «быстростреляющих ружей».

Но не испугался Джанек-батыр и с семидестью своими джигитами напал на Чокана Валиханова. Казаки положили верблюдов на землю, спрятались за ними, заняли круговую оборону и начали отстреливаться. Несмотря на «быстростреляющие ружья», воинам Джанека удалось ранить нескольких казаков, а троих даже взять в плен. Не рискуя больше своими людьми, Джанек-батыр с пленными и частью своих джигитов пошел вперед, а остальные отошли назад. И оказался Чокан Валиханов в окружении. Идешь вперед — стреляют. Назад — камнепады на дороге устраивают, лошадей угоняют. А Чокан Валиханов очень торопился, ему до зимы надо было попасть в Кашгар. В октябре перевалы закрывались, начиналась пурга, и до весны Кашгар оказывался недоступным. И Чокан Валиханов был вынужден идти на переговоры с Джанек-батыром. Отправил он к Джанеку своего денщика, уйгура Мусабая. Договорились так: Джанек возвращает пленных казаков, Чокан возвращает пленных джигитов и навсегда уходит с земли рода Джельден.

Но не раз еще нападал Джанек-батыр на Чокана Валиханова. В Кара-суу, в Дюнгене, в Джи-лезе — нигде Чокан не мог найти покоя. Нападал Джанек всегда ранним утром, когда усталые часовые засыпали.

Говорят, однажды встретились наконец и сами предводители — Джанек и Чокан. Поговорили. Друг друга понимали без толмачей, поскольку схожи казахский и киргизский языки. Никто не знает, о чем говорили эти два непримиримых противника, но с тех пор прозвал Чокан Валиханов Джанека «хищником». Так и вошел он в русскую историю, как «Хищник Джанек».

Не только русских не хотел видеть на своей земле Джанек-батыр. Воевал он и с Кокандским ханом. Когда люди хана возвели в Барскауне крепость, Джанек-батыр дважды штурмовал ее, и нигде ханские солдаты не могли спать спокойно.

Таким был Джанек-батыр, защитник родной земли.

ДЖАНЕК-БАТЫР И БАЛБАЙ-БАТЫР

Каждый на киргизской земле знает имя великого богатыря Балбая. Встречался он и с Семеновым-Тяньшанским, и с Чокан Валихановым. Балбай-батыр был невысокого роста, но коренастый, широкоплечий. Балбай слегка картавил, за что народ прозвал его «Чулдур Балбай» — «Картавый Балбай». Он был старшим из всех батыров рода Бугу того времени, учителем и наставником

остальных батыров. А лучшим другом его был Джанек-батыр. Балбай многому научил молодого батыра. Не только воинскому искусству, но и умению видеть беды простых людей, защищать которых было долгом батыра.

Вот что рассказывают люди о доброте Балбая. Жил-был бедный юноша-пастух. Со своей матерью и тремя младшими братьями работал он на одного бая, два года пас его баранов и лошадей. За работу бай дал юноше годовалого жеребенка и молодую корову. Плата небольшая, но и тому рад был бедный юноша. Корова родила теленка, молоком кормились сам пастух и его мама с братьями. Но через некоторое время пришел бай и говорит:

— Я ошибся в расчетах! Корову ты мне должен вернуть.

Когда юноша пытался возразить, бай отхлестал пастуха и его мать камчой, забрал корову и уехал. Пошел тогда бедный юноша к Балбай-батыру и говорит:

— Уважаемый Балбай-батыр! Жадный бай отобрал нашу корову, единственную кормилицу. Она давала нам молоко, на ней мы перевозили вещи при кочевке. Как теперь быть?

— А ты рассказал об этом моему другу Джанеку? — спросил Балбай, — твой хозяин, насколько я знаю, подчиняется моему другу?

— Нет, Балбай-батыр, Джанеку я еще не говорил...

— Иди, расскажи все Джанеку, он поможет тебе, — сказал тогда Балбай.

Отправился юноша к батыру рода Джельден. Джанек выслушал его, оседлал коня и поехал к жадному баю.

— Ты зачем обидел бедного юношу? — грозно спросил Джанек.

— О, уважаемый Джанек-батыр! — слащаво стал увещевать его бай, — я все непременно верну, не беспокойтесь!

Молод был Джанек, поверил баю и вернулся домой. Но прошло время, а корову бай так и не вернул. Снова отправился юноша к Балбаю.

— Ну что, помог тебе Джанек? — спросил Балбай-батыр.

— Джанек пытался помочь, но бай его обманул, — вздохнул юноша.

Тогда Балбай сам поехал к Джанеку и говорит:

— Мой друг, неужели настали времена, когда твои люди перестали слушать тебя?

Рассердился Джанек, снова поехал к баю. Тот низко кланялся ему, привел корову и пообещал, что сегодня же вернет ее пастуху. Джанек вновь поверил и вернулся домой. Но прошел день, другой, а корову бай все не возвращал.

В третий раз отправился юноша к Балбаю. Потемнел лицом Балбай, взял с собой десять джигитов и поехал к жадному баю.

— Почему ты обманул этого бедного юношу, который работал на тебя два года? — грозно спросил Балбай, — Почему ты дважды обманул своего хозяина, моего друга Джанека?

А бай говорит:

— А ты кто такой, чтобы решать за меня, кому и сколько платить?

Выхватил тогда Балбай-батыр кинжал и ударил бая прямо в сердце. Тут тому и конец пришел. Семье жадного бая и его слугам велел Балбай покинуть эти земли, а корову бедному юноше дал из своего стада. Таким был друг Джанека — Балбай, защитник бедных людей.

Но в то время родом Бугу правили Зарпек и Омурзак — люди хитрые, мстительные, жестокие. Думали они только о том, как богатства побольше скопить, да власть над людьми заполучить. Люто ненавидели они Джанека и Балбая — за честность, резкость, прямоту, а главное — за то, что не желали угождать знати.

И в конце концов изгнали богатырей. Джанек-батыр вынужден был отправиться в земли рода Тынымсеит, а Балбая сослали в Кундус, на границу с Китаем. Но богатыри не забывали о дружбе и всегда были готовы прийти на помощь друг другу.

Да и народ не забывал своих защитников. Далеко гремела слава Балбай-батыра, дошла она и до русского губернатора, а потом и до царя.

Ак-падишах, русский царь, для укрепления влияния среди киргизских племен, пообещал наградить Балбай-батыра чином капитана русской армии, медалью и богатыми подарками. За наградой поехал в Омск, к губернатору («полуцарю», как звали его в Киргизии), сын Балбай-батыра, Мойнок.

Узнали об этом Зарпек и Омурзак и решили погубить Балбая. Когда Мойнок вез медали и награды, встретили они его, приласкали, пригласили: «Здравствуй, Мойнок, сын великого богатыря! Будь нашим гостем!»

А позвав в гости, напоили и, нарушив святой закон гостеприимства, украли награды отца. Мойноку же сказали: «Ты отца своего знаешь. Расскажешь, что медаль его у тебя украли — он тебя сам убьет...»

Так и приехал Мойнок к отцу своему, Балбай-батыру, с пустыми руками. Тот спрашивает сына: «Ну, что сказал тебе полуцарь? Передал ли что для меня?»

Стыдно было признаться Мойноку, что не сберег отцовские награды, и он сказал: «Ничего не говорил полуцарь, и ничего не передал мне!»

Решил тогда Балбай-батыр отомстить русским за обман, за то, что опозорили его перед людьми — ведь многие слышали, что полуцарь хочет наградить знаменитого батыра. Собрал Балбай своих джигитов и начал войну.

Теперь руки у Зарпека и Омурзака были развязаны. Они обратились к русским властям, и те устроили настоящую охоту за Балбай-батыром. В конце концов, богатыря поймали и бросили в тюрьму.

Сидя за решеткой, пел Балбай-батыр песню:

Сын мой, Мойнок, скажи к Джанеку,
Расскажи, что друг его томится в тюрьме.
Были бы со мной друзья,

Джанек-батыр и Омур-батыр,
Не одолели бы меня враги,
Был бы я свободен!..

Прискакал Мойнок к Джанек-батыру, рассказал о беде, приключившейся с отцом. Собрал Джанек-батыр 500 верных джокоров и отправился выручать своего друга. Около Каракола повстречал отряд Джанек-батыра Омурзака. Тот, узнав с какой целью собрал Джанек своих воинов, стал его уговаривать: «Э, Джанек, все-то тебе саблей размахивать. Мы же тоже горюем, переживаем за нашего батыра. Вопрос с Балбай-батыром я уже решил. Его еще пару дней подержат в тюрьме, пожурят, да и отпустят на все четыре стороны. А если ты войну с русскими начнешь — нам всем плохо будет...»

Поверил Джанек-батыр вероломному Омурзаку, повернул назад. А Балбай-батыр свободы так и не увидел. Через несколько дней отравили его в тюрьме приспешники Зарпека и Омурзака...

СМЕРТЬ АДЫЛ-БАТЫРА ИЗ РОДА БУГУ

Был в племени Бугу богатырь, звали его Адыл. Был он из малого рода Арак. Однажды Адыл угнал у Джанек-батыра несколько табунов лошадей. Долго не мог понять Джанек, кто же конокрад. Выслал лазутчиков, и те вывели, что угнал лошадей Адыл-батыр. Пришел Джанек со своими джигитами к Адылу и погнал свои табуны обратно. Сам Адыл-батыр был в то время в походе, но его джигиты нагнали Джанек-баты-

ра. А Джанек им и говорит: «Э, джигиты, ступайте назад. Я чужого не брал, только свое вернул. Зачем Адыл у своих лошадей уводит? Пускай воюет с казаками, с калмыками — а мы один род, нам враждовать нельзя. Разойдемся с миром!»

Послушали джигиты Джанека, вернулись к Адылу ни с чем. А Джанек не спеша погнал свои табуны домой.

Вернулся Адыл из похода, и спрашивает: «Где мои табуны?» А табунщик ему говорит: «Так и так, батыр, приходил Джанек-батыр, своих коней забрал...»

Разгневался Адыл, отхлестал камчой табунщика, посмеявшегося такое сказать, и помчался со своими джигитами следом за Джанеком. Скачет и приговаривает: «Ну, погоди, Джанек, сверну я твою лебединую шею!»

А Джанек возвращался медленно, берег лошадей. Быстро догнал его Адыл. С ходу начал кричать: «Вор! Проклятый вор! Я убью тебя, если ты не вернешь мне табуны!»

Выслушал его Джанек и говорит: «Езжай домой, Адыл! Возвращайся. Я свое только взял. Не трогай меня, плохо тебе будет!»

Пуще прежнего разошелся Адыл-батыр: «С чего ты взял, что это твои лошади? Это мои табуны! Если ты джигит, а не баба, давай сражаться!»

Не хотел Джанек-батыр сражаться с сородичем, но — делать нечего. Говорит он Адылу: «Что ж, джигит, выбирай оружие!»

«Сражаться будем чокморами!» — ответил Адыл-батыр. А славился он среди батыров как виртуозный чокморщик.

Разъехались богатыри, развернули коней, и ринулись в бой. Несколько раз Адыл чуть не сбил чокмором Джанека с коня. Тогда Джанек разозлился и, когда съехались они в очередной раз, одним страшным ударом раскроил череп Адылу. Рухнул богатырь с коня замертво.

Спешился Джанек-батыр, опустил на колени перед поверженным противником и горько вздохнул: «Эх, что же ты наделал, Адыл-батыр! Потеряла наша земля еще одного богатыря. Мог бы ты стать моим другом, да видно, судьба распорядилась иначе...»

И приказал тогда Джанек-батыр своим джокорам отдать все угнанные табуны родственникам убитого, чтобы те помянули достойно славного богатыря Адыла...

ВОЙНА БУГУ И САРЫБАГЫШ

Неспокойные то были времена, постоянно воевали бугинцы с калмыками, казаками, китайцами, да и с другими киргизами. Главой рода Бугу тогда был Боронбай. Перед каждой кочевой собирал Боронбай всех старейшин, и назначали они день, когда все бугинцы должны были откочевать. Плохая погода, дождь, ветер не могли стать помехой. Только тому айлу, где умер человек, разрешалось задержаться на один день.

Но если поблизости был враг, то мертвого грузили на телегу и увозили с собой.

Батыры охраняли свой народ, несли дозор днем и ночью со своими верными джокорами. Северный берег Иссык-Куля охранял Балбай-батыр, южный — Джанек-батыр, на востоке сражался Омур-батыр. Это были самые сильные батыры рода Бугу.

Однажды Балбай заболел, и о болезни великого батыра Бугу узнали их заклятые враги — род Сарыбагыш. Мудрец и предсказатель Калыгул пришел в ставку Сарыбагыш. Почувствовал Калыгул, что Сарыбагыш что-то недоброе затевают. Хотя сам Калыгул принадлежал к роду Сарыбагыш, был он человеком добрым и справедливым, и сообщил бугинцам, что люди Сарыбагыш собираются напасть на них. «Брови у них сошлись на переносице, лица хмурые насуплены — что-то они затевают!» — так говорил Калыгул.

Смеются бугинцы: «Мы же убили их вожда, Ормона, нам ли теперь бояться Сарыбагыш!»

Тогда Калыгул обратился к богатырю Омуру: «Сынок, не теряй времени: отправь гонцов к Джанеку, Намазбеку, к другим батырам, собери их скорее!»

Откликнулись батыры на призыв мудреца Калыгула, собрались вместе.

Вышел Балбай-батыр вперед, будто и не был тяжело болен, командует:

— Омур, поднимай флаг снежно-белый, веди свой род Арык! Под голубой флаг собирайтесь

люди рода Белек! Намазбек, собери свой род Кыдык под красный флаг! Бапа и Джельден! Соберитесь под зеленое знамя Джанека! Саяки! Алыбек уже поднял свой желтый флаг!

Так началась эта страшная война, которая длилась восемь лет. Трижды обошли вокруг Исык-Куля воины Сарыбагыш, не щадя никого — ни стариков, ни женщин, ни детей. Таков был наказ их погибшего вождя Ормона.

Ормон, когда был жив, так говорил своим сородичам: «Помните! Главное — силой ли, хитростью ли, пленить батыров рода Бугу, особенно — Джанека, Балбая, Омура, Намызбека и Алыбека. Зарезать их, как баранов, выпить их кровь — и после того род Бугу не подымет голову! Крепко будут стоять эти богатыри, но стоит их уничтожить — и мы уничтожим всех Бугу. Помните — нас, Сарыбагыш, больше и сил у нас много!»

Трудная то была война, много полегло воинов с обеих сторон, но постепенно Бугу стали отступать. И вот Сарыбагыш третий раз пошли в поход, чтобы покончить навсегда с вражеским родом. Не выстоять бы роду Бугу, кабы не хитрость и смелость Джанек-батыра.

СМЕРТЬ БОТОХАНА

Незадолго до этого собрал Джанек своих верных джигитов — Джалмамбета, Усупа и других, и отправился в земли Сарыбагыш, угонять лошадей. Сильно превосходили тогда Сарыбагыш числом бугинцев, и Джанек угоном лошадей ре-

шил ослабить их войско. Поехал он в землю одного из предводителей Сарыбагыш — могучего батыра Ботохана. Но Ботохан оказался на месте. Увидел он Джанека с батырами, и кричит изда-лека:

— Эй, Джанек! Уходи подобру-поздорову, у меня ты ничего не возьмешь! А если ты такой храбрый — выходи, сразимся один на один!

Но недаром звали Джанека хитрой лисой! Увидел он, что Ботохана окружают крепкие воины — не справиться было Джанеку и пятерым его джигитам с Ботоханом. Повернули они коней и вернулись в родное кочевье.

Но не оставлял Джанек мысль угнуть табуны у Ботохана. Хотел он наказать Ботохана за надменные и гордые речи. Вновь собрал он своих джигитов, чтобы попытать счастья. На этот раз подъехали они к землям Ботохана ночью. Но едва Джанек отделил три табуна, как откуда ни возьмись появился Ботохан со своими воинами. И начали они сражаться. Подлетел Ботохан к Джанеку на своем огромном коне, ударил копьём — Джанек едва удержался в седле!

— Эй, Джанек! — кричит ему Ботохан, — Не взять тебе моих табунов! Не теряй времени, ступай к казахам, к калмыкам — с ними ты, может, и справишься. А то лучше иди в Ат-Баши, там у рода Черик есть сорок моих кобылиц — возьми их себе, раз уж ты такой бедный!

Так издевался Ботохан над Джанеком. Но тот сдержал гнев и приказал своим воинам возвращаться домой.

А вскоре Ботохан сам появился на землях рода Бугу. Огромное войско привел с собой Ботохан, больше тысячи человек. У Джанека было в три раза меньше джокоров.

Тогда решил Джанек-батыр победить старого врага хитростью. Выше аила Каджы-сай есть место Коргонду-булак. Там находится Джанек кыштоо — «Зимовье Джанека». Около него есть гора — Джанек чоку, «Гора Джанека». Часто выходил на эту гору богатырь, осматривал местность. Видно оттуда было и Иссык-Куль, и старую караванную дорогу. Там Джанек-батыр и решил устроить засаду.

Около дороги сохранились развалины старинной калмыцкой крепости. Осталась от нее одна высокая стена — но такая, что человека верхом на коне за стеной не видать! Лучшие джокоры во главе с Джанеком притаились за стеной, стали ждать.

Ботохан был известен как очень храбрый воин. Говорили в народе, что смерти он не боится. Безрассудство врага и решил использовать Джанек-батыр.

Так сказал он своим джигитам:

— Вот что, друзья. Очень силен Ботохан, и воинов у него намного больше — будем брать его хитростью. Ты, Усуп, и ты, Джалмамбет, спрячьтесь за стеной. Как проскачет Ботохан — колите его копьями сзади, спину его доспехи не защищают!

Выехал Джанек-батыр в разлом стены, стал гарцевать на своем гнедом скакуне. Заметил Бо-

тохан старого врага, и помчался вперед, далеко опередив своих джокоров.

Быстро приближается Ботохан! Скачет, кричит:

— Берегись, проклятый вор Джанек! Жен твоих сделаю своими наложницами, детей твоих сделаю своими рабами!

Притаились джигиты, а Ботохан совсем близко уже, все громче выкрикивает свои угрозы и оскорбления. Быстро скачет Ботохан! Так быстро, что его собственные воины потеряли его из виду. Только миновал он стену — как тут же Джалмамбет и Усуп подняли его на копья. А Джанек-батыр одним ударом отрубил ему голову.

После приказал Джанек отрезать Ботохану ноги, выделить каржилик — берцовые кости. Кости вкопали в землю в разломе стены, рядом положили отрубленную голову — и снова притаились за стеной. Тут прискакали воины Ботохана. Видят — мертвыми глазами смотрит на них отрубленная голова их предводителя, рядом вкопаны кости-каржилик — знак окончательной смерти батыра. А когда молча выехал из-за стены Джанек-батыр на своем богатырском коне, они побросали оружие и сдались в плен воинам Бугу. Но сказал им Джанек: «Не ваша вина, джигиты, что воюем мы с вами. А кто виноват — тот поплатился сполна! — Джанек кивнул на отрубленную голову Ботохана. — Ступайте с миром и никогда больше не приходите с оружием в руках на землю рода Бугу!»

ДЖАНЕК-БАТЫР И ТРУСЛИВЫЙ АДЫЛ

Был в роду Сарыбагыш богатырь, звали его Адыл. Как смерть носился он на своем иноходце Аксуре, никого не щадил — ни женщин, ни детей, ни стариков... Русский путешественник Семенов-Тяньшанский однажды оказался на месте сражения Бугу и Сарыбагыш, и описал то, что увидел. Хотя битва была давно, из-за холодного горного воздуха тела погибших сохранились, и казалось, что трагедия произошла только вчера. Повсюду лежали мертвые люди — взрослые и дети, остекленевшие глаза смотрели в небо, на лица застыли страдание и ужас. Более трех тысяч бугинцев убили здесь воины рода Сарыбагыш, а руководил расправой над беззащитными пленными жестокий Адыл.

Давно мечтал Джанек-батыр поквитаться с Адылом за горе, причиненное роду Бугу. Но Адыл на волшебном коне всегда уходил от погони. Балбай-батыр, верный друг Джанека, тоже охотился за Адылом и однажды прижал его к берегу Иссык-Куля. Но иноходец-Аксур перескочил залив озера и вновь спас своего жестокого хозяина.

Однажды пошел Джанек-батыр в набег на Иртыш, угнал у казахов много табунов. А на обратном пути встретил в степи кибитку, которую охраняли несколько воинов. В кибитке ехала красивая женщина.

— Эй, джигиты, куда путь держите? — спросил Джанек воинов.

— Мы сопровождаем жену Адыл-батыра, — ответили те.

— А где же сам Адыл? — удивился Джанек, — Давно я мечтаю встретиться с ним!

— Адыл-батыр остался в родном кочевье, — последовал ответ.

Потемнело от гнева лицо Джанек-батыра, набросился он на воинов Сарыбагыш, всех перебил, лишь одного оставил в живых. Сказал ему Джанек:

— Скачи к Адылу, джигит, и передай своему хозяину, что если он хочет забрать свою жену, пусть приезжает к Джанеку. Он знает, где меня найти!

Привез Джанек жену Адыл-батыра на Иссык-Куль и сделал своей наложницей. Повсюду он говорил: «Передайте Адылу, пусть придет ко мне, заберет свою жену! Пусть сразится со мной в честном поединке!»

Но прошел год, а трусливый Адыл так и не принял вызов Джанека. Храбрым он был только с беззащитными стариками, женщинами и детьми, а сразиться с настоящим батыром не посмел.

Отпустил через год Джанек-батыр пленницу, и сказал ей: «Иди, возвращайся к своему трусливому мужу. Пусть он наденет твои подштанники и никогда больше не называет себя батыром!»

КАК ДЖАНЕК-БАТЫР УГНАЛ 300 ЛОШАДЕЙ

Шла война между племенами Бугу и Сарыбагыш. Джигиты обоих родов не только сражались на поле брани, но и всячески старались нанести урон врагу на его земле. Угнать у противника лошадей — значит сделать его беззащитным в степной войне. Поэтому батыры с обеих сторон не упускали случая увести табуны у противника.

Джанек-батыр однажды совершил невозможное. Дело было недалеко от Нарына, в местности под названием Казан-Куйган. От Казан-Куйгана к Куртереку проходит очень крутой обрыв. Пешему спуститься сложно, не то, что на коне. Паслись под Казан-Куйганом бесчисленные табуны Сарыбагыш, их почти никто не охранял. Считалось, что не под силу человеку преодолеть возведенную природой стену Казан-Куйгана.

И вот Джанек-батыр, на своем верном гнедом коне, и сорок два джигита, тоже верхом, спустились по почти отвесной стене Казан-Куйгана и угнали у рода Сарыбагыш триста лошадей!

Долго потом Сарыбагыш говорили, что это шайтаны, злые духи угнали табуны, ибо не под силу человеку совершить подобное.

ПОДАРОК ДЖАНЕК-БАТЫРА

Однажды летом, когда люди со стадами поднялись на джайлоо, отправился Джанек-батыр со своим верным джокором, хромым Джаны и с

двумястами джигитами в набег на земли рода Сарыбагыш. Пришли они на землю Тарагай, в Барскаунском ущелье, и устроили засаду.

И вдруг видят — едут прямо на них трое юношей из вражеского рода. Накинулись на них воины Джанек-батыра, скрутили и привели к своему предводителю.

— Ну, кто такие будете? — грозно спросил их Джанек-батыр, — Отвечайте, иначе не сносить вам голов!

— Солтонгель мое имя! — гордо ответил один из юношей, глядя прямо в глаза Джанеку, — Ехал я со своими джигитами в род Саяк за своей невестой, дочерью бая Рыскула!

— Что ж, Солтонгелы! — молвил Джанек-батыр. — Такие встречи приносят либо удачу, либо беду. Сделаем так. Завтра утром мы идем в набег на Сарыбагыш. Если ты принесешь неудачу нашему походу, мы заберем твоих лошадей и все твоё добро, а тебя и твоих джигитов казним. А коли вернемся из набега с лошадьми — ступай на все четыре стороны!

Сказано — сделано. Сто двадцать джигитов и троих связанных пленных оставил Джанек в засаде, взял с собой восемьдесят самых надежных воинов и утром ушел в набег. Прошло три дня. На третий день послышался издали топот множества копыт, и вскоре показался Джанек-батыр с верными джигитами. Шестьсот коней угнали они у рода Сарыбагыш!

Шесть самых жирных коней, которые медленно шли, сразу зарезали и устроили той. По-

дошел Джанек-батыр к пленным, велел разрезать путы у них на руках и на ногах, и сказал:

— Твое счастье, Солтонгель! Удачным был для нас этот поход, и слово свое я сдержу. Ты и твои джигиты свободны. А поскольку ты собираешься жениться, я хочу сделать тебе подарок. Пока мы гнали табуны, около семидесяти лошадей отстало. Вернись по нашим следам, увидишь желтую кобылу, рядом с ней — жеребенка. Не смотри, что он слабый и на вид больной, бери его смело. Это не простой жеребенок. Через три года не будет равного этому коню, станет он настоящим тулпаром!

Поблагодарил Солтонгель Джанека, вернули ему и джигитам коней и оружие, и отправились они, куда велел Джанек-батыр.

Вскоре въехали юноши в лесную местность, и увидели табуны лошадей, и их хозяина из рода Сарыбагыш — без шапки, растерянного. Мечется тот между лошадьми, не может понять — кто угнал все табуны?

— Э, батыр! — окликнул его Солтонгель, — Твои табуны угнал Джанек-батыр из рода Бугу. Они уже ушли далеко, трудно будет их догнать!

— Спасибо, Солтонгель! — ответил ему батыр, — Главное — мы знаем, кто это сделал, и в свое время поквитаемся с Джанеком! Ты принес хорошую весть, бери в награду любого коня, какого пожелаешь!

Посмотрел Солтонгель на лошадей, и вдруг видит — стоит желтая кобыла, а рядом с ней —

слабый, больной жеребенок. Вспомнил Солтонгель слова Джанек-батыра и сказал:

— Позволь, батыр, возьму я этого жеребенка!

— В своем ли ты уме, юноша? — изумился тот,

— Этот жеребенок не проживет и десяти дней. Лучше я дам тебе хорошего, жирного коня!

— Рахмат, батыр, но я возьму жеребенка! — твердо ответил Солтонгель.

Ну — делать нечего. Отдал хозяин Солтонгелю больного жеребенка. А через год слава о волшебном коне Солтонгеля гремела по всей киргизской земле, издалека приезжали люди, чтобы своими глазами увидеть бесценный подарок Джанек-батыра.

ДЖАНЕК-БАТЫР И НАРЫНБАЙ

Жил в Ташкенте богатый человек, звали его Нарынбай. Нарынбай дружил с губернатором Иссык-Кульских земель господином Колпаковским. Главным занятием бая была караванная торговля. Часто нагруженные добром верблюды шли в Кульджу и обратно, делая Нарынбая все богаче и богаче. А Колпаковский обеспечивал безопасность прохождения караванов по киргизской земле, за что Нарынбай щедро платил ему.

И вот однажды богатый караван Нарынбая не пришел в Ташкент. Что случилось? Донесла народная молва, что напал на караван Джанек-батыр со своими джигитами. Все добро забрал — и исчез незаметно, как и появился.

Не стало с тех пор покою богатею Нарынбаю. Все чаще стал Джанек-батыр нападать на его караваны. Жаловался Нарынбай Колпаковскому, но тот только разводил руками — не мог он справиться с Джанеком.

ИЗГНАНИЕ ДЖАНЕКА

Чокан Валиханов, вернувшись в Верный, написал жалобу на Джанек-батыра губернатору Иссык-Кульских земель. Тот вызвал Боронбая, главу рода Бугу, куда входил и род Джельден, и настоял, чтобы Джанек-батыра изгнали. И Джанек вынужден был уйти. Вместе с ним ушли все его родные и самые верные джокоры. Поселились они на земле рода Тынымсеит. Род Тынымсеит и род Алсеит, к которому принадлежал Джанек, были близки и дружны, и богатырю оказали хороший прием. Третью своей жизни провел Джанек-батыр в изгнании, и только в глубокой старости смог вернуться на родную землю.

ИСТОЧНИК ДЖАНЕКА

Отправившись в изгнание, Джанек-батыр много лет жил в месте, которое сейчас люди называют Джанек-булак — Источник Джанека. К востоку от места, где Каджы-Сайское ущелье выходит на первую горную долину, построил Джанек свой дом — Белый дом Джанека, один из

первых домов в Кыргызстане. Рядом с домом находился Сторожевой холм, откуда Джанек осматривал свои владения. Недаром прозвали батыра Хитрой Лисой — во всей округе не найти лучшего места для наблюдения за врагом! Смотришь налево — видишь дорогу на Боконбаево, прямо перед тобой — дорога на Каджы-Сай, справа — дорога в родной Тосор. А за спиной — отвесные горы, где не то, что конному — пешему не пройти.

А рядом с домом был у Джанека волшебный источник. Часто приходил к нему Джанек, долго смотрел на воду. Если вода была спокойной, Джанек знал — никто не собирается нападать на его народ. Если же вода волновалась — жди беды! Тогда надевал Джанек-батыр свою кольчугу, брал острую саблю и поднимался на Сторожевой холм. Твердо стоял богатырь на родной земле, зорко смотрел из-под руки, и пока жив был Джанек, ни один враг не мог причинить зла роду Джельден.

ДЖАНЕК-БАТЫР И РОД СОЛТО

В прежние времена часто воевали род с родом. А если не воевали, то не упускали случая высмеять друг друга.

Собрались однажды представители разных родов на Сыяз, съезд. От рода Бугу поехал на съезд Джанек-батыр. Съезд проходил на земле рода Солто, недалеко от Бишкека. Было Джанек-батыру в то время 60 лет.

Съезд проходил в открытой степи, все сидели кругом, и выступающего вызывали в центр круга. Решили двое солтинских джигитов, молодые, здоровые парни, посмеяться над известным богатырем, над самим Джанек-батыром. Узнали у старейшин, когда очередь говорить до Джанека дойдет, приготовились, и едва Джанек стал подниматься, чтобы выйти в круг, неожиданно схватили его за ноги, за щиколотки.

И вот идет Джанек-батыр — спокойно, величаво, знакомым кланяется, а люди кругом со смеху покатываются. Да только не над Джанеком они смеются, а над джигитами из рода Солто — тащит их Джанек за собой, как щенят, вцепившихся в сапоги. Те упирались, упирались — да и упали на землю. Сидят, глазами хлопают изумленно, а в руках у каждого — по куску кожи от сапог Джанек-батыра.

Вот и вышло, что хотели над Джанеком посмеяться — и сами на весь мир опозорились.

ОТ СЫН ДЖАНЕКА БАРКАН

Джанек-батыр приближался к возрасту Пророка. И стал думать: кто станет его наследником, кто будет защищать род Джельден после него? Посмотрел он на своих сыновей и понял, что ни один из них не унаследовал его богатырскую силу. Что делать? Узнал Джанек, что в роде Саяк есть девушка по имени Эркеган — красавица, статная, сильная. Решил он посвататься

к Эркеган. Но перед этим спросил у своих старших жен — не против ли они? Айганыш и Толгонай дали свое согласие. Спросил Джанек и у своих братьев — Иса и Муса тоже назвали решение батыра мудрым. Спросил он и у своего друга Ырыса — и тот посоветовал Джанеку жениться на Эркеган.

Эркеган была дочерью хаджи Маматкана, из богатого рода, живущего среди саяков Ала-Коз Каба. Джанеку в то время было уже под 60 лет, а Эркеган была еще совсем девочкой. По киргизскому обычаю ведь как отдают замуж? Сидят старики на джайлоо, кумыс пьют. Видят — идет девушка за водой, или еще по каким делам. Один и говорит другому: «Смотри, ава, дочь-то твоя выросла, пора ее замуж отдавать!»

«Что ты!» — отвечает отец девушки, — да ей только 12 лет исполнилось, рано еще!»

Тогда один из джигитов берет свой большой тебетей — тяжелый, отороченный мехом — и, подкараулив девушку, кидает в нее. Если она устоит на ногах, или убежит — значит, пора замуж. Если же тебетей собьет девочку с ног — значит, рано еще.

Сыграли Джанек и Эркеган свадьбу, много гостей съехалось на свадебный той. Прошло время, и Эркеган родила Джанеку сына Баркана. Баркан быстро рос, и скоро стал богатырем. Из всех сыновей Джанек-батыра только Баркан унаследовал его силу. Все думали, что Баркан заменит отца, станет новым защитником рода Джельден. Но судьба распорядилась иначе. Любил Бар-

кан похвастаться силою молодецкою. Однажды он, проезжая на коне мимо мельницы, одной рукой поднял огромный мешок с зерном, и закинул на седло. Сломалось седло, а конь его богатырский пошатнулся и упал на передние ноги. Среди людей, которые видели это, был один аксакал. Подошел он к Баркану и сказал: «Ой-ой-ой, что же ты наделал, Баркан-батыр! На кого теперь оставил наш род?» Сказал — и ушел. Не поняли тогда люди слов старика, но под утро плохо стало Баркану, и в тот же день он умер.

Тяжело переживал смерть сына Джанек-батыр, говорил: «Был бы жив сын мой Баркан — и я был бы жив, в нем продолжился бы род богатырский...» Ведь после смерти Баркана не осталось у Джанека сыновей, которые могли бы стать богатырями, защищать свою землю.

Только после смерти Баркана понял Джанек, о чем говорил ему много лет назад старый казах-сынчи...

...

ПРЕДСКАЗАНИЕ СТАРИКА-СЫНЧИ

...

А было это так. Однажды отправился Джанек-батыр в казахские земли. И в пути встретил старика-предсказателя, сынчи. Долго всматривался мудрый вещун в лицо батыра, а потом промолвил:

— Вижу я, что ты великий богатырь, нет равных тебе в киргизской земле. Но верх у тебя из золота, а низ — из вонючего кизяка!

Пока Джанек размышлял над словами сынчи, того и след простыл — словно растворился старик в бескрайней казахской степи. А слова его значили следующее: верх, или кёёдон, это жизнь самого Джанека, его подвиги, о которых будут слагать легенды и спустя много лет. А низ — это его потомки.

Сбылись слова старика. До сих пор все вспоминают славные деяния Джанека, но ни один из потомков его не смог сравниться с самим батыром.

СУД НАД ДЖАНЕКОМ

Много раз Джанек-батыр ходил в набеги, угонял табуны, похищал красавиц. И не только у казахов и калмыков, но и у своих, киргизов. Не выдержали те и написали жалобу губернатору Иссык-Кульских земель: мол, спасения нет от Джанека, помогите остановить разбойника! А грамота была на имя Ак-Падишаха, как звали киргизы русского царя. Писали и в Омск, и в другие города, где были представители русского правительства — поймать и судить Джанека!

Делать нечего, пришлось господину Колпаковскому заняться этим непростым делом. Собрали на суд представителей крупнейших родов, живущих в Нарыне, на Иссык-Куле, на реке Чу — Бугу, Сарыбагыш и Солто. Председателем был избран Байтик, глава рода Солто.

К Джанек-батыру отправили сына Тилекмата, Чыныбая. Чыныбай был султаном, замести-

телем губернатора. Приехал Чиныбай со своими джокорами на джайлоо Алтын гунгой, где отдыхал Джанек-батыр с родными. Хорошо принял Джанек Чыныбая. Сели они в юрте, угостились кумысом, и Солтобай, певец Чыныбая, стал петь:

«Омурзак и Чыныбай!

Один из вас подобен светлой звезде,

Другой подобен ясному месяцу,

Оба вы охраняете наш народ,

Не щадя своей жизни!»

Слушает Джанек, кумыс пьет. А Солтобай продолжает — поет загадки мудреца Калыгула:

«Может ли водяная мельница работать на равнине?

Может ли от раба родиться султан?

Может ли младшая жена стать главнее старшей?»

— Эй, Солтобай! О чем это ты поешь? Говоря о рабе, не Чыныбая ли ты имеешь в виду? И не о моей ли младшей жене поешь ты, Солтобай?

Больно задели Чыныбая слова Джанека, потемнело лицо султана, замолчали все в юрте — ждут, что же дальше будет. Но Чыныбай сдержал себя и обратился не к Джанеку, а к Солтобаю:

— Ты хорошо поешь, Солтобай! А я могу ответить на твои загадки. Если вложить много труда,

вода и на равнине будет вращать жернова мельниц. Если Аллах наградит раба острым умом, раб может стать султаном. Если младшая жена родит мужу батыра — она будет дороже мужу, чем умная и красивая байбиче. И пример тому — Эркеган, жена уважаемого Джанека, родившая ему богатыря — Баркана.

Понравились Джанеку слова Чыныбая, говорит он ему:

— О, Чыныбай, вижу я теперь, что ты очень мудрый человек! По сердцу пришлись мне твои слова! По какому делу посетил ты меня, Чыныбай?

Чыныбай ответил: «Уважаемый Джанек-батыр! Хотят Вас видеть на съезде, рассмотреть ваше дело. Председатели — Байтик, глава рода Солто, и Джантай, глава Сарыбагыш. Что делать будем, Батыр?

В то время Джанеку было уже под 80 лет, но, несмотря на возраст, он все еще был могучим богатырем.

Чыныбай продолжает:

— Ава, как быть? Жалоба на вас пришла...

Отвечает Джанек:

— Я не виноват. И в любом месте могу открыто заявить об этом!

— Нельзя так, ава! Требуют с вас кун за 80 человек, откуп за убитых...

— Мне почти 80 лет, Чыныбай! Не найду я кун. Поеду на суд, и пусть делают со мной, что хотят!

Говорит мудрый Чыныбай:
— Ава, давайте мы сделаем вот что. Я расскажу Вам, как себя вести, и положитесь на меня — все устрою!

Сделаем так: два дня вы ждете недалеко, но не приезжаете на суд — пусть поволнуются бии и манапы. Я, как время настанет, отправлю к вам своих джокоров, Гульджигита и Нурджигита. Вы их в день суда пошлите вперед, пусть они едут и кричат: «Джанек-батыр едет! Сам Джанек-батыр едет!»

Начался съезд, шел он много дней. Последним рассматривали вопрос Джанек-батыра. День прождали — нет Джанека, Ночь прошла — нет Джанека. И вот после обеда на второй день показались в степи всадники. Подъехав, они стали кричать: «Едет! Едет богатырь! Едет сам Джанек-батыр!» Собралось людей видимо-невидимо, все ждут, волнуются. И вот, наконец на своем огромном гнедом коне показался Джанек. Был он в праздничных одеждах, высокий, крепкий, свысока смотрел на толпу, прожигал людей взглядом. А Гульджигит и Нурджигит сновали в толпе и кричали: «Сам Джанек пожаловал! Смотрите, смотрите — это же Джанек-батыр!» Даже все бии и манапы вскочили со своих мест и побежали здороваться с Джанеком. Тут уже все заговорили: «Ну, видно и правда великий человек к нам пожаловал, раз так его все встречают!..»

Зашел Джанек-батыр в юрту — и все встали. Один Баяке, сильный и смелый джокор Джантайхана из рода Сарыбагыш, остался сидеть.

— Вы, что ли, тот самый хищник Джанек, убивший 80 человек? — глядя в глаза Джанеку, промолвил Баяке, — Что же вы на суд опаздываете, из-за Вас мы время теряем...

Сел Джанек-батыр рядом с Баяке и сказал ему:

— Вот что, джигит. Суд как-нибудь мое дело решит. А что касается 80 голов, отрезанных мной у врагов, то к ним, если съезд позволит, — тут Джанек страшно усмехнулся, и взялся рукой за рукоять сабли, с которой не расставался никогда, — К этим головам я легко добавлю еще одну! С этими словами он так сжал бедро сидящего рядом Баяке, что несчастный джигит с криком подскочил и пустился наутек.

Удивились все силе Джанека! А суд вынес решение — простить кун Джанека, учитывая его возраст и заслуги перед людьми.

Начался той, большой праздник. Дасторхан был уставлен различными яствами, от изобилия которых разбегались глаза.

В те времена в Кыргызстане не росли грецкие орехи, привозили их издалека, и Джанек впервые увидел их на дасторхане. Лежали они вместе с кусками сахара. Джанек взял три ореха, положил в пиалу, стал не спеша ложкой помещивать. Мешает, мешает — не растворяются! Тут подходит к нему Баяке, и говорит с усмешкой: «Э, батыр, что ж вы орехи в чай бросили? Они там до конца света не растворятся!»

Посмотрел на него Джанек, и сказал: «Джигит, если Аллах захочет, то и орехи растворятся!»

С этими словами он взял ложку, и спокойно отправил себе в рот, один за другим, все три ореха. Запил чаем, а когда оглянулся, опозоренного Баяке уже не было видно. И люди еще больше удивились силе батыра.

ДЖАНЕК И ЫРЫС

В роде Абаилда был умный человек, звали его Ырыс. Был он ровесником Джанека, и с детства связывала их крепкая дружба. Но случилось так, что уже в преклонном возрасте судьба развела друзей. Было это так.

Однажды у Джанека пропала работница, «кун», которая помогала по хозяйству его жёнам. У всех спрашивал Джанек: не видали где моей кун?

Хромой Джаны, который раньше служил у Джанека, а после стал жить у Ырыса, обиделся на своего нового хозяина и решил ему отомстить, поссорить со старым другом. Джаны сказал Джанеку, что его работницу Ырыс включил в калым за невесту своего сына, Арбека.

Разозлился Джанек-батыр на Ырыса и решил отомстить. Вскочил на коня, отправился в соседнюю долину и угнал всех лошадей рода Абаилда. Собрались джигиты рода Абаилда, решили отбить свои табуны, а Джанека наказать. Но сказал им Ырыс: «Лошадей верните, да только Джанека не трогайте — не простой он человек. Отпустите его с миром!»

Не послушали джигиты Ырыса, помчались в погоню. А Джанек один был, без джокоров своих. Много лошадей гнал он, и за топотом их не услышал погони. Догнали джигиты рода Абаилда Джанек-батыра, окружили, скрутили. А один джигит взял плетку-камчы и стал бить Джанека по голове, по плечам, приговаривая: «Вот тебе, конокраду, урок!» Ни звука не проронил старик, только глаза его горели темным огнём.

Примчался тут Ырыс на взмыленном коне, закричал: «Э-эх, что же ты наделал! Ведь говорил я вам, что нельзя трогать Джанека! Теперь не будет тебе и твоей семье удачи, ляжет на вас тяжкое проклятие...»

А Джанек-батыр вернулся домой, сказал Эркеган: «Что-то плохо мне, лягу я отдохнуть...» Лег — и год пролежал без движения, а еще через год умер.

А проклятие Джанека по сей день приносит несчастья потомкам несдержанного джигита...

ЗАВЕЩАНИЕ ДЖАНЕКА

После того, как неразумный джигит отхлестал Джанека камчой, тот целый год лежал без движения. Наконец, почувствовал Джанек, что смерть его близка, позвал он тогда своего верного джокора, Мусабая, и сказал ему:

— Когда я умру, Мусабай, похороните меня в Тамге, справа от дороги...

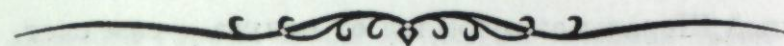
Когда отошел дух великого батыра, так и сделали. Над могилой Джанек-батыра возвели боль-

шой мавзолей, который подобно крепости возвышался над дорогой.

Прошло много лет, но до сих пор могилу великого батыра почитают жители окрестных аилов. Говорят, если человек согрешил, совершил что-то недоброе, но не признается в этом, его приводят к могиле Джанека. Если он сможет поклясться перед великим батыром, что невиновен, его с миром отпустят. Но обычно виновные признаются в преступлениях, ибо страшнее любого наказания гнев духа Джанек-батыра.

Так, и в посмертии, великий батыр защищает свой народ, указывает путь, которым должен следовать каждый достойный человек...

ПРИЛОЖЕНИЕ

Чокой

В давние времена правил в Кокандском ханстве Алимхан. Но прошли годы, Алимхан составил и умер. И не оставил после себя наследника. Началась в Кокандском ханстве смута — хитрые визири убивали родственников хана и друг друга, пока не осталось ни одного узбека — претендента на престол. Стали искать родственников Алимхана среди киргизов, но не могли найти. Поняли тогда придворные, что они наделали, и обратились за советом к мудрому батыру Джусупу. И сказал им Джусуп: «Поеду я в родные кочевья, в Талас, и привезу к вам бедного чабана. Он последний оставшийся в живых родственник Алимхана. Пусть он и правит Кокандским ханством!»

Сказано — сделано. Прискакал Джусуп в киргизские кочевья и на джайлоо нашел бедного паренька, по имени Шералы.

«Собирайся, Шералы, поедешь со мной в Кокандское ханство! — сказал ему Джусуп. А бед-

ный Шералы аж обомлел от испуга — сам светлый визирь, в дорогом халате, на прекрасном коне пожаловал в его бедную юрту! Собрал Шералы свои нехитрые пожитки — драный чопан да стертые сапоги, чокой, и поехал с визирем.

Долго ли, коротко ли, прискакали они в Кокандское ханство. Шералы умыли, одели, накормили, и возвели на престол. Стал он Кокандским ханом. Женили его на девушке из очень знатного рода, звали ее Джаркын. Не только красотой, но и умом отличалась Джаркын, стала она новому хану верной помощницей. А уму-разуму учил Шералы-хана мудрый батыр Джусуп — чтобы правил справедливо, не обижал простых людей, не проливал понапрасну кровь.

«Помни, Шералы! — повторял ему Джусуп, — ты совсем недавно был самым бедным чабаном, а теперь стал могущественным ханом. Никогда не забывай о прошлой своей жизни, тогда будешь мудрым и справедливым правителем. А чтобы ты помнил о своем чабанском прошлом, сделай так: повесь в тронном зале на стене свои старые сапоги, чокой, в которых ты пас баранов. Если забудешь о бедных людях, начнешь поступать несправедливо — посмотри на чокой, и все вспомнишь...»

Прошли годы. Выросли слава и богатство Шералы-хана, и стал он постепенно забывать, что был когда-то бедным чабаном. Окружил себя Шералы-хан льстивыми придворными, ни одно слово правды не достигало с тех пор ушей хана. А мудрого Джусупа отправил Шералы-хан в

далекий город, чтобы не мешал слушать льстивые речи придворных.

И вот стал новый визирь, хитрый и жестокий человек, говорить Шералы-хану: «О, великий хан! Нет тебе равных на всем белом свете! Блеск твоих сокровищ затмевает солнце — так зачем тебе под потолком старые сапоги? Разве видел ты у какого другого хана подобное «украшение»? Надо снять старый чокой, пока мы не опозорились на весь мир!»

Послушал Шералы-хан нового визиря, велел снять чокой и выкинуть прочь. Но не унимался хитрый визирь: «О, славный Шералы-хан! Как мудро ты поступил, выбросив эти грязные сапоги! Но скажи мне, кто предложил тебе повесить во дворце чокой? Несомненно, этот человек хотел опозорить тебя перед твоими подданными и другими ханами! Повели схватить и обезглавить этого советчика!»

И на этот раз послушал Шералы-хан своего визиря, позвал палача, и велел тому немедленно скакать в далекий город и казнить Джусупа.

Ханское слово — закон. Вдохнул палач, оседлал коня и поскакал в далекий город. Приходит к Джусупу, поклонился старику, и говорит: «Так и так, ава! Повелел хан казнить вас! Сам я не рад этому приказу, да человек я подневольный. Ослушаюсь — моя голова с плеч полетит!»

«Ладно, сынок, делай свое дело! — ответил ему Джусуп, — Только скажи мне: когда хан отдавал тебе приказ, висели в тронном зале старые сапоги, чокой?»

«Нет, ава! – сказал палач, – давно уже повелел хан выбросить старые чокой!»

«Ну, тогда ладно! – вздохнул Джусуп, – сейчас я совершу намаз, и когда закончу читать молитву, поверну голову вправо – тут и руби!»

Встал Джусуп на колени, совершил намаз, и когда повернул голову направо, палач одним махом отрубил ее.

Тем временем Шералы-хан не находил себе места, метался по дворцу.

«Что с тобой, муж мой? – спросила его мудрая Джаркын.

«Да вот, отправил палача, чтобы отрубил голову старому Джусупу, за то, что надумил меня повесить чокой в тронном зале!»

«Ах, что же ты наделал, глупец! – вскричала Джаркын. – Этот человек, мудрый батыр Джусуп, сделал тебя из бедного чабана великим ханом, а ты так отплатил ему! Немедленно отправляй другого гонца, может быть, еще не поздно!»

Послушал Шералы-хан жену, отправил гонца. Вернулся тот, и говорит: «Опоздал я, великий хан! Как ни гнал коня, но когда прискакал, палач уже вытирал свою саблю от крови батыра Джусупа...»

Тогда сказала мудрая Джаркын: «Запомни, Шералы-хан! Со смертью Джусупа кончилась и твоя власть. Года не пройдет, как ханство твое падет, а ты потеряешь и трон, и жизнь!»

Как сказала Джаркын, так оно и случилось – года не прошло, как слетела голова с плеч глупого Шералы-хана, и память о нем живет только в этой легенде...

УЧУРАШУУ	5
ЖАНЕКТИН ТӨРӨЛҮШҮ ЖАНА	
БАЛАЛЫК КЕЗИ	12
КОДОР БААТЫР	20
ЖАНЕК МЕНЕН АЙГАНЫШ	27
ЖАНЕКТИН БААТЫР КАТАРЫ ТААНЫЛА	
БАШТАШЫ	34
ЖАНЕК БААТЫРДЫН ҮЙ-БҮЛӨСҮ ЖАНА	
ТУУГАНДАРЫ	38
ЖАНЕК БААТЫРДЫН ШЕРИКТЕРИ	48
БАЛБАЙ МЕНЕН ЖАНЕК ЖӨНҮНДӨ... ..	69
ЖАНЕК БААТЫРДЫН ЖООКЕРЧИЛИК	
ТУРМУШУНАН	79
ЖАНЕК БААТЫР КАРА СӨЗ ЧЕБЕРЛЕРИ-	
НИН КАЛЕМИНДЕ	119
ЖАНЕК БААТЫР ЖӨНҮНДӨ ЫРЛАР	
ЖАНА КОШОКТОР	126
ЖАНЕК БААТЫРДЫН ИЗИ МЕНЕН	147
ЖАНЕК БААТЫРДЫН КЕРЭЭЗИ	163
ЖАНЕК БААТЫРДЫН УРПАКТАРЫ	166
КОШТОШУУ	170
САНЖЫРА ЖАГЫНАН ЖАРДАМ	
БЕРГЕНДЕР	175
КОЛДОНУЛГАН АДАБИЯТТАР	178
ТИРКЕМЕЛЕР	180

СОДЕРЖАНИЕ

СКАЗАНИЯ О БОГАТЫРЕ ДЖАНЕКЕ	187
РОЖДЕНИЕ ДЖАНЕКА	190
ДЕТСТВО ДЖАНЕКА	190
КАК ДЖАНЕК СТАЛ БАТЫРОМ	192
СЕМЬ ДРУЗЕЙ, СЕМЬ БОГАТЫРЕЙ	194
ВСТРЕЧА С КЕРЕТ-БАТЫРОМ	201
ДЖАНЕК-БАТЫР И СИРОТА АСАКЕ	203
ДЖАНЕК-БАТЫР И АЯН-БАЛБАН	207
АЯН И ЭЗГАРА	210
КАК ДЖАНЕК-БАТЫР ДЖАРМУ ПИЛ	212
КАК ДЖАНЕК ИРИКА ПОДНЯЛ	214
ДЖАНЕК-БАТЫР И	
ЗЕМЛЯ УЗОНГУ-КУУШ	216
ДЖАНЕК-БАТЫР И	
СТАРИК-ПРЕДСКАЗАТЕЛЬ	218
ДЖАНЕК-БАТЫР И ЧОКАН ВАЛИХАНОВ	219
ДЖАНЕК-БАТЫР И БАЛБАЙ-БАТЫР	221
СМЕРТЬ АДЫЛ-БАТЫРА ИЗ РОДА БУГУ	226
ВОЙНА БУГУ И САРЫБАГЫШ	228
СМЕРТЬ БОТОХАНА	230
ДЖАНЕК-БАТЫР И ТРУСЛИВЫЙ АДЫЛ	234
КАК ДЖАНЕК-БАТЫР УГНАЛ	
300 ЛОШАДЕЙ	236
ПОДАРОК ДЖАНЕК-БАТЫРА	236
ДЖАНЕК-БАТЫР И НАРЫНБАЙ	239
ИЗГНАНИЕ ДЖАНЕКА	240
ИСТОЧНИК ДЖАНЕКА	240
ДЖАНЕК-БАТЫР И РОД СОЛТО	241
СЫН ДЖАНЕКА БАРКАН	242
ПРЕДСКАЗАНИЕ СТАРИКА-СЫНЧИ	244
СУД НАД ДЖАНЕКОМ	245
ДЖАНЕК И ЫРЫС	250
ЗАВЕЩАНИЕ ДЖАНЕКА	251
ПРИЛОЖЕНИЕ	253

Сагынбеков Иманак

СКАЗАНИЯ
О БОГАТЫРЕ ДЖАНЕКЕПересказ с киргизского
Константина Куксина

Сагынбеков Иманак

ЖАНЕК БААТЫР

Художник Мырзабек Кадыров
Корректорлору Рапия Сакелова,Эльмира Кыштобаева
Компьютерде калыпка салган Рая Терибаева

Терүүгө 10.10.08. берилди. Басууга 05.11.08. кол коюлду.

Кагаздын форматы 84x108¹/₃₂. Көлөмү 16,25 б.т.

Заказ № 155. Нускасы 1000.

«Бийиктик» басмасы

Бишкек шаары, Ю. Абдрахманов көчөсү, 170 «А»

Тел.: 66-75-58, 66-75-56

